

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Головний редактор:

Наумкіна С. М. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Члени редакційної колегії:

Музиченко Г. В. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Маслов Ю. К. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри філософії, історії та політології, Одеський національний економічний університет

Польовий М. А. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та державного управління, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Рудольф Кухарчик – декан факультету міжнародних відносин, Економічний університет в Братиславі
Ондрей Філіпець – Університет Палацького, Оломоуц (Чеська Республіка)

Долженков О. О. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Ростецька С. І. – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Гедікова Н. П. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Дунаєва Л. М. – доктор політичних наук, професор, декан факультету психології та соціальної роботи, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Проноза І. І. – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Щедрова Г. П. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин, Університет імені Альфреда Нобеля

Монолатій І. С. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Арабаджисв Д. Ю. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри загальноправових дисциплін, Національний університет «Запорізька політехніка»

Аміран Хевцуріані – PhD у сфері міжнародних відносин, професор факультету права та міжнародних відносин, Грузинський технічний університет (Грузія)

Еліот Долан Еванс – доктор філософії, Університет Монаша (Австралія)

Науковий журнал «Politicus» внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з політичних наук (спеціальність: 052. Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, протокол 9 від 28 квітня 2022 року**

Офіційний сайт видання: www.politicus.od.ua

Науковий журнал «Політикус» зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія KB № 21499-11299P від 18.08.2015 р.)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ**Андрійчук Тетяна Сергіївна**

Посилення механізмів деліберативної демократії для належного врядування в Україні.....7

Vusal Guliyev

The main forms and directions of state regulation of the private sector.....14

Hrechka Oleh Hennadiyovych

Overview of migration changes in Europe in the last years and projections for the future (2019-2021).....19

Димова Олена Валентинівна

Модернізація суспільно-політичних інститутів України шляхом вибору парадигми соціальної справедливості.....25

Ісаєва Наталя Юріївна

Місце та роль політичного лідера в процесі формування громадянської свідомості.....31

Кобетяк Андрій Романович

Політичний аспект формування сучасної системи православних церков.....37

Махсма Степан Григорович

Функціональний аналіз локальної ідентичності як ресурсу політичного розвитку локальної спільноти.....42

Мельник Юлія Павлівна

Політична відповідальність Збройних Сил України.....48

Назаров Микола Сергійович

Соціальна стійкість на рівні територіальних громад в умовах сучасних викликів.....54

Свідерська Ольга Іванівна

Цифрова пропаганда та ризики інформаційної безпеки у контексті російсько-української війни...60

Хмельников Артем Олександрович

Ефективні політичні рішення: особливості контексту локального політичного менеджменту.....66

Шестакова Юлія Володимирівна, Григорович Лілія Степанівна

Удосконалення парламентської етики в Україні.....70

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ**Приходько Сергій Миколайович, Ільченко Алла Михайлівна,****Помаз Юлія Володимирівна**

Ціннісні аспекти політичної культури українського суспільства.....75

Шуліка Андрій Андрійович, Тимченко Михайло Михайлович

Роль конфуціанства в політичній сфері сучасного КНР.....80

**РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ
ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ****Верховцева Ірина Геннадіївна**

Місцеве самоврядування як світовий мегатренд XIX–XXI століть: кейс «Модерний проєкт Російської імперії».....86

Яковлєв Максим Володимирович

Концепт «модель нейтралітету» як інструмент політичних маніпуляцій
по відношенню до України (методологічний вимір).....98

РОЗДІЛ 4. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Павлюх Марія Василівна

Політична преса польської жіночої молоді міжвоєнного двадцятиріччя у Львові..... 105

CONTENTS

SECTION 1. THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

Andriichuk Tetiana Serhiivna Strengthening of mechanisms of deliberative democracy for good governance in Ukraine.....	7
Vusal Guliyev The main forms and directions of state regulation of the private sector.....	14
Hrechka Oleh Hennadiyovych Overview of migration changes in Europe in the last years and projections for the future (2019-2021).....	19
Dymova Olena Valentyniivna Modernization of social and political institutions of Ukraine by choosing a paradigm of social justice.....	25
Isaieva Natalia Yuriivna The place and role of a political leader in the process of forming civic consciousness.....	31
Kobetiak Andrii Romanovych Political aspect of formation of the modern system of Orthodox churches.....	37
Mahsma Stepan Grigorievich Functional analysis of local identity as a resource for local community political development.....	42
Melnyk Yuliya Pavlivna Political responsibility of the Ukraine Armed Forces.....	48
Nazarov Mykola Serhiyovych Social resilience at the level of territorial communities in the context of modern challenges.....	54
Sviderska Olha Ivanivna Digital propaganda and risks of information security in the context of the Russian-Ukrainian war.....	60
Khmelnikov Artem Alexandrovich Effective political decisions: peculiarities of the local political management context.....	66
Hryhorovych Liliia Stepanivna Improving parliamentary ethics in Ukraine.....	70

SECTION 2. POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Prykhodko Serhii Mykolaiovych, Ilchenko Alla Mykhailivna, Pomaz Yuliya Volodymyrivna Value aspects of the political culture of Ukrainian society.....	75
Shulika Andrey Andreevich, Timchenko Mikhail Mikhailovich The role of Confucianism in the political sphere of modern China.....	80

SECTION 3. POLITICAL PROBLEMS OF THE INTERNATIONAL SYSTEMS

Verkhovtseva Irina Gennadiivna Local self-government as a world megatrend of the XIX–XXI centuries: case “Modern project of the Russian Empire”.....	86
--	----

Yakovlyev Maksym Volodymyrovych

«Neutrality model» concept as a tool of political manipulations towards Ukraine
(methodological dimensions).....98

SECTION 4. ETHNO-POLITICAL SCIENCE AND ETHNO-STATE STUDIES

Pavliukh Mariia Vasylivna

Political press of Polish women's youth of the interwar 20th anniversary in Lviv.....105

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Андрійчук Тетяна Сергіївна

Посилення механізмів деліберативної демократії для належного врядування в Україні

УДК 321.7

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-2.1>

Андрійчук Тетяна Сергіївна
кандидат політичних наук,
заступник завідуючого відділом
Секретаріату Кабінету Міністрів України
вул. М. Грушевського, 12/2, Київ,
Україна

Стаття присвячена вивченню механізмів деліберативної демократії з точки зору можливості їх застосування в Україні, особливо у повоєнний період, що характеризується складними соціально-економічними умовами, зниженням рівня довіри до влади, послабленням суспільної консолідації та тиском на уряд різних суспільних груп. Такі обставини актуалізують потребу у реальному впровадженні принципів належного врядування (зокрема, таких, як участь, справедливість, інклюзивність, орієнтація на консенсус, підзвітність, прозорість та чуйність).

Метою наукової розвідки є визначення шляхів посилення деліберативної демократії для розвитку належного врядування в Україні, насамперед у повоєнний період. Застосовано низку методів, зокрема: структурно-функціональний; нормативно-ціннісний; аналіз і прогнозування.

У статті досліджено основоположні нормативні характеристики деліберативної демократії. Важливим аспектом є те, що в її основі лежать не будь-які публічні обговорення. Ця концепція передбачає, насамперед, обговорення, під час яких створені умови для підвищення поінформованості учасників про питання державної політики, формулювання і обміну ними аргументами, залагодження конфліктів і наближення до консенсусу.

Розглянуто механізми проведення публічних обговорень державної політики, які вже впроваджені в Україні. Йдеться, зокрема, про громадські ради, публічні консультації, опитування на Єдиному державному порталі електронних послуг та в мобільному застосунку Дія. Визначено, що попри деліберативний потенціал, ці механізми на практиці поки що не відповідають основним характеристикам деліберативної демократії. Подальший розвиток деліберативної демократії в Україні запропоновано розглядати у двох напрямках: вдосконалення вже наявних механізмів через посилення їх елементами деліберативності та вивчення, адаптації і впровадження додаткових механізмів. До останніх віднесено, насамперед, деліберативні діалоги, впровадження яких може сприяти те, що в Україні вже накопичений певний досвід проведення діалогових заходів та публічних консультацій з діалоговим підходом. Ще одним перспективним механізмом визначено деліберативні опитування, які, зокрема, застосовуються на рівні ЄС.

Ключові слова: деліберативна демократія, публічні консультації, громадські ради, деліберативні діалоги, деліберативні опитування.

Вступ. Україна протягом 30 років незалежності пережила кілька переламних моментів – дві революції на захист демократичних цінностей та втрату частини територій внаслідок агресії Російської Федерації. На 31 році агресор розпочав повномасштабне вторгнення, зазіхаючи на саму нашу державність. Безумовно, перемога України у цій екзистенційній війні стане новим етапом у розбудові держави. Водночас післявоєнний (та наближений до нього) період буде складним, і не лише економічно – він супроводжуватиметься посттравматичними симптомами, що проявлятимуться як індивідуально, так і на рівні всього суспільства.

З огляду на особливості суспільних процесів у постреволуційні періоди розвитку України (які хоч і були менш травматичними, але проявлялися широким спектром реакцій – від конструктивних реформаторських коаліцій у громадському секторі до деструктивних «смітникових люстрацій»), слід очікувати, що однією з характеристик повоєнного етапу буде посилені суспільний тиск на державні інституції. Новою «передовою» стане боротьба з негативними аспектами бюрократії, закритістю

процесу прийняття рішень, недосконалістю адміністративних послуг. На цій «передовій» опиняться, насамперед, найбільш активні актори – ті, хто захищав країну, волонтери, громадські, благодійні організації, бізнес-асоціації. Водночас активізується і боротьба різних груп інтересів в складних соціально-економічних умовах.

Як державні інституції зможуть реагувати на ці суспільні запити? Насамперед, через втілення принципів належного врядування (*good governance*), які сформульовані на міжнародному рівні для того, щоб визначити бажані відносини між державою та суспільством [10; 13]. Йдеться, зокрема, про такі принципи, як *участь, справедливість та інклюзивність, орієнтація на консенсус, підзвітність, прозорість та чуйність* врядування.

Згадані принципи суттєво виходять за межі «базового» розуміння демократії як представницької форми народовладдя та «наближають» її до громадян, актуалізуючи, насамперед, сучасні концепції *партисипаторної (учасницької) демократії* (Б. Барбер, П. Бахрах, А. Ботвінік, К. Пейтмен, Дж. Циммерман та ін.) та *деліберативної*

(дорадчої) демократії (Ю. Габермас, Е. Гутман, Дж. Ролз, Д. Томпсон, Дж. Фішкін та ін.). Партиципаторна демократія зосереджується на механізмах залучення громадян до безпосереднього прийняття державних, місцевих рішень (референдуми, голосування, бюджети участі тощо). Деліберативна демократія пропонує різноманітні механізми деліберативної демократії – вдумливого, обґрунтованого обговорення важливих питань політичного життя. З роками наукового осмислення обидві концепції дещо втратили «радикальність» нормативного ідеалу. Зустрічається і часткове злиття цих концепцій. Зокрема, показовою є спроба сформулювати «партисипаторну концепцію деліберативної демократії» (К. Лафонт [8], М. Уоррен [12]). Така тенденція є закономірною і багато в чому пов'язана з накопиченим практичним досвідом залучення громадян до врядування та прагненням подолати виявлені слабкі місця.

В Україні дослідження деліберативної демократії зосереджуються здебільшого на вивченні її нормативних особливостей, аналізі підходів іноземних дослідників (О. Волошенко, Ю. Герман, Д. Кірюхін, А. Ковальов, А. Колодій, С. Мамчак та ін.). Аналізуються і механізми взаємодії органів влади та громадськості, що мають дорадчі елементи – насамперед, громадські ради і публічні консультації (А. Береза, А. Гуржій, В. Кравчук, І. Кресіна, О. Майборода, П. Манжола, Ю. Шайгородський та ін.). Однак, не менш актуальним залишається питання, які інші механізми деліберативної демократії могли б сприяти розвитку належного врядування в Україні.

Мета та завдання. Метою статті є визначення шляхів посилення деліберативної демократії для розвитку належного врядування в Україні. Виходячи з цього, завданнями буде: розглянути особливості деліберативної демократії; проаналізувати попередній вітчизняний досвід у цій сфері; визначити можливі напрямки посилення деліберативних механізмів в Україні.

Методи дослідження. У дослідженні застосовано низку методів, зокрема: структурно-функціональний для характеристики деліберативної демократії, нормативно-ціннісний для оцінки її впливу на розвиток належного врядування, методи аналізу і прогнозування.

Результати. Концепція деліберативної демократії є спробою доповнити «орієнтовану на вибори демократію демократією, орієнтованою на обговорення» [3, р. 308]. При цьому принциповим є не сам факт обговорень питань державної політики, а їх характеристики (недарма, вживається термін «деліберативна»). Деліберативна демократія передбачає аргументовані обговорення (на різних рівнях і з використанням різних механізмів), під час яких створюються умови для покращення розуміння учасниками питань державної політики, сприй-

няття думок інших, можливого перегляду поглядів та аргументів, враховуючи отриману інформацію. Нормативним ідеалом є також залагодження конфліктів та орієнтованість на наближення до консенсусу (а не компромісу) – навіть якщо консенсус не є кінцевою метою і учасники відстоюватимуть власні інтереси, очікується, що «загальним інтересом буде легітимність результатів у вигляді розуміння обґрунтувань усіх, хто буде під їх впливом» [3, р. 309].

Такі характеристики важливі для пояснення, чому, прогнозуючи розвиток врядування в Україні, нами запропоновано зупинитися на розгляді механізмів саме деліберативної демократії. Як вже зазначалося, у наближений до завершення війни і відбудовний період можна очікувати формування великого суспільного запиту на запровадження більшої відкритості, прозорості, підзвітності, чуйності врядування. Це супроводжуватиметься і низькими показниками довіри українського суспільства до державних інституцій. Суспільна консолідація, проявлена для боротьби з країновою агресором, у мирний чи наближений до нього час буде знижуватися, складні соціально-економічні умови посилюватимуть боротьбу різних груп інтересів. Було б занадто оптимістично прогнозувати, що вдасться (принаймні швидко) подолати і неоднорідність українського суспільства, його «диференціацію не тільки за економічним статусом, а й за світоглядними, політичними, ціннісними установками», що виводить на перший план «проблеми суспільної консолідації, толерантності, досягнення консенсусу та довіри між окремими соціальними, національними й релігійними групами, проблеми довіри суспільства до владних, економічних і правових інститутів» [20, с. 17]. Отже, український уряд буде змушений приймати рішення (зокрема непопулярні) у складних обставинах, на які, з одного боку, впливатиме соціально-економічна ситуація, а з другого – характеристики та вимоги суспільства. Саме тому мають стати в нагоді механізми деліберативної демократії, що підтримують інклюзивність, аргументованість обговорень, залагодження конфліктів.

Зазначимо, що деякі механізми, що передбачають дорадчі функції, вже застосовуються в Україні. Наприклад, це громадські ради при органах виконавчої влади [18]. Ці консультативно-дорадчі органи мають особливий, достатньо відкритий порядок формування – члени обираються на зборах кандидатів від інститутів громадянського суспільства або через рейтингове електронне голосування. Громадські ради покликані допомагати проводити обговорення питань державної політики, проектів рішень, а також надавати відповідні пропозиції, висновки, аналітичні матеріали. Водночас практичну роботу громадських рад важко віднести до деліберативної, враховуючи вже згадані

характеристики деліберативної демократії і те, що не будь-яке обговорення можна вважати її механізмом. Відповідна урядова постанова [18] приділяє недостатньо уваги питанню, на яких засадах мають проводитися обговорення громадськими радами, чи будуть такі обговорення використовуватися формати, які заохочують аргументацію, відкритість до сприйняття думок інших, досягнення консенсусу (а не відстоювання позицій та інтересів певних груп). Слід звернути увагу і на певну «закритість» обговорень рад від інших заінтересованих сторін, громадян: аналіз інформації про їх роботу свідчить, що попри надане право самостійно організувати відкриті публічні заходи для обговорення важливих питань державної політики, системно проводять такі заходи не більше чверті рад [17]. Відповідно, важливі питання обговорюються у вузькому колі – лише членами громадської ради, кількість яких не може перевищувати 35 осіб.

Публічні консультації (консультації з громадськістю) – це один механізм для публічного обговорення питань державної політики, проектів рішень. Сильною стороною його впровадження в Україні є обов'язковість проведення таких консультацій усіма органами виконавчої влади і з широкого кола питань, визначених відповідною урядовою постановою [18]. Урядом визначено і достатньо широке коло форм та форматів таких консультацій: електронні консультації, публічні громадські обговорення (круглі столи, форуми, конференції, зустрічі, наради тощо), опитування. Однак, з цього переліку зрозуміло, що впровадження елементів деліберативної демократії можливе лише в межах окремих цих форматів. І точно унеможливлене під час застосування найбільш популярного формату – електронних консультацій (близько двох третин консультацій міністерств відбуваються саме так [16]). Водночас більшість консультацій під час публічних заходів перетворюються на складно модеровані «позиційні торги» чи «битви за інтереси» або потік критики та вимог на адресу державних органів (особливо коли погано працюють інші канали комунікації для скарг чи розв'язання особистих проблем).

Запроваджені на початку 2022 року загальнонаціональні «опитування щодо ініціатив, спрямованих на вирішення питань державного управління у різних сферах суспільного життя» на Єдиному державному порталі електронних послуг та в мобільному застосунку Дія [19] поки практично не мають деліберативного потенціалу та викликають багато запитань стосовно мети їх використання, і відповідно – особливостей проведення. Попри те, що в такий спосіб можна охопити значну частину ідентифікованих належним чином громадян, механізм опитувань не відповідає характеристикам деліберативної участі. Опитування не містять роз'яснень запропонованих для голосування варіантів, їх сильних і слабких сторін. Можливо,

для запитань «Яка нова цифрова послуга найкорисніша?» чи «Якою буде третя воєнна марка?» це неприципове зауваження. Однак, відповіді на складні запитання на кшталт «Як ви ставитеся до володіння українцями зброєю?» потребують зваженого обмірковування, розуміння альтернатив та аргументів, а не лише півторахвилинного відеозвернення міністра-ініціатора.

Посилення деліберативної демократії в Україні може відбуватися як у напрямку вдосконалення вже наявних механізмів обговорень питань державної політики (через посилення елементами деліберативної демократії громадських рад, публічних консультацій, загальнонаціональних опитувань тощо), так і за допомогою додаткового впровадження нових механізмів.

До перспективних механізмів деліберативної демократії, що потребують вивчення і визначення особливостей застосування в Україні, можемо віднести, насамперед, *деліберативні діалоги*. М. Маккой та П. Скаллі характеризують їх, як поєднання діалогу та деліберативної демократії, кожен з яких несе свою користь для обговорення: *діалог* передбачає конструктивне спілкування, розвіювання стереотипів, чесність в передачі ідей, *деліберативна демократія*, в свою чергу, додає використання критичного мислення та аргументів для прийняття громадянами рішень стосовно публічної політики. Це дозволяє досягти порозуміння та поєднати особисте з суспільним: побудувати відносини, розв'язати суспільні проблеми і знайти рішення щодо питань політики [9, pp. 117–118].

Деліберативні діалоги на практиці можуть передбачати використання різних форматів фасилітованих групових заходів: форуми; зустрічі; групові «кола» («навчальні», «довіри» тощо); «акваріуми» та ін. Головною при цьому є відповідність низці принципів: 1) використання різних форм обговорень, щоб усі учасники мали справжню можливість висловитися; 2) вироблення умов, щоб слухання було не менш важливим, ніж обговорення; 3) заохочення обмірковування певної суспільної проблеми з точки зору власного досвіду учасників, а не одразу обговорення вироблених кимось варіантів її розв'язання; 4) побудова довіри та налагодження робочих відносин між учасниками; 5) допомога учасникам в отриманні доступу до різних поглядів на природу і причини проблеми, що обговорюється; 6) заохочення до аналізу та визначення аргументів; 7) допомога у формуванні спільного «громадського судження», як більш зрілої форми громадської думки; 8) надання учасникам можливості побачити себе акторами у розв'язанні проблеми і стали такими акторами; 9) залучення до процесу обговорення урядовців, державних службовців, інших розробників рішень; 10) створення взаємопов'язаного процесу обговорення, а не окремих подій [9, p. 120–128].

Є можливість вивчення практики використання деліберативних діалогів під час обговорення складних, чуттєвих питань державної чи місцевої політики у низці країн. Зокрема, деліберативний процес для залучення заінтересованих сторін до обговорення запланованих реформ використовують Комісія з майбутнього охорони здоров'я Канади та Австралійський альянс реформування охорони здоров'я. З практичної точки зору цікавими є умови, яким вони приділяють увагу під час ведення деліберативного діалогу: винесення на обговорення питання високої пріоритетності; попередньо поширені роз'яснення державної політики у відповідній сфері; надання можливості для обговорення під час спеціальних публічних заходів (форумів); чесність під час забезпечення представництва заінтересованих сторін; залучення фасилітатора; забезпечення збору коментарів у спосіб, що унеможливує подальшу ідентифікацію конкретних авторів; формулювання результатів та надання можливостей для подальшої роботи з ними [2, р. 15]. Деліберативний діалог використовувався і під час розроблення Канадської стратегії запобігання катастрофам [7]. Для вивчення доступні досвід деліберативних діалогів у західноафриканських країнах та відповідні рекомендації дослідників [11]. Описані також приклади використання деліберативних діалогів на місцевому рівні [6].

Важливо враховувати і низку проблем, з якими можуть стикнутися організатори та учасники деліберативних діалогів. Зокрема, це може бути недостатнє розуміння учасниками обговорень особливостей формування державної політики та прийняття рішень; значні витрати часу і зусиль на планування та організацію деліберативного діалогу, налагодження зв'язку з усіма заінтересованими сторонами; недостатність часу на вивчення результатів різноманітних досліджень як учасниками обговорень, так і суб'єктами прийняття рішень [2, рр. 18–19].

Зауважимо, що полегшити впровадження в Україні деліберативних діалогів може те, що протягом останніх років в нашій державі поширилося використання як власне механізму діалогу (фасилітованих групових процесів для покращення розуміння / стосунків між учасниками та прийняття рішень щодо спільних дій або вирішення конфлікту [14, с. 17]), так і діалогового підходу під час публічних консультацій з питань державної політики. Значний внесок у впровадження діалогу зробили як міжнародні партнери (Координатор проектів ОБСЄ в Україні, Посольство Великої Британії, USAID та ін.), так і українські неурядові організації та ініціативи (Національна асоціація медіаторів України, *Intellectum arti*, Інститут миру і порозуміння, Лабораторія мирних рішень, Діалог у дії, Центр досліджень медіації та діалогу Національ-

ного університету «Києво-Могилянська академія» та ін.). За підтримки Координатора проектів ОБСЄ в Україні були підготовлені рекомендації для державних службовців стосовно використання під час впровадження реформ діалогу або його елементів у публічних консультаціях [14], проводилися відповідні тренінги, у тому числі у співпраці з Секретаріатом Кабінету Міністрів. Кейси організації публічних консультацій з використанням неформалізованих і сприятливих для деліберативних форматів («світлове кафе», «майстерня майбутнього», «пошук скарбів» тощо) вже має Секретаріат Кабінету Міністрів та низка органів виконавчої влади. Корисним є і добре описаний з точки зору деліберативного досвід проведення консультацій для обговорення змін до Конституції України [15].

Ще одним перспективним механізмом обговорення складних суспільно-політичних питань є *деліберативні опитування*. Як підкреслюють їх розробники, основною відмінністю таких опитувань є надання учасникам детальної інформації про державну політику та можливості обговорити її з людьми, які мають різні погляди (з подальшим вимірюванням результатів змін у думці учасників). Механізм може передбачати: 1) формування випадкової вибірки громадян та їх опитування; 2) надсилання їм пакету детальної інформації про питання державної політики для вивчення та обдумування; 3) організацію міжособистісних обговорень у малих групах з модераторами, які чергуються зі спеціальними зустрічами з експертами та розробниками політики; 4) проведення заключного опитування учасників [5, рр. 659–660].

Корисними для вивчення в Україні є кейси проведення подібних деліберативних опитувань. Наприклад, експеримент з національного деліберативного опитування щодо єдиної європейської валюти в Данії, завданнями якого було забезпечити: відкритість та доступ, якість обговорення, ефективність та результативність, а також публічність та підзвітність. При цьому деліберативний процес характеризувався значними змінами поглядів у міру проведення опитування, підвищенням рівня знань та покращенням здатності учасників розуміти свої інтереси та формувати аргументовані думки і знаходити взаєморозуміння [1]. У контексті євроінтеграційних намірів України цікавим є деліберативний проект «EuroPolis», за допомогою якого в ЄС прагнуть перевірити, «що станеться, якщо громадяни ЄС стануть значно більш поінформованими про інституційні механізми ЄС, процеси прийняття рішень та питання політики, а також політичні уподобання інших громадян ЄС. Чи змусить це їх оцінити альтернативи політики інакше? Чи зміниться їхній вибір? І якби громадяни ЄС мали рівні можливості брати участь у вдумливому діалозі, ... чи розвинули б вони міцніші зв'язки...» [4].

Висновки. Складна соціально-економічна ситуація, низький рівень довіри, зростання суспільних вимог різного ступеня радикальності – такі умови ускладнюватимуть врядування в Україні найближчими роками. Конструктивність у відносинах держава – суспільство суттєво залежатиме від практичного впровадження принципів належного врядування, насамперед, таких, як участь, справедливість та інклюзивність, орієнтація на консенсус, підзвітність, прозорість та чуйність.

Результати дослідження дозволяють сформулювати низку висновків.

Деліберативна демократія за своїми нормативними властивостями має значний потенціал, щоб наблизити державні інституції до впровадження принципів належного урядування. Вона передбачає залучення громадян, інших заінтересованих сторін до обґрунтованих, аргументованих обговорень питань державної політики та спрямовується на формування конструктивних відносин, залагодження конфліктів, наближення до консенсусу.

В Україні вже є певні механізми, які передбачають обговорення питань державної політики, насамперед, громадські ради, публічні консультації, опитування на Єдиному державному порталі електронних послуг та в застосунку Дія. Однак, під час їх застосування приділяється недостатньо уваги характеристикам, які могли б забезпечити їх деліберативність.

Посилення деліберативної демократії у повноценній Україні може передбачати два напрямки: вдосконалення вже наявних механізмів публічних обговорень через доповнення їх елементами деліберативності та вивчення, адаптацію і впровадження додаткових механізмів. Насамперед, увагу слід звернути на деліберативні діалоги, які можуть бути корисними під час вирішення складних, соціально чутливих питань. При цьому системне впровадження цього механізму полегшить те, що за останні роки в Україні вже накопичений певний досвід проведення діалогових заходів та публічних консультацій з діалоговим підходом. Ще одним перспективним механізмом, який застосовується, зокрема, в ЄС, є деліберативні опитування.

Конкретні способи адаптації та системного застосування згаданих механізмів деліберативної демократії в Україні є актуальним напрямом подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Andersen, V., Hansen, K. How Deliberation Makes Better Citizens: The Danish Deliberative Poll on the euro. *European Journal of Political Research*, 2007. Vol. 46. P. 531–556.
2. Boydell, K., Dew, A., Hodgins, M. Deliberative Dialogues Between Policy Makers and Researchers in Canada and Australia. *Journal of Disability Policy Studies*. 2017. Vol. 28 (1). P. 13–22.

3. Chambe, S. Deliberative Democratic Theory. *Annual Review of Political Science*. 2003. Vol. 6. P. 307–326.

4. EuroPolis: A Deliberative Polity-making Project. URL: <https://cordis.europa.eu/project/id/225314> (дата звернення: 26.05.2022).

5. Fishkin, J., Luskin, R., Jowell, R. Deliberative Polling and Public Consultation. *Parliamentary Affairs*. 2000. Vol. 53, Issue 4. P. 657–666.

6. Hartz-Karp, J. A Case Study in Deliberative Democracy: Dialogue with the City. *Journal of Public Deliberation*. 2005. Vol. 1, Issue 1. P. 1–15.

7. Hwacha, V. Canada's Experience in Developing a National Disaster Mitigation Strategy: A Deliberative Dialogue Approach. *Mitigation and Adaptation Strategies for Global Change*. 2005. Vol. 10. P. 507–523.

8. Lafont, C. Democracy without Shortcuts: A Participatory Conception of Deliberative Democracy. Oxford University Press, 2019. 288 p.

9. McCoy, M., Scully, P. Deliberative Dialogue to Expand Civic Engagement: What Kind of Talk Does Democracy need? *National Civic Review*. 2002. Vol. 91, № 2. P. 117–134.

10. Principles of Good Governance. URL: <https://www.coe.int/en/web/good-governance/12-principles> (дата звернення: 20.05.2022).

11. Ridde, V., Dagenais, C. What We Have Learnt (So Far) about Deliberative Dialogue for Evidence-based Policymaking in West Africa. *BMJ Glob Health*. 2017. URL: <https://gh.bmj.com/content/bmjgh/2/4/e000432.full.pdf> (дата звернення: 26.05.2022).

12. Warren, M. Participatory Deliberative Democracy in Complex Mass Societies. *Journal of Deliberative Democracy*. 2020. № 16 (2). P. 81–88.

13. What is Good Governance? URL: <https://www.unescap.org/sites/default/files/good-governance.pdf> (дата звернення: 20.05.2022).

14. Діалог у реформах: інструкція з експлуатації. Алгоритм та посібник для публічних службовців / за ред. Д. Проценко. Київ: Ваіте, 2020. 70 с.

15. Зміни до Конституції у частині децентралізації через консенсус: Звіт за результатами інклюзивних позапарламентських публічних консультацій. Київ. 480 с.

16. Інформаційно-аналітичні матеріали про проведення консультацій з громадськістю. URL: <https://www.kmu.gov.ua/a/gromadskosti/gromadyanske-suspilstvo-i-vlada/konsultaciyi-z-gromadskistyuu/informacijno-analitichni-materiali> (дата звернення: 24.05.2022).

17. Інформаційно-аналітичні матеріали про громадські ради. URL: <https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/gromadyanske-suspilstvo-i-vlada/gromadski-radi/informacijno-analitichni-materiali> (дата звернення: 24.05.2022).

18. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/996-2010-%D0%BF> (дата звернення: 24.05.2022).

19. Про затвердження Порядку проведення опитування щодо ініціатив, спрямованих на вирішення питань державного управління у різних сферах суспільного життя, на Єдиному державному вебпорталі електронних послуг: постанова Кабінету Міністрів

України від 07.02.2022 № 90. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/90-2022-%D0%BF> (дата звернення: 26.05.2022).

20. Шайгородський Ю. Криза суспільної довіри: суперечність між очікуваннями та реальністю. *Політичне поле України у ситуації суспільної кризи: влада, опозиція, політичні партії, громадські організації*. Київ: ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. С. 8–31.

REFERENCES:

1. Andersen, V., Hansen, K. (2007). How Deliberation Makes Better Citizens: The Danish Deliberative Poll on the euro. *European Journal of Political Research*, 46, pp. 531–556.

2. Boydell, K., Dew, A., Hodgins, M. (2017). Deliberative Dialogues Between Policy Makers and Researchers in Canada and Australia. *Journal of Disability Policy Studies*, 28 (1), pp. 13–22.

3. Chambe, S. (2003). Deliberative Democratic Theory. *Annual Review of Political Science*, 6, pp. 307–326.

4. EuroPolis: A Deliberative Polity-making Project. Retrieved from: <https://cordis.europa.eu/project/id/225314>.

5. Fishkin, J., Luskin, R., Jowell, R. (2000). Deliberative Polling and Public Consultation. *Parliamentary Affairs*, 53, Issue 4, pp. 657–666.

6. Hartz-Karp, J. (2005). A Case Study in Deliberative Democracy: Dialogue with the City. *Journal of Public Deliberation*, 1, Issue 1, pp. 1–15.

7. Hwacha, V. (2005). Canada's Experience in Developing a National Disaster Mitigation Strategy: A Deliberative Dialogue Approach. *Mitigation and Adaptation Strategies for Global Change*, 10, pp. 507–523.

8. Lafont, C. (2019). *Democracy without Shortcuts: A Participatory Conception of Deliberative Democracy*. Oxford University Press, 288 p.

9. McCoy, M., Scully, P. (2002). Deliberative Dialogue to Expand Civic Engagement: What Kind of Talk Does Democracy need? *National Civic Review*, 91, no. 2, pp. 117–134.

10. Principles of Good Governance. Retrieved from: <https://www.coe.int/en/web/good-governance/12-principles>.

11. Ridde, V., Dagenais, C. (2017). What We Have Learnt (So Far) about Deliberative Dialogue for Evidence-based Policymaking in West Africa. *BMJ Glob Health*. Retrieved from: <https://gh.bmj.com/content/bmjgh/2/4/e000432.full.pdf>.

12. Warren, M. (2020). Participatory Deliberative Democracy in Complex Mass Societies. *Journal of Deliberative Democracy*, 16 (2), pp. 81–88.

13. What is Good Governance? Retrieved from: <https://www.unescap.org/sites/default/files/good-governance.pdf>.

14. Dialoh u reformakh: instruksiiia z ekspluatatsii. Alhorytm ta posibnyk dlia publichnykh sluzhbovtstv [Dialogue in reforms: instructions for use. Algorithm and manual for public servants] (2020). Kyiv: Vaite [in Ukrainian].

15. Zminy do Konstytutsii u chastyni detsentralizatsii cherez konsensus: Zvit za rezultatamy inkliuzyvnykh pozaparlamentskykh publichnykh konsultatsii [Amendments to the Constitution on Decentralization through Consensus: Report on Inclusive Extra-Parliamentary Public Consultations] (2020). Kyiv [in Ukrainian].

16. Informatsiino-analitychni materialy pro provedennia konsultatsii z hromadskistiu [Information and analytical materials on public consultations]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/gromadyanske-suspilstvo-i-vlada/konsultaciyi-z-gromadskistyuu/informacijno-analitichni-materiali> [in Ukrainian].

17. Informatsiino-analitychni materily pro hromadskykhi rady [Information and analytical materials on public councils]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/gromadyanske-suspilstvo-i-vlada/gromadski-radi/informacijno-analitichni-materiali> [in Ukrainian].

18. Pro zabezpechennia uchasti hromadskosti u formuvanni ta realizatsii derzhavnoi polityky: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.11.2010 № 996 [On ensuring public participation in the formation and implementation of public policy: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 03.11.2010 № 996]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/996-2010-%D0%BF> [in Ukrainian].

19. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia opytuvannia shchodo initsiatyv, spriamovanykh na vyrishennia pytan derzhavnoho upravlinnia u riznykh sferakh suspilnoho zhyttia, na Yedynomu derzhavnomu vebportali elektronnykh posluh: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07.02.2022 № 90 [On approval of the Procedure for conducting a survey on initiatives aimed at addressing issues of public administration in various spheres of public life on the Unified State Web Portal of Electronic Services: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 07.02.2022 № 90]. <https://zakon.rada.gov.ua/go/90-2022-%D0%BF> [in Ukrainian].

20. Shaihorodskyi Yu. (2020). Kryza suspilnoi doviry: superechnist mizh ochikuvanniamy ta realnistiu [The crisis of public confidence: the contradiction between expectations and reality]. *The political field of Ukraine in a situation of social crisis: the government, the opposition, political parties, NGOs*. Kyiv: Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine, pp. 8–31 [in Ukrainian].

Strengthening of mechanisms of deliberative democracy for good governance in Ukraine

Andriichuk Tetiana Serhiivna

Ph.D. in Political Science,
Deputy Head of the Unit
Secretariat of the Cabinet of Ministers
of Ukraine
M. Hrushevskoho str., 12/2, Kyiv, Ukraine

The article examines the mechanisms of deliberative democracy from the point of view of their application in Ukraine, especially in the period after the end of the Ukrainian-Russian war. It is expected that this time will be characterized by difficult socio-economic conditions, declining confidence in government, weakening social consolidation and pressure on government of various social groups. Such circumstances will highlight the need for real implementation of the principles of good governance (in particular, such as participation, fairness, inclusiveness, consensus orientation, accountability, transparency, responsiveness).

The purpose of research is to identify ways to strengthen deliberative democracy for the development of good governance in Ukraine, especially in the postwar period. A number of methods have been applied, in particular: structural-functional; normative-value; analysis and prognosis.

The basic normative characteristics of deliberative democracy are studied in the article. An important aspect is that this concept is not based on all public discussions. It is expected that these should be, first of all, discussions with special conditions to raise awareness of public policy issues, formulation and exchange of arguments, conflict resolution and approaching consensus.

Mechanisms for conducting public discussions, which have already been implemented in Ukraine, are considered. These include public councils, public consultations, surveys on the Unified State Portal of Electronic Services and the mobile application Diya. It is determined that despite the deliberative potential, these mechanisms do not yet meet the basic characteristics of deliberative democracy.

The further development of deliberative democracy in Ukraine is proposed to be considered in two directions: improvement of already existing mechanisms by strengthening deliberative elements and study, adaptation and implementation of additional mechanisms. They include, first of all, deliberative dialogues, the implementation of which may simplify the fact that Ukraine has already accumulated some experience in conducting dialogue events and public consultations with a dialogue approach. Another promising mechanism is deliberative polls, which are used, in particular, at the EU level.

Key words: *deliberative democracy, public consultations, public councils, deliberative dialogues, deliberative polls.*

Vusal Guliyev

The main forms and directions of state regulation of the private sector

UDC 32

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-2.2>

Vusal Guliyev

Ph.D. Student at the Department of Civil Service and Personnel Policy Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan
74 Lermontov street, Baku, AZ1001, Azerbaijan

The methods of regulating the private sector of the state are multifaceted. In order to regulate the private sector, the state must first have accurate information, analyze it scientifically, and decide on the methods of regulating it after reaching the correct theoretical conclusion about the situation. World experience shows that the state plays a crucial role in ensuring the normal functioning of any economic system. From this point of view, determining the interaction between the state and the private sector, the optimal ratio and limits of state intervention in the economy, is expected to be the main problem of improving state regulation of the economy in modern times. In all economic systems, the state intervenes in the private sector, and this intervention is usually aimed at overcoming the shortcomings of the market. The regulation of the private public sector also seeks to ensure that the system complies with the relevant laws and protects the state and public interests by influencing economic objects and processes and their participants in the form of the state and state bodies. Therefore, state regulation of the economy in a broad sense reflects the principles and mechanisms of forecasting, planning, financing, budgeting, taxation, lending, administration, accounting and control, etc. It is known that the formation of the principles of state regulation of the modern economy has undergone a certain evolutionary process from a historical and theoretical point of view. One of the main tasks of management is a comprehensive review of deviations and problems arising in the course of economic processes, making equivalent decisions and taking the necessary regulatory measures. Subsystems such as self-government and prudent, purposeful management functions are identified, systematic and planned solutions to the problems are identified, measures are taken and strategically defined economic activities are carried out in targeted areas, more effective mechanisms are applied to achieve the set goals.

Key words: public, private, private sector, public regulation, mixed economy.

Introduction. The process of regulating and improving world economic relations is quite complex, especially the application of such mechanisms in the implementation of competitive advantages is explained by a number of factors and for many reasons. In an evolving and globalizing world, the intensification of the development of productive forces and the complexity and diversification of production relations require the formation of a competitive environment in world economic processes, especially in foreign markets, and the improvement of governance mechanisms. Improving and regulating the management system requires a comprehensive approach, in which case the coordination of the interaction of government agencies is based on the principles of a more integrated approach, and mechanisms of state regulation are identified, tools are developed, put into circulation, etc. When talking about the mechanisms of state regulation, it is necessary to clarify the essence of the concept of regulation.

Goals and objectives. Regulation focuses on management strategy and as one of the most important functions of the system. Governance itself, as a system, incorporates measures, mechanisms and attitudes taken to change economic processes and relationships. From this point of view, **the aim of the research** is to determine the economic and legal aspects of the regulation, to study the mechanisms of the state's influence on the private sector.

Methods of analysis, synthesis, induction, deduction, content analysis were used during the writing of the research work. Systematic and functional-analytical approaches have also been applied.

Results. Various political, economic and legal processes in the world in the late twentieth century have led to significant changes in the nature of public administration, as well as in the system of political power, as well as public-private partnerships, and conditioned innovative development in this area. In modern political literature, the term "Public-Private Partnership" (PPP) was introduced in the early 1980s to describe the special relationship between the state and the private sector [7, p. 754].

As a rule, these relations are formed and developed in the field of production and social infrastructure. Examples include roads and railways, airports and seaports, power grids, utilities, telecommunications, education, health and culture. This is characterized by the fact that the emergence of such relations is the result of policies aimed at liberalization and limited state participation in the economy.

There has always been some kind of cooperation between the public and private sectors. In modern conditions, complex forms of economic organization reveal the need for state participation.

The institutional environment in which public-private partnerships have recently taken place, such as the regulatory framework, regulatory mechanisms,

etc., can be considered a new stage in the development of public-business relations. As is well known, major segments of production and social infrastructure were owned by the state or municipalities.

In the late twentieth century, the construction and management of infrastructure in developed and then developing countries was gradually transferred to private entities. Meanwhile, basic property relations did not change in most cases: the state gave the private sector only the right to use, and retained the right to own facilities. At the same time, central authorities and local governments have strengthened the regulatory and supervisory functions of private operators, taking into account the special role of infrastructure facilities as vital life support systems, and have improved the legislative and organizational framework for this.

The main contradiction of the modern management process of the infrastructure complex is that on the one hand, the privatization of these facilities is not considered expedient in many countries due to socio-political reasons – the strong risk of discrimination against the most vulnerable segments of the population. On the other hand, the weakness of state and municipal budgets and growing social obligations in some cases lead to a reduction in infrastructure needs. The elimination of this contradiction is achieved through the application of a special organizational and management system to attract private sector resources for the construction and operation of infrastructure facilities. This system is called "three P" – "Public-Private Partnership" [4, p. 72].

However, in a mixed economy, not every public-private equity relationship can be classified as a public-private partnership. This only applies if the business performs the functions assigned to it by the state at the instruction and support of the state, ie market manifestations are applied to the traditional areas of state activity.

In this regard, the head of the British Public-Private Partnership M. Gerard notes that the partnership is built on the border of public and private sector economy, but the latter is neither nationalized nor privatized. Politically, they embody the third way. Taking advantage of this, governments can provide some public services to the population "[8, p.23]. Thus, it is important to distinguish between public-private partnerships and other public regulatory instruments.

For example, according to the approach adopted in modern Western economics, these features do not apply to the Public-Private Partnership:

- public procurement;
- state lending and subsidies to private companies;
- subsidizing enterprises, banking and the real sector;
- preferential taxation, preferential customs tariffs, etc. [4, p. 73].

But at the same time, public investment programs financed not only from the budget, but also by

the private sector are considered public-private partnerships. Enterprises and concessions in which the state participates in the authorized capital also belong to the public-private partnership.

Theoretically, public-private partnership is beneficial for all parties – the state, business and society. The government is interested in this partnership because it "transfers" the burden of maintaining and investing its assets to the business, and thus hopes to increase the efficiency of that property.

At the same time, through private partnership, the state renounces inefficient forms of economy, gets rid of a number of economic functions, such as construction, operation, maintenance, etc., and manages to alleviate socio-economic problems. The private sector owns state assets for a long time, "wins" a guaranteed market for its products through a long-term contract with the state, guarantees a high probability of "return" of investments, and so on.

The society can expect the establishment of public-private partnership to improve the quality of services and reduce prices. In some cases, this partnership also solves some social problems. The economic benefit to society, as well as the reduction of design and construction time for infrastructure facilities, lies in the rapid pace of construction.

Public-private partnership has two meanings. In theoretical terms, it is a system of relations between the state and business in the form of a contract, which is widely used as a tool for national and international, regional, urban, municipal economic and social development and planning. From a practical point of view, these are specific projects implemented by various government agencies and businesses. Experts from Deloitte, one of the world's largest consulting companies, note that the public-private partnership is "an agreement between a government agency and a private company that allows the latter to expand its participation in public services" [7, p. 34].

In the existing literature in this area, it is possible to identify the features that distinguish public-private partnership from other forms of communication between the state and business:

- the subject of public-private partnership is state and municipal property, as well as services provided by state, municipal bodies and budget organizations;
- The partnership is based on a special agreement between the public and private sector representatives;
- the parties must pool financial resources to meet their interests and achieve the overall goal of the project (in some cases, the project is funded only by the private sector);
- distribution of risks among project participants; the project is for a certain period of time.

There are different approaches to the classification of forms of public-private partnership. As a criterion, issues related to property rights, the level of dependence on the state, etc. are usually taken into

account. It is the most widely used and substantiated classification developed by the World Bank in the world. According to this classification, 4 forms of public-private partnership are distinguished:

- management and lease contracts;
- concession;
- green-field projects;
- Divestiture [6, p. 754].

When concluding management contracts and lease agreements, a private company manages and leases state property for a fixed period. Meanwhile, the investment is made only by the state. In management contracts, the risks are borne by the state, and in the lease agreement, the operational risks are borne by the private company. During the concession, the government gives a private company the right to use the existing facility for a certain amount and on the condition of return. Operational and investment risks fall on the private company. Green-field projects – involves the construction, construction and operation of a new production facility by a private company for the period specified in the contract. Divestiture is calculated when the company acquires a stake in a state-owned facility. Meanwhile, the state sets conditions for how the facility will be improved and how it will serve its citizens.

According to international experience, there are many public, private and non-governmental organizations involved in the development of entrepreneurship in the United States. The main driving force of entrepreneurs in America is small and medium enterprises. Thus, 80-90% of about five million businesses in the country are small and medium-sized businesses. In addition, the vast majority of services are managed by the private sector.

It should be noted that a number of important factors in the selection of these countries as the object of study – the methodology of application of this type of cooperation, the principles of economic management in those countries, geographical location, private sector development rate, financial system, etc., the economic strategy of these countries, the policy aimed at attracting foreign investment, monitoring rules were taken into account.

In addition, the types and mechanisms of partnership between the public and private sectors, their strengths and weaknesses, the development of the private sector in the management of public companies, strengthening the neoliberal position of international financial institutions to reduce the role of the public sector in the national economy.

Researchers conducted a comparative analysis of the obtained results, made forecasts and recommendations on the impact of the application of this experience in Azerbaijan on the development of the local economy [1, p.34].

At the same time, the current state of public-private partnership in Azerbaijan, its shortcomings

and advantages, as well as which sectors of the economy are involved in these principles were studied. At a time when oil prices are low and the development of the non-oil sector is targeted, the effective implementation of public-private partnership in our country and the creation of a favorable environment for this should always be in the spotlight.

Looking at the experience of countries that have undergone significant development in the world, public-private partnership has always been of special importance as a broad parametric topic. Public-private relations are a priority topic and reflect economic, social, legal, cultural, political and other nuances. Here, the state assistance to the private sector, the formation of legislation, the provision of financial resources, corporate social responsibility of the private sector, etc. can characterize this attitude. These relations can be parallel from top to bottom, ie from the state to the private sector, from the bottom up – from the private sector to the state. But the main problem here and its solution at the level of modern requirements depends on the development of relations between the public and private sectors.

When studying the relationship between the private sector and government, most authors, both foreign and Azerbaijani scholars, use generalized concepts of the private sector and government.

The description of the relationship takes place in the context of specific socio-political and socio-economic processes. The current study uses the terms "private structures" and "public authorities" as independent entities.

The nature of the relationship between the private sector and public authorities is an important indicator of the state of the state and society. The relations between them determine the directions of social development, influence the nature of government, methods and technologies of governance.

Partnerships between private entities and public authorities are not easily formed. In the West, it took decades, but in Azerbaijan it is still in its infancy. Involvement of private structures in cooperation with the state always faces serious problems. These problems include shortcomings in the legal framework that define the rights and responsibilities of the parties; insufficient improvement of forms and methods of realization of partnership relations; in the absence of competitive conditions for effective cooperation; lack of development of investment and innovation environment, etc.

The main feature of the modern system of representation of the interests of private structures is its dual nature. On the one hand, there are legal mechanisms for the process of mutual connection of mutual interests. This takes the form of a dialogue between representatives of the private sector and public authorities through private associations.

On the other hand, there is no doubt that there is a wide range of interactions between interest groups of the private sector and public authorities in the process of non-public bargaining, informal agreements. However, there is still no consensus. It is proposed to consider the relationship between the private sector and the government in part in the context of the dynamics of the relationship between the ruling elite.

Another aspect of such research is the analysis of the interaction of leaders at the level of specific forces and public authorities. Some of the research focuses on the characteristics of the concept of "Azerbaijani oligarchy". All these studies do not reflect the whole picture, but only partially touch upon the problem of interaction between the private sector and public authorities.

At present, the problem of interaction between the private sector and public authorities has risen to one of the leading positions in political systems. The role of political factors in the system of interaction between the private sector and public authorities is predominant, with public authorities taking a dominant position.

Characterizing the evolution of these relations, it can be seen as a transition from the state's "privatization" model of the 1990s to the formula of "state corporateism", in which the government does not select preferential partners for dialogue, but to some extent controls the articulation of their demands.

Significant strengthening of the political role of the state in relations with the private sector in modern Azerbaijan can be considered a feature of state corporateism. Therefore, along with the state, entrepreneurship is now considered as a driving force for the development of the national economy, providing economic conditions for development, improving the welfare of citizens and creating new jobs. This is undoubtedly the main condition for overcoming the global financial crisis.

Concerns that the existing private structures and public administration will not be able to withstand changes in the global economy, even in industrialized countries, force our country to reconsider the role of the private sector and government, as well as the political aspects of their relationship in the new socio-economic reality. is. Therefore, today the society has begun to determine the dynamics of the process of interaction between the private sector and public authorities. Society demands that the private sector change and not become part of the state's problems, but become an integral part of their solution.

The study of the modern model of interaction would not be perfect without the analysis of private structures and private associations.

At the present stage of development, a multi-layered market economy is characterized by many forms of ownership as a result of socio-economic

changes in the field of change and development of property and management relations. The economy of any country consists of the interaction of numerous private structures that produce goods and services, created within different organizational and legal forms. The main task of such economic entities is to receive and distribute income within the interests of its participants.

Private structures operating in the Azerbaijani economy differ in many respects, such as organizational and legal structure, activity profile, nature and purpose of activity.

In accordance with the Civil Code of the Republic of Azerbaijan, legal entities that are commercial organizations may be established in the form of business associations and societies, business partners, production cooperatives, state and municipal unitary enterprises.

It is also allowed to establish associations of commercial organizations in the form of associations and unions. The current study will understand the association of commercial organizations established in the form of associations and unions under the name of business associations, as well as chambers of commerce and industry in order to represent the interests of business structures in interaction with public authorities.

Under the name of business structures, we will understand commercial organizations of various forms of ownership created by legal entities. The concept of "model" is also used in the study. In our study, the concept of "model" is understood as the current practice of interaction between private structures and public authorities, both abroad and in the Republic of Azerbaijan.

Models can be classified according to various characteristics:

- time factor,
- areas of knowledge,
- form of representation,
- according to the sign of realization.

Conclusion. The models analyzed are static due to the time factor, in other words, they describe the state of the interaction at a given instant. A period of time from 2020 to 2023 is understood as the period in which the research was conducted. The distinguished models belong to the socio-humanitarian field of knowledge, as they describe the socio-political processes and the interaction of interest groups.

The models presented in the study are abstract or intangible in terms of the form of representation, as they are not actually embodied, they are based on information. According to the sign of realization, the models can be applied to information models, because the information collected about the object reflects the more important and important features of the object.

BIBLIOGRAPHY:

1. Azərbaycan 2020: inkişafın yeni hədəfləri. Bakı, Azərneşr, 2012.
2. Ələkbərov U.K. İnsan inkişafının əsasları. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, "Aspoliqraf" nəşriyyatı, 2016, 280 səh.
3. Ələkbərov U.K. Davamlı inkişaf və ekoloji sivilizasiyanın idarə edilməsinin əsasları. Bakı: Təhsil 2017. 176 səh.
4. Həbibova Z.Z. Abdullayeva M.V. Dəyişikliklərin idarə olunması və dövlət idarəçiliyi. Bakı: Təhsil 2018. 200 səh.
5. Dövlət idarəçilik nəzəriyyəsi. Dərslik – Bakı, Elm və təhsil, 2010.
6. Burnes Bernard (2017). «Organizational Choice and Organizational Change», Management Decision, Vol. 35, № 10, p. 753–759.
7. Buzan Tony, Dotinno Tony and Israel Richard (2011). Akıllı Lider, (çev. Serdar Uçar), Alfa Yayınları, İstanbul. s.34-38.
8. Cornell G. John (2016). «Aspects of the Management of Change», Journal of Management in Medicine, Vol. 10, № 2, p. 23–30.

Основні форми та напрямки державного регулювання приватного сектору

Вусал Гулієв

аспірант кафедри державної служби та кадрової політики
Академії державного управління при Президентові Азербайджанської Республіки
вул. М. Лермонтова, 74, Баку, AZ1001, Азербайджан

Методи регулювання приватного сектору держави багатогранні. Для того, щоб регулювати приватний сектор, держава повинна спочатку мати достовірну інформацію, науково проаналізувати її та визначитися з методами його регулювання після досягнення правильного теоретичного висновку про ситуацію. Світовий досвід свідчить, що держава відіграє вирішальну роль у забезпеченні нормального функціонування будь-якої економічної системи. З цієї точки зору, визначення взаємодії держави та приватного сектору, оптимального співвідношення та меж державного втручання в економіку, очікується, стане основною проблемою вдосконалення державного регулювання економіки в сучасний час. У всіх економічних системах держава втручається в приватний сектор, і це втручання зазвичай спрямоване на подолання недоліків ринку. Регулювання приватного державного сектору також має на меті забезпечити відповідність системи відповідним законам та захист державних і громадських інтересів шляхом впливу на економічні об'єкти та процеси та їх учасників у формі держави та державних органів. Тому державне регулювання економіки в широкому сенсі відображає принципи та механізми прогнозування, планування, фінансування, бюджетування, оподаткування, кредитування, адміністрування, обліку та контролю тощо. Відомо, що формування принципів державного регулювання економіки сучасна економіка пройшла певний еволюційний процес з історико-теоретичної точки зору. Одним із головних завдань менеджменту є всебічний огляд відхилень і проблем, що виникають у ході економічних процесів, прийняття рівноцінних рішень та вжиття необхідних заходів регулювання. Визначаються такі підсистеми, як самоврядування та розумні, цілеспрямовані функції управління, визначаються системні та планомірні рішення проблем, вживаються заходи та стратегічно визначена економічна діяльність у цільових сферах, застосовуються ефективніші механізми досягнення поставлених цілей.

Ключові слова: державний, приватний, приватний сектор, державне регулювання, змішана економіка.

Hrechka Oleh Hennadiyovych

Overview of migration changes in Europe in the last years and projections for the future (2019-2021)

UDC 321

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-2.3>

Hrechka Oleh Hennadiyovych
Postgraduate Student at the Department
of Political Science, Law and Philosophy
Nizhyn State University named after
Mykola Gogol
Grafka str., 2, Nizhyn, Chernihiv region,
Ukraine

The article proposes the definition of the essential characteristics of the concept of «migration policy» and examines the formation of migration policy in the context of the development of scientific theories of migration. The general factors influencing migration on which the efficiency of migration depends are revealed policy, and it is established that according to the direction of migration there are factors of «attraction» and «repulsion». The analysis of migration processes for the period 2019-2021 is carried out and the influence of globalization processes on efficiency is revealed migration policy of both the EU and Ukraine. Factors influencing the migration of labor resources of Ukraine as an object of migration policy are analyzed, among which the close connection between the volume of labor migration and the average wage is revealed. Based on the analysis and forecast of migration indicators, measures to improve Ukraine's migration policy are proposed, which are based on the experience of EU countries.

The current stage of development of migration processes is characterized by the fact that to some extent migration flows cover all countries, and the scale of migration is estimated at hundreds of millions who cross the state borders each year for various reasons and for various purposes.

According to the World Commission on International Migration, there are now more than 250 million migrants in the world, including about 10 million refugees.

The high dynamism of migration processes in the EU is largely due to geographical proximity, cultural identity and the actual absence of restrictions on labor mobility in EU member states. Internal migration, which is caused by significant differences in wage levels and demographic trends, has a significant impact on the EU labor market in general and on the national markets of Central and Eastern Europe in particular. The need to study the impact of migration on the economic and social development of CEE countries, in the context of their European integration, in light of the growing emigration of Ukrainians to more economically developed EU countries has led to the relevance of this study.

Key words: migration policy, migration, migration processes, labor migration, globalization challenges, globalization.

Introduction. The processes of international labor migration are multilevel and multi-vector. Their external economic effects are complex and multifaceted and have mixed effects on the economies of donor and recipient countries. The mass influx of migrants from the Middle East and Africa to Europe is firmly rooted in the «migration crisis.» However, this is a complex crisis. First, the humanitarian crisis is marked by the deaths and suffering of thousands of people. Secondly, the crisis in the management of both the border and the granting of asylum, in particular the procedures according to which the country responsible for determining the status of an asylum seeker is determined in the EU. Thirdly, it is a crisis of solidarity, as solidarity is the basis of the EU's unity, and finding a common solution to the mass influx of refugees that would allow a more even distribution of the burden on individual countries and their migration services has proved extremely difficult.

The purpose and objectives of the study: there is a theoretical substantiation, development of scientific-methodical bases and forecasts concerning migration changes in Europe for the last years. Review Europe's migration changes in recent years

Research methods: the work used a combination of several methods and approaches, first of all – demographic, economic, psychological, which became the basis for the actual sociological.

In addition, statistical analysis of data from the State Statistics Service was used

Results. The overview is based on a combination of results from existing studies and new elaborations from official sources. The objective is to provide a backcloth against which challenges to be addressed and examples of good practice can be assessed.

Migration is a multifaceted phenomenon, which can be approached from many different perspectives. Depending on the approach, the conclusions on the impact of migration on economic growth, unemployment, and labor force participation will vary.

In many European countries, migration is only calculated as the difference between natural change and total population change (European Commission, 2014b). Migrants may leave their country of origin because of conflict, widespread violations of human rights or other reasons threatening life or safety. Many are compelled by the absence of decent work to seek employment elsewhere. They may also migrate to join family members already established abroad.

As globalization expands the global circulation of capital, goods, services and technology, migration responds to growing demand for skills and labour in destination countries. These factors along with ageing populations and declining workforces in highincome countries increase international migration, including mobility of labour and skills.

Most countries today are countries of origin, transit and destination for international migration. Migration has long contributed to economic development and social well-being in both destination and origin countries.

The outbreak of the COVID-19 pandemic at the start of 2020 has had a profound and lasting impact on a wide range of social, economic and environmental issues both within the EU and further afield. At the time of writing, the pandemic is still on-going and many of the EU Member States have some form of containment measures in place migration.

As of 1 January 2020, the EU's total population was 447 million.

Without immigration, Europe's population would have fallen by half a million in 2019, as 4.2 million children were born and 4.7 million died in the EU. Preliminary figures show that in 2020, the population of the EU decreased by around 300,000 people (from 447.3 million on 1 January 2020 to 447.0 million on 1 January 2021), due to net migration leading to fewer births, fewer deaths Combined results of increased and decreased numbers [6]. .

An estimated 169 million people were migrant workers in 2019 (ILO, 2021). 24.2% of migrant workers globally live in northern, southern and western Europe, and another 22.1% in North America. More than two-fifths of migrant workers have been placed in these areas, and they are among the first to suffer from layoffs, movement restrictions and lockdowns that affect their livelihoods, such as losing business [4].

In 2020, 8.6 million non-EU citizens were employed in the EU labour market, out of 189.1 million persons aged from 20 to 64, corresponding to 4.6% of the total [6].

The employment rate in the EU in the working-age population is higher for EU citizens (73.3%), than for non-EU citizens (57.6%) in 2020 [6].

Immigrants make up a large proportion of both critical and crisis-affected industries:

6 of the 20 countries with the highest number of COVID-19 cases (as of 10 October 2021) have more than 10% of service and sales employees Born abroad. In addition, available data show that over 9% of skilled agricultural, forestry and fishery workers in five of these countries were born abroad [4].

In 2020, the EU issued around 2.25 million residence permits for the first time, compared to nearly 3 million in 2019. The decrease was due to travel restrictions imposed to stop the spread of the Covid-19 virus. The pandemic has had a particularly strong negative impact on education-related licenses, reducing their share from 14% in 2019 to 11% in 2020.

In 2020, first permits were issued for the following reasons: "other" includes permits issued for the reason of residence only, permits issued to victims of trafficking of human beings and unaccompanied minors, as well as permits issued for all other reasons for which residence permits may be issued and which are not covered by the other categories.

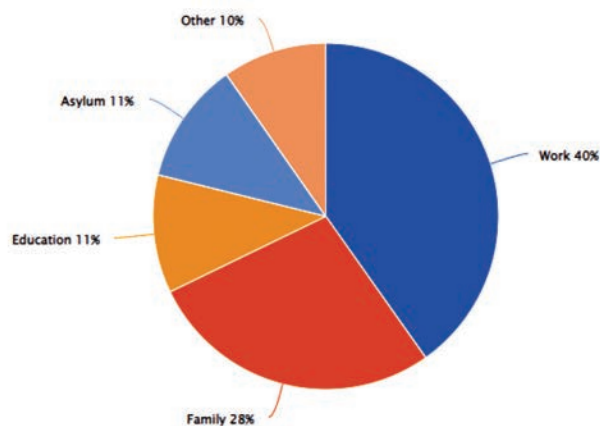

Figure 1. Number of permits, issued in 2020 for (Eurostat)

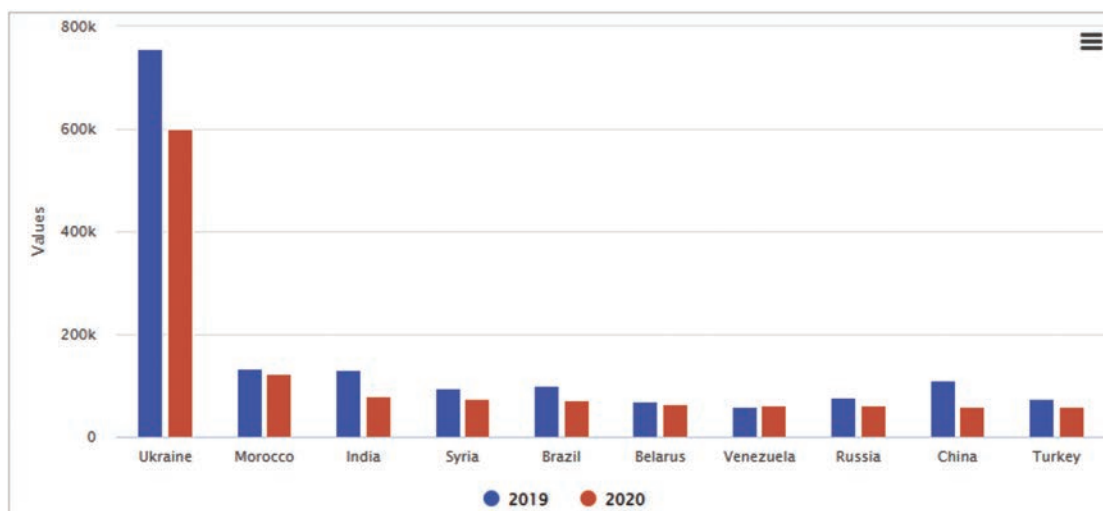

Figure 2. Top 10 nationalities of first residence permits issued in the EU Member States in 2020 (Eurostat)

In 2020, asylum seekers came from nearly 150 countries. 472,000 applications were filed in the EU, including 417,000 first-time applications, a decrease of 32% compared to 2019. More and more applicants from visa-exempt countries (26% of first-time applicants in 2020) entered the EU legally, mainly from: Venezuela (7.3% of all initial applications); Colombia (7.0%); Georgia (1.6%); Peru (1.5%); Honduras (1.4%) [6].

In 2020, of the 141,000 asylum seekers under the age of 18, nearly 10% (13,600) were unaccompanied children. Most unaccompanied children are from Afghanistan, Syria and Pakistan.

In the first nine months of 2021, the EU filed 427,000 asylum applications (356,000 of which were first-time applications), a 23% increase from the same period in 2020, but 16% below pre-COVID levels (the same period in 2019). The number of applications in September exceeded 70,000, the highest level in a single month since 2016 [6].

In September 2020, the Commission presented the New Pact on Migration and Asylum including a detailed evidence paper which relied on available statistics on migration to Europe to underpin the policy proposals. The Commission published statistics on migration to Europe which will be updated every quarter based on the latest available data from sources including: Eurostat, OECD, UNDESA, UNHCR, IOM and Frontex and EASO.

Based on a holistic assessment, the Commission is proposing a fresh start on migration: building confidence through more effective procedures and striking a new balance between responsibility and solidarity [5].

More efficient procedures will ensure clearer responsibilities, helping to restore trust between Member States while bringing clarity to applicants. The rules will improve the link between key processes, notably asylum and return.

This has brought investment and operational support to Member States under pressure; new tools for a stronger external border and more effective EU agencies; and deeper cooperation with key external partners to address EU migration goals across routes as a whole, as well as new legislative developments.

The Pact set out a detailed roadmap of essential steps. Many of these have been implemented or advanced over the past year, but work remains incomplete. Rapidly changing migratory situations can lead to considerable pressure on the EU's external border. Any Member State, regardless of its geographical situation, can be confronted with complex migration challenges. Sometimes this is due to vulnerable people leaving their homes as a result of conflict, climate change, demography, human rights violations or lack of access to basic needs. But there is always a risk of new challenges. The recent state-sponsored migration movements, with

the use of migration by Belarus as a political tool to destabilise the European Union and its Member States, are a vivid example. Established routes such as the Central Mediterranean have seen new surges in 2021. The crisis in Afghanistan may further increase the risk of forced displacement, migratory flows in the region and migrant smuggling towards the EU. It has also sparked a major global effort to address the crisis through humanitarian support on the ground, evacuations and resettlement of those in need of international protection, as well as support to Afghanistan's neighbours who are hosting refugees. The EU and Member States should play their full part through the Afghan Support Package announced in President von der Leyen's State of the Union Address, both in the immediate future and with a view to the medium- to long-term needs [1].

The Central Mediterranean experienced the highest increase (+82%) of all routes in the course of 2021. While the total number of arrivals in Malta in 2021 was 470, a 78% decrease from the same period in 2020, this should be seen in the context of a steep increase of arrivals in Italy with over 41 000 total arrivals, almost half of these from Libya. Migration from Tunisia also remains high in comparison to previous years, accounting for almost 40% of irregular migrants arriving in Italy so far this year. One other significant trend is the increased numbers arriving directly in Italy, as opposed to landing following search and rescue.

The COVID-19 pandemic has been having a profound impact on all areas related to asylum and immigration. The impact has been especially pronounced with border closures, travel restrictions and the need for sanitation measures to try to contain the virus. EU and non-EU OECD countries have taken contingency measures to keep the system running and minimize the impact on migrants and citizens [7].

The COVID-19 pandemic has severely affected legal and irregular migration in 2020, creating several new challenges for migration management: at the same time, the pandemic has also shown that foreign workers play a key role in the EU economy, but legal migration The path is essential [7].

The pandemic has also highlighted the pervasive inequalities that are deeply ingrained in modern societies around the world [10]. Aside from health-related impacts, many became trapped in immobility and unemployed, without income support or other social protection [10].

Many migrant were suddenly repatriated, without operational systems and protocols in place. In some instances, public health law was used to justify their expulsion [2].

By mid-2020, the pandemic-related restrictions had stranded nearly 3 million people outside of their home countries. Many of these people were left without consular services, including help with their

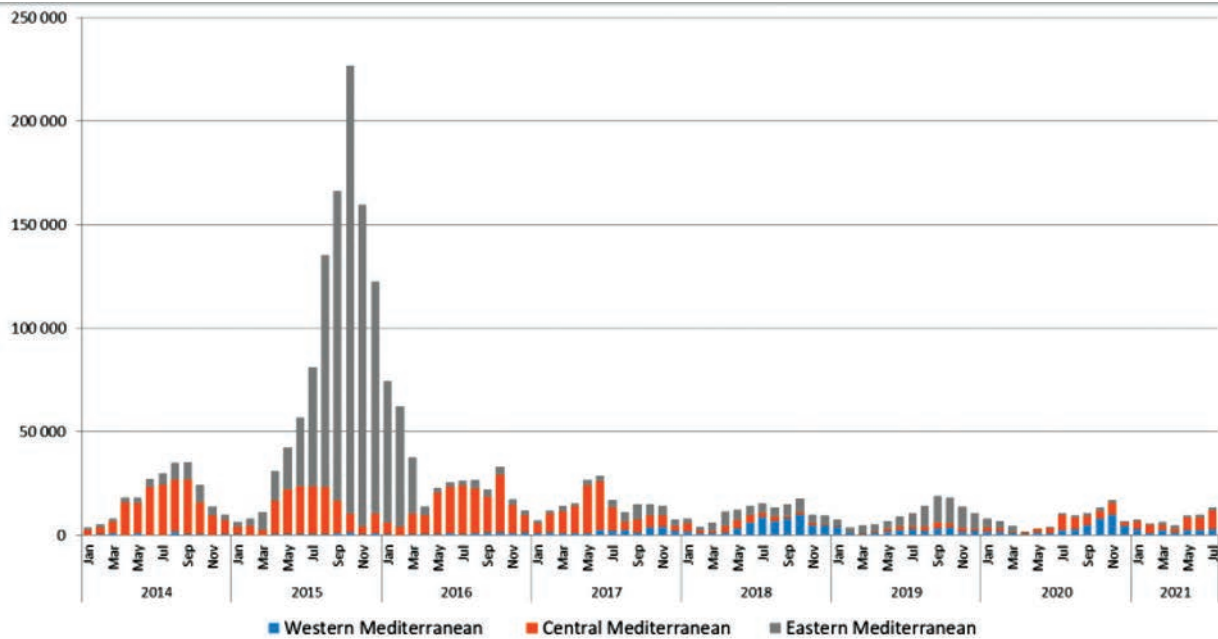

Figure 3. Irregular border crossings on the three main routes (source: Frontex)

legal status in the country, and some were without enough money to provide food and shelter [9].

Too many migrants continue to face significant humanitarian needs with devastating consequences, as many make life-threatening journeys, others are deprived of essential services and critical protections, and face additional threats in transit and destination countries. Hostility and exclusion [3].

Overall, the experience of the pandemic has re-emphasized the importance of establishing a more modern and coherent approach to immigration management. Timely information sharing has proven crucial, and EU Migration Preparedness and Contingency Plans have proven to be an invaluable platform for sharing the pandemic response.

Now more than ever, UNICEF needs to work with other UN agencies and partners to support host governments and communities in mitigating the impact of COVID-19 and protecting the rights of children and families.

The continued migratory challenges at different parts of the EU's external borders but also within the Schengen area have continued to highlight existing shortcomings. The experience with Belarus has been a vivid illustration of the fact that irregular migration can affect all Member States. Until there is a comprehensive reform of the EU's asylum and migration system, as set out in the new Pact in September 2020, the EU will remain more vulnerable and less prepared to react to changing circumstances.

2022 will be another challenging year for EU migration policy [8].

The Taliban takeover of Afghanistan and the country's rapidly escalating humanitarian crisis could lead to further displacement and exodus

of refugees and migrants. According to preliminary estimates, an additional 500,000 Afghan refugees are expected to flee the country. Countries in the region have closed borders, restricted entry for passport and visa holders, and halted support for newly arrived Afghans. These actions likely control the magnitude of the movement. In the medium to long term, it will be difficult to fully control the activities of the region's vast borders and established smuggling networks. Rising numbers of asylum applications from Afghan nationals in the second half of 2021 suggest that EU arrivals will also increase in 2022 [8].

Combined with the economic recession in Turkey, the world's largest host of Syrian refugees, the primary and secondary flow of Syrians to the EU is likely to increase by 2022. Last year, the number of asylum applications filed by Syrian nationals in EU member states was 71% higher than in 2020 and 46% higher than in 2019 [8].

Neighboring countries have previously pressured the EU to make political or financial concessions in exchange for cooperation on immigration control. However, the deliberate creation of a migrant crisis at the EU's external borders, instigated and controlled by Belarusian authorities, adds a different dimension to previous cases. A quick, unified and strong response by the EU in cooperation with non-European partners has prevented this system. But in 2022, the situation will remain volatile and thousands of migrants will be trapped and their lives and well-being will be at imminent threat [8].

However, the EU's ability to provide a sufficiently robust framework for migration and asylum will inevitably depend on tangible progress on all proposals, including core tools for migration management

and asylum. The Council should complete its ongoing work on the Regulations on the Administration of Asylum and Migration and the Regulations on Asylum Procedures and the Regulations on Crisis and Force Majeure on the basis of these two instruments as soon as possible. At the European Parliament, the Committee looked forward to the early submission of the Rapporteur's report and an agreement on a negotiating mandate by the end of the year. If good progress is made at the technical level, there may also be an opportunity to advance discussions on screening regulations, with a view to both agencies adopting their respective mandates by the end of the year.

Conclusions. These events demonstrate that the need for a sustainable European framework for asylum and migration is as strong as ever. This common framework must address the multiple challenges facing the EU: providing certainty, clarity and decent conditions for men, women and children arriving in the EU; strengthening the EU's capacity to manage its borders effectively; combating the smuggling of migrants; countries, transit and destination countries to work closely together to reduce irregular routes and ensure more efficient returns; and to promote sustainable and safe legal pathways. It aims to show citizens that immigration is a normal and manageable part of modern life that can be managed through effective and humane cooperation [1].

Overall, the total number of irregular migrants on all routes remains well below pre-crisis levels in 2015 – even taking into account the impact of the outbreak, which affected all activities in 2020-2021. However, arrivals have increased, reaching around 120,000 illegal crossings across all EU external borders in the nine-month period of 2021, compared with almost 77,000 in the same period in 2020 and just over 91,000 in the same period in 2019-2020.

The routes and flows of migrants, many of whom are vulnerable, continue to change. These will be closely monitored and, where possible, anticipated to ensure the EU is ready to respond to new trends. Recent developments in Belarus and Afghanistan show that the EU must constantly assess new trends and prepare to respond, adapting existing rules and anticipating new measures to stop state-sponsored migrant smugglers or criminal networks abusing the immigration and asylum system.

The COVID-19 pandemic is both a challenge to public health and immigration policy and an opportunity to integrate these policies. The challenges, whether political, economic, humanitarian or operational, are vast and varied. From a distance, however, the pandemic could be an opportunity to develop coherent, evidence-based strategies that leave no one behind in the spirit of the SDGs. The policy considerations presented in this report are the first steps towards a responsive and responsible approach

to protecting public health and the rights of refugees and migrants in a mutually reinforcing manner.

This study assesses progress and key developments in immigration and asylum policy over the past few years, outlines the context in which progress is being made, identifies key challenges and outlines prospects for progress, outlines steps to be more robust, sustainable and equitable immigration and asylum policies.

BIBLIOGRAPHY:

1. Повідомлення Комісії до Європейського Парламенту, Ради, Європейського економічного та соціального комітету та комітету регіонів. Європейська комісія. веб-сайт. URL: <https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/report-migration-asylum.pdf> (Останній доступ: 20.01.2022).
2. COVID-19 зробив життя трудових мігрантів ще більш небезпечним. URL: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_829452/lang--en/index.htm (Останній доступ: 25.01.2022).
3. Мігранти в усьому світі повинні мати доступ до рятувальної допомоги та захисту. URL: <https://www.ifrc.org/press-release/migrants-across-world-must-have-access-life-saving-assistance-and-protection> (Останній доступ: 20.01.2022).
4. Міграційні дані, що стосуються пандемії COVID-19. Портал міграційних даних. URL: <https://www.migrationdataportal.org/themes/migration-data-relevant-covid-19-pandemic> (Останній доступ: 20.01.2022).
5. Новий пакт про міграцію та притулок. Європейська комісія. веб-сайт. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/new-pact-migration-and-asylum_en (Останній доступ: 20.01.2022).
6. Загальні показники іммігрантів у європейському суспільстві. Європейська комісія. веб-сайт. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/statistics-migration-europe_en (Останній доступ: 20.01.2022).
7. Вплив COVID-19 на міграційну сферу в країнах ЄС та ОЕСР. URL: <https://www.oecd.org/migration/mig/00-eu-emn-covid19-umbrella-inform-en.pdf> (Останній доступ: 20.01.2022).
8. Дванадцять проблем міграції, на які слід звернути увагу у 2022 році. URL: <https://www.icmpd.org/file/download/56783/file/ICMPD%2520Migration%2520Outlook%25202022.pdf> (Останній доступ: 20.01.2022).
9. Звіт про світову міграцію 2022. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/WMR-2022-EN_1.pdf (Останній доступ: 20.01.2022).
10. Звіт про світову міграцію 2022: Розділ 5 – Великий руйнівник: вплив COVID-19 на міграцію, мобільність та мігрантів у всьому світі. URL: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022-chapter-5> (Останній доступ: 20.01.2022).

REFERENCES:

1. Communication from the Commission to the European Parliament, the council, the European economic and social committee and the committee of the regions. *European Commission*. website. URL: <https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/report-migration-asylum.pdf> (Last accessed: 20.01.2022).

2. COVID-19 has made life even more precarious for migrant workers. URL: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_829452/lang-en/index.htm (Last accessed: (25.01.2022).

3. Migrants across the world must have access to life-saving assistance and protection. URL: <https://www.ifrc.org/press-release/migrants-across-world-must-have-access-life-saving-assistance-and-protection> (Last accessed: 20.01.2022).

4. Migration data relevant for the COVID-19 pandemic. *Migration data portal*. URL: <https://www.migrationdataportal.org/themes/migration-data-relevant-covid-19-pandemic> (Last accessed: 20.01.2022).

5. New Pact on Migration and Asylum. *European Commission*. website. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/new-pact-migration-and-asylum_en (Last accessed: 20.01.2022).

6. Overall figures of immigrants in European society. *European Commission*. website. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/statistics-migration-europe_en (Last accessed: 20.01.2022).

7. The impact of COVID-19 in the migration area in EU and OECD countries. URL: <https://www.oecd.org/migration/mig/00-eu-emn-covid19-umbrella-inform-en.pdf> (Last accessed: 20.01.2022).

8. Twelve migration issues to look out for in 2022. URL: <https://www.icmpd.org/file/download/56783/file/ICMPD%2520Migration%2520Outlook%25202022.pdf> (Last accessed: 20.01.2022).

9. World migration report 2022. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/WMR-2022-EN_1.pdf (Last accessed: 20.01.2022).

10. World Migration Report 2022: Chapter 5 – The Great Disrupter: COVID-19's impact on migration, mobility and migrants globally. URL: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022-chapter-5> (Last accessed: 20.01.2022).

Огляд міграційних змін у Європі за останні роки та прогнози на майбутнє (2019-2021)

Гречка Олег Геннадійович

аспірант кафедри політології,
права та філософії
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя
вул. Графська, 2, Ніжин,
Чернігівська область, Україна

У статті запропоновано визначення сутнісних характеристик поняття «міграційна політика» та досліджено формування міграційної політики в контексті розвитку наукових теорій міграції. Виявлено загальні фактори впливу на міграцію, від яких залежить ефективність міграції, та встановлено, що за напрямом міграції розрізняють фактори «притягнення» та «відштовхування». Проведено аналіз міграційних процесів за період 2019-2021 рр. та виявлено вплив процесів глобалізації на ефективність міграційної політики як ЄС, так і України. Проаналізовано фактори, що впливають на міграцію трудових ресурсів України як об'єкт міграційної політики, серед яких виявлено тісний зв'язок між обсягом трудової міграції та середньою заробітною платою. На основі аналізу та прогнозу міграційних показників запропоновано заходи щодо вдосконалення міграційної політики України, які базуються на досвіді країн ЄС. Сучасний етап розвитку міграційних процесів характеризується тим, що в тій чи іншій мірі міграційні потоки охоплюють усі країни, а масштаби міграції оцінюються сотнями мільйонів осіб, які щорічно перетинають державні кордони з різних причин і з різними цілями.

За даними Всесвітньої комісії з міжнародної міграції, зараз у світі налічується понад 250 мільйонів мігрантів, у тому числі близько 10 мільйонів біженців.

Високий динамізм міграційних процесів у ЄС значною мірою пояснюється географічною близькістю, культурною самобутністю та фактичною відсутністю обмежень на мобільність робочої сили в країнах-членах ЄС. Внутрішня міграція, яка спричинена значними відмінностями в рівнях заробітної плати та демографічними тенденціями, має значний вплив на ринок праці ЄС загалом і на національні ринки Центральної та Східної Європи зокрема. Необхідність вивчення впливу міграції на економічний та соціальний розвиток країн ЦСЄ, у контексті їхньої європейської інтеграції, у світлі зростання еміграції українців до економічно розвинених країн ЄС зумовила актуальність даного дослідження.

Ключові слова: міграційна політика, міграція, міграційні процеси, трудова міграція, виклики глобалізації, глобалізація.

Димова Олена Валентинівна

Модернізація суспільно-політичних інститутів України шляхом вибору парадигми соціальної справедливості

УДК 321.01

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-2.4>

Димова Олена Валентинівна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри філософії
Одеського національного
морського університету
вул. Мечникова, 34, Одеса, Україна

Стаття присвячена пошуку засобів ефективної модернізації політичної сфери українського суспільства за допомогою формування комплексного світогляду на розуміння категорії «соціальна справедливість». Саме двоконтурний підхід до визначення конструкту «соціальної справедливості», за яким необхідно враховувати раціонально-просвітницький та ірраціонально-символічний компоненти, стає найважливішим фундаментом та потужним двигуном оновлення нації, держави. Пошук таких цінностей для нашої ментальності – вкрай потрібна праця. Ця робота повинна враховувати глибинні масові настрої, світові пошуки нових орієнтирів розвитку людства. З іншого боку – така праця повинна бути проведеною науковим товариством верифікованим засобом, спроможним об'єднати як історично властиві патерни, так й гуманні вектори розвитку найближчого майбутнього. Для цього пропонується порівняльний аналіз європейсько-просвітницької позиції у визначенні категорії «соціальна справедливість» та іншої, ірраціонально-символічної сутті цієї категорії. Кожен з цих підходів має переваги й недоліки, які необхідно враховувати при формуванні загальнонаціонального конструкту соціальної справедливості сучасної України. Обидві тенденції потребують втілення у соціальну практику за допомогою певного інструментарію, який відрізняється один від одного та має історичні приклади, які ретроспективним методом проаналізовано з точки зору ефективності за-для модернізації суспільно-політичних інститутів України. Дослідження ґрунтується на використанні також системно-аналітичного підходу, історичного методу, методів компаративного і структурно-функціонального аналізу, діалектичного та соціологічного методів, що допомогли з'ясувати особливості масових настанов громадян та можливості втілення теорії в соціальну практику. Перераховано ті складові, що значно ускладнюють процес реформування соціальної системи: наслідки переходу до посткапіталістичної системи економічного господарювання, деформація традиційних та індустріальних соціальних інститутів, держава у стані війни. Запропонований комплексний підхід до формування української ідеології соціальної справедливості, до якого буде включено раціонально-просвітницькі структурні елементи та інструментарій, й ірраціонально-символічні патерни української національної свідомості як соціокультурного феномена, що потребує модернізації.

Ключові слова: соціальна справедливість, соціальна політика, соціальні інститути, політична еліта.

Вступ. Виклики сьогодення – це, насамперед, вибір суспільством ключових цінностей, які б були спроможні стати панівними для більшості цього товариства. Саме життєві сенси стають найважливішим фундаментом та потужним двигуном оновлення нації, держави. Пошук таких цінностей для нашої ментальності – вкрай потрібна праця, що повинна бути проведена не тільки під впливом глибинних масових настроїв та світових пошуків нових орієнтирів розвитку людства, але й раціонально визначеним, науковим товариством верифікованим засобом, спроможним об'єднати як історично властиві патерни, так й гуманні вектори розвитку найближчого майбутнього.

Мета та завдання. Виявити можливість поєднання раціонально-просвітницьких теорій справедливості зі ірраціонально-символічними поглядами, що можуть допомогти стати певним ядром за-для формування загальнонаціонального чіткого та зрозумілого вектору розвитку суспільства й держави.

Методи дослідження. Застосування компонентів загальнонаукової методології, зокрема – системно-аналітичного підходу, – дозволило відокремити

суттєво-якісні складові концепції справедливості та їх взаємодію як цілісний філософський конструкт. Аналіз ґрунтується на використанні як історичного методу, так й методів компаративного і структурно-функціонального аналізу, що надали можливості екстраполювати переваги й недоліки однобічних конструктів «соціальної справедливості» на діяльність сучасних соціальних інститутів нашого суспільства. Діалектичний метод надав можливість проаналізувати різноманітні підходи до втілення справедливості у соціальну практику, а соціологічний метод допоміг з'ясувати небезпеку руйнування налагоджених систем суспільно-економічного життя українських громадян.

Сучасна політико-правова думка активно використовує філософську доктрину соціальної справедливості як Дж.Ролзу [10], так й його послідовників та опонентів О.Хеффе [15], А.Сену [17], Д.Готієру [6], які загалом спираються на раціонально-просвітницьку парадигму людини та суспільства. Ця прогресивна для XVIII ст. світоглядна позиція почала коректуватися філософами та вченими XIX та XX ст., коли доповнилася феноменами

ирраціонального, несвідомого, образно-символічного (З. Фройд [14], К. Юнг [16], А. Уайтхед [18], М. Еліаде [13], представники соціологічного інтеракціонізму [9, с. 17-18] та ін.). Більш того, пошуки їх, як мислителів індустріальної епохи, були спрямовані на використання у соціальній практиці.

«Жоден соціум не може існувати без символізму», – стверджував американський філософ Н. Уайтхед [18, с. 1], вслід за яким треба знайти та застосувати ці культурно-історичні наративи в сучасній соціальній практиці українського життя. Конструкт цілісної Картини Світу українського суспільства безпосередньо зв'язаний зі двома світовими тенденціями у соціальній інженерії: з одного боку, соціальна справедливість проникнута ідеологічними доктринами розвитку держави, тобто включає в своє коло проблеми функціонування та розвитку економіки, культури, виховання на раціонально-просвітницьких засадах; з іншого боку, ірраціонально-символічна природа образного світогляду людини – не менш впливова в останнє сторіччя за-для грамотного формування та управління соціальними рухами, соціальними мріями та ідеалами.

Таким чином, ХХ та ХХІ ст. характеризуються двома мейнстримами у пошуках суспільно-політичних засад соціальної справедливості, які умовно можна визначити як раціонально-егоцентричний та ірраціонально-символічний. Першу тенденцію сформулював Дж.Ролз, який звів до раціональних засад не тільки концепцію етики як парадигму правильності (right). До раціонального сприйняття він звів також й інший погляд на етику – етика як благо. Визначаючи згоду зі утилітаристами, Ролз благо сприймає у якості оптимального як задоволення раціонального бажання [10, с. 37].

Послідовник Давид Готієр, який у 1985 р. став відомим завдяки праці «Мораль за узгодженням» [цит. за 6], також демонструє пошуки будівництва теорії соціальної справедливості на засадах цілком раціональних. Він стверджує, що Homo oeconomicus вже давно став базою суспільно-політичної практики, тому бажання особистості у будь-якому суспільстві – це вимірювання раціональності втілення бажання. Засади раціонального вибору – ані зацікавленість, ані розсудливість – особистісна перевага. Користь для нього виступає як міра обґрунтованої та виваженої суб'єктивної переваги. Також перевага у Готієра перекреслена зі поняттям цінності, яка є певна стійка перевага, що склалася за допомогою критеріїв послідовності та когерентності. Життя людини та суспільства – це вибір стратегічний, який й визначає сенс та зміст цього життя, тому зацікавленість вченого визначається дослідженням теорії ігор, а саме, особливий різновид гри – угода. А соціальна справедливість виступає, з одного боку, як певний різновид раціональності, який потребується при згоді та дотри-

манні умов згоди, з іншого боку, є засадою за-для визначення певних умов укладання цієї згоди. Його теорія раціональної угоди має фундамент з двох категорій – рівновага та оптимальність. Угода буде рівноважною, якщо є результатом стратегії суб'єктів, яка спрямована на взаємну максимізацію своїх цінностей. Оптимальність – ситуація, за якою вже неможливо покращити переваги хоча б одного зі учасників таким чином, щоб не погіршити при цьому становище іншого чи інших [цит. за 6].

Друга тенденція пошуків цілісної світоглядної картини світу з наявністю категорії «соціальна справедливість» – ірраціонально-символічна – стає актуальною практикою соціальної інженерії саме у ХХ ст. З одного боку, виявлення шару «несвідомого» З.Фройдом [14], що значно впливає на вибори і сенси життя, жах людини перед самим собою зі своєю спрощеною раціональністю та власною жадібністю, які спроможні стали використати хімічну зброю масового знищення (символічний образ цього жаху був талановито втілений малярами-експресіоністами). Ці науково-філософські пошуки допомагають пам'ятати, що людська істота більш складна, ніж це уявлялося просвітницьким філософам, й не може існувати людство ані без проявів альтруїзму, ані без духу жертвності, які знецінюють власне життя та бажання. Любов матері, яка життя дітей ставить значно вище за своє, жертвність деяких племен, котрі закони гостинності сприймають як закони «прямої дії», за якими потреби гостя у їжі та відпочинку є пріоритетними, навіть якщо ситуація шкідлива для самих хазяїв, – все це прояви біологічно-генетичних та ментальних характеристик, що є невід'ємна складова людського буття. Саме цей багатоскладовий й непередбачуваний для раціо бік людського сенсу стає предметом подальших досліджень ХХ ст., відповідаючи як невичерпної людської потребі у пізнанні, так й завданням соціальної інженерії у пошуках управління масами.

Враховуючи ці складові людської сутті, засновник аналітичної психології К. Юнг, та його учні-послідовники [2], почали шукати засоби усвідомлення ірраціонально-символічної природи людини. Таким чином наукове суспільство ХХ ст. отримало умовне «нове» знання про наявність підсвідомої природи, яку можна виявити та використовувати за допомогою лише різноманітних форм мистецтва, а не науки, про що відомо було ще стародавнім грекам. Таким чином, стає перша проблема науки початку ХХ ст. – її обмеженість раціонально-просвітницькою методологією, яку глибинна психологія спробувала доповнити мистецькими засобами (наприклад, розробка асоціативного тесту [1, с. 14]). Але цей складний шлях в науці має достатньо обмежений вплив: з'єднання фактологічно вивірених методів зі методами мистецтва, можуть впливати лише на конкретну особистість.

Це для соціальної інженерії вкрай неефективно: їй потрібен інструментарій, що дозволить впливати на соціальні спільноти. Пошуками такого інструментарію й займалися вчені та політична еліта ХХ ст., вдалими та не дуже прикладами чого проілюструю нижче. Друга проблема соціальної інженерії за-для управління масами – це потреба в конкретних універсалиях (відкриття К.Юнгом так званих «архетипів» [16, с. 47] стало для науковців першим важливим кроком у цей бік), що будуть однаково впливати на масові спільноти, найкращий варіант – на людство загалом.

Таким чином, сучасні наукові парадигми соціальної справедливості можна умовно визначити двома наступними домінантами. Перша домінантна тенденція – заснована на філософії Просвітництва – пропонує за-для її втілення налагоджені індустріальним суспільством соціальні інститути. Другий вектор втілення ідеї соціальної справедливості також використовує соціальні інститути, але значні зусилля сконцентровані навколо можливості впливати на ірраціонально-символічну складову людини. Цей шлях – нова форма з'єднання суто науково-раціонального інструментарію зі засобами, що межують зі елітарним мистецтвом управління суспільством стародавніх епох. Але мистецький засіб спирався, перш за все, на ірраціональну складову людської віри, яка була значно деформована саме епохою Просвітництва. Тому цей шлях отримує короткотривалі перемоги, які через деякий час залишають після себе попіл розчарування й чергове бажання знов звести людину до раціонально-описової складової її суті, яка цілком передбачувана та стереотипна. Ілюстрацією цих слів є спроби націонал-соціалістів створити «нову людину», сформувати «нове покоління» у період «кольорових революцій» [5, с.58-63], навчити однаково реагувати та поводитися всі прошарки населення під час лак-дауну. Ці приклади демонструють використання соціальною інженерією саме методів мистецтва у якості домінуючих: образи, символи, музика, короткі відеоролики, які впливають на емоційну складову психіки, влучні лозунги відповідного сенсу й т. ін.

Чому ці приклади стають свідомим провалом таких експериментів соціальних інженерів? Тому що втілення знань, отриманих за допомогою глибинної та інших напрямків психології ХХ ст., фізіології, нейрофізіології, не може бути примітивно перенесено у соціальну практику. Виявлення загальнолюдських архетипів «Матері» чи «Мудреця» не призведе до однакової реакції християнина та мусульманина – все одно будуть особливості у стереотипній реакції, вибору різних форм поведінки у суспільстві. Більш того, використання архетипів за-для управління суспільством неможливо без пов'язування їх зі дійсно бажаним, очікуваним уявленням справедливого співіснування.

Тому й націонал-соціалізм як соціальний експеримент ХХ ст. проіснував недовго. Його досягнення у сфері формування нової «Картини Світу» не мали довгострокового ефекту за-для будівництва арійської Німеччини з опорою на суспільну згоду та прийняття такої держави не під впливом тотального жаху. Як тільки гітлерівські війська програли війну – німецьке населення швидко повернулося до творів Шиллера й Гете, до ідей свободи («усвідомлена потреба людини» за Кантом [4, с. 34]) й солідарності. Ретельне дослідження інших прикладів таких невдалих соціальних експериментів – мета наступної статті, тому зупинятися на наступних перерахованих подіях в цій статті не будемо.

Вважаю за необхідне навести приклад вдалого застосування ірраціонально-символічних патернів у якості домінуючих в суспільно-політичній практиці втілення масового уявлення соціальної справедливості. Мова йде про набуття незалежності Індії від Великобританії у 1947 році завдяки діяльності Магатмі Ґанді та його прихильників. Його «сатяграха» в Південній Африці [3] та філософія ненасильства в Індії створили нову суспільно-політичну парадигму, яка надала можливості виникнути сучасної форми боротьби за незалежність ані зброєю, ані військом, ані громадянської війною. Тільки Слово, нова ідеологія, власний стиль життя як взірць того, що він пропонує для майбутньої Індії [12, с. 170]. Чи є сьогодні політичні лідери, які декларують необхідність своїм громадянам обмежувати власні потреби, жити за законами «зеленої економіки» та водночас будують власне життя відповідно цих гасл? Відомі протилежні приклади – Кліматичний саміт, на який пролетіли представники світової «еліти» на 400 літаках, які отруїли атмосферу значно більше ніж пересічний громадянин розвинутої держави на протязі року. «...11 компаній, обраних «головними партнерами» кліматичного саміту COP26, у 2020 році спричинили більше забруднення парниковими газами у світі, ніж було вироблено у всій Великобританії» [7] Чи може людство вважати за легітимний закон прийняття рішень цим самітом, якщо його представники не мають авторитету та не викликають поваги?

Магатмі Ґанді, навпаки, створює систему індійського уявлення про соціальну справедливість шляхом відмови від «раціональної користі» та «раціональної оптимальності», яка для європейця є засадами життя. Вибір погіршення власного життя та життя індуців (відмова від більш якісного британського товару, стимулювання та популяризація доіндустріального способу буття та ін.) здається тактичною помилкою у боротьбі за незалежність. Але стає вірним стратегічним рішенням, яке консолідує навколо себе ядро індіїстської свідомості та отримує перемогу в протистоянні зі британцями [12, с. 170]. Його унікальний шлях – поєднання ірраціонального сенсу національного

буття («світ достатньо великий, щоб задовольнити потреби будь-якої людини, але занадто малий, щоб задовольнити людську жадібність», «найкращий спосіб знайти себе — це розчинитися в служінні іншим», «єдиний спосіб жити — це давати жити іншим» [3]), що не може бути обмеженим європейською протестантською етикою зі використанням цілком європейських інструментів панування – норм та правил соціальних інститутів.

Але той чи інший попит будівництва моделі соціальної справедливості, що базується чи то на європейській раціональності епохи Просвітництва, чи то на індуїстській світоглядній парадоксальності, – потребує втілення цієї моделі. Мова йде про інституційну оформленість, налагоджені соціальні норми, форми поведінки, механізми впровадження. Таким чином, кожне суспільство має свої соціальні системи та інститути, які повинні втілювати одночасно два критерії: справедливість та ефективність [10, с. 105]. До таких систем відносимо, перш за все, економічний інститут, інститут права, національний інститут (в сучасних умовах цей інститут буде визначатися як соціокультурне середовище) та держава. Для суспільно-політичної практики ці системи стають головними, хоча й інститут сім'ї, й інститут релігії теж вагомі при впровадженні критеріїв соціальної справедливості. Вдалий попит отримання незалежності Індії за допомогою економічної системи (відмова від більш якісного британського товару на користь свого, вітчизняного; ліквідація британської монополії на сіль), міжнародного права (вдалий тиск на світове співтовариство, яке повинно було ліквідувати світову колоніальну систему відповідно визначеним міжнародним нормам після II Світової [11]), формування партійної системи, за допомогою якої до влади приходять патріотичні сили [12, с. 170], може бути використаний й Україною. Це можливо якщо знайдемо баланс між раціонально функціонуючими соціальними інститутами та мистецтвом використати суттєві ознаки глибинно-національного уявлення про соціальну справедливість, як це вдалося зробити Магатмі Ганді. Безумовно, пряма калька неможлива, об'єктивні обставини – значно інші. Транснаціональні корпорації, виникнення яких є наслідком світової економічної системи епохи індустріалізації, зараз стають одним з головних чинників опору державної патерналістської політики у сфері економіки. Саме така політика спроможна стримувати безмежні потреби «людини споживання». Вона й може стати стратегічно вірним кроком у стабільне майбутнє країни, тому що вибір розвитку суттєвих властивостей людини, а не його занурення у «віртуальну» реальність, може надати глибинний зміст буття не тільки окремої людини, а всьому суспільству. Наступна проблема нашого часу – зміни у таких

консервативних системах як сім'я та релігія (ці зміни відповідають політиці толерантності, але зовсім не відповідають етнонаціональним стереотипам). Також значна деформація системи державного устрою, яка, нажаль, вплинула на край низьку ланку легітимації чиновників з боку суспільства [8]. Стає вочевидь, що є пряма кореляція між громадянами, економічний стан яких погіршився (майже 53% опитаних), та тими мешканцями, котрі вважають політиків «не здатними знайти ефективні рішення для подолання економічних проблем» (52,9%) [8].

Але найважча ситуація склалася 24 лютого 2022 року, коли Росія вторглася на територію України й ми опинилися у стані війни. Саме за цих обставин суспільство спирається на консервативні й перевірені часом соціальні інститути, які підтримують психологічну рівновагу та суспільно-економічну стабільність, а такими, нажаль, залишилися тільки сімейно-шлюбні інститути. Частково цю функцію виконує релігійний, економічний та державний інститути. Значною мірою – інститут міжнародного права, а саме, – формальні та неформальні прояви солідарності з боку європейського співтовариства. Але я зараз можу визначити тільки певні нариси та емоційні настрої відносно України в стані війни, які не є науково обґрунтованими та об'єктивно безоцінними, тому вивчення проявів цих соціальних систем в умовах війни – завдання для майбутнього дослідження.

Висновки. Успіх реформування українського суспільства кожного з головних соціальних інститутів не може бути гарантований без нового погляду на формування такого конструкту як «соціальна справедливість». Такий погляд повинен включати до себе раціонально-просвітницький підхід у формуванні сучасного уявлення про соціальну справедливість та впровадження за допомогою соціальних систем та інститутів. Водночас необхідно доповни цей конструкт ірраціонально-символічною, навіть парадоксальною складовою, що є невід'ємною частиною суті людського буття, національної української свідомості. Саме ця складова є шляхом до нової ери постіндустріального світу, за умовами якого повинна виникнути не просто нові економічні та суспільно-політичні відносини, а нова філософія більшої поваги до буття іншої людини ніж зосередженість на власних інтересах та вигоді. Ця природньо притаманна у період материнства філософія жіноцтва, повинна бути бездоганно вплетена у якості складової функціонування соціальної системи таким чином, щоб не призвести до виникнення покоління розбещених споживачів, а створити умови виховання молодого покоління у розумінні вищих національних цінностей розвитку суспільства та збереження пам'яті здобутих пращурами національно-культурних духовних скарбниць.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Асоціативний експеримент: Короткий психологічний словник / За ред. проф. В. І. Войтка. Київ: «Вища школа», 1978. 325 с.
2. Відомі учні К. Юнга: Марія-Луїза фон Франц, Еріх Нойманн. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%BB_%D0%93%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2_%D0%AE%D0%B%D0%B3 (дата звернення 1.07.2022)
3. Ганді М. Сатьяграха у Південній Африці: монографія / переклад з англійської Артем Чапай. URL: <https://texty.org.ua/archive-books/44354/makhatma-handi-satjagraha-u-pivdennij-afrytsi-44354/> (дата звернення 1.07.2022)
4. Кант І. Критика чистого розуму монографія / Переклад з німецької Ігоря Бурковського. Київ: Юніверс, 2000. 504 с.
5. Кара-Мурза С.Г. Революції на експорт: монографія. Москва: Алгоритм, Эксмо, 2006. 528 с.
6. Кашников Б. Н. «Мораль по соглашению» Давида Готіера как теория российского либерализма. *Философия. Основные понятия философии. Вопросы философии* URL: <https://progs-shool.ru/voprosy-filosofii/694-moral-po-soglasheniyu-davida-gotiera-kak-teoriya.html> (дата звернення 1.07.2022)
7. Загоруйчик А. Кліматичний саміт COP26: екологічні амбіції та головні висновки першого тижня. *Економічна правда. 2021. від 8 листоп.* URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/11/8/679502/> (дата звернення 1.07.2022)
8. Оцінка громадянами матеріального становища та питань, пов'язаних з економічною ситуацією (січень 2022р.): Український центр економічних та політичних досліджень ім. О.Разумкова URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-materialnogo-standovishcha-ta-pytan-poviazanykh-z-ekonomichnoiu-sytuatsiieiu-cichen-2022r> (дата звернення 1.07.2022)
9. Піча В.М. Соціологія: загальний курс: навч. посіб. Київ: Наук.думка, 2000. 184 с.
10. Ролз Дж. Теорія справедливості: монографія / переклад з англійської кол.авт під ред. В.В.Целищева. Новосибірск: Изд-во НГУ, 1995. 514 с.
11. Статут ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення 1.07.2022)
12. Щербенко Е. Ганді Махатма. *Політична енциклопедія* / Редкол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С.170
13. Элиаде М. Мифы, сновидения, мистерии монографія / переклад з англійської П. А. Степанянц. Киев: Рефл-бук, Валкер, 1996. 228 с.
14. Freud S. S. *Jenseits des Lustprinzips*. Vena: Internationaler Psychoanalytischer Verlag, 1920. 346 p.
15. Höffe Otfried *Gerechtigkeit Eine philosophische Einführung* Verlag C. H. Beck München 2006. 188 p.
16. Jung C. G. *Erinnerungen, Träume, Gedanken*. Aufgezeichnet und herausgegeben von Aniela Jaffé. Rascher, Zürich/Stuttgart 1962, posthume Autobiografie (Neuausgabe: Patmos, Düsseldorf, 2009). 563 p.
17. Sen A. *The Idea of Justice*. Penguin Books Ltd, 2010. 496p.
18. Whitehead A.M. *Symbolism. Its Meaning and Effect*, Forham University Press, Ney York, 1927/1985. 88 p.

REFERENCES:

1. Voitka V. I. (ed.) (1978) *Asotsiatyvnyi eksperyment: Korotkyi psykholohichnyi slovnyk* [The Short psychological dictionary] Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukrainian)
2. Vidomi uchni K. Yunha: Mariia-Luiza fon Frants, Erikh Noimann URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%BB_%D0%93%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2_%D0%AE%D0%BD%D0%B3
3. Gandi M. (1928) *Satiahrakha u Pivdennii Afrytsi* [Satyagraha in South Africa] Retrieved from: <https://texty.org.ua/archive-books/44354/makhatma-handi-satjagraha-u-pivdennij-afrytsi-44354/>
4. Kant I. (2000) *Krytyka chystoho rozumu* [Critique of pure reason]. Kyiv: Yunivers (in Ukrainian)
5. Kara-Murza S.H. (2006) *Revolutsyy na eksport*. [Revolution for export]. Moskwa.: Alhorytm, Eksmo (in Russia)
6. Kashnykov B. N. (2012) «*Moral po sohlashenyiu*» *Davyda Hotyera kak teoriya rossyiskoho lyberalizma* [The Morality by Agreement by David Gauthier as a Theory of Russian Liberalism] Retrieved from: <https://progs-shool.ru/voprosy-filosofii/694-moral-po-soglasheniyu-davida-gotiera-kak-teoriya.html>
7. Zaghorujchuk A. (2021) *Klimatychnyi samit COP26: ekolohichni ambitsii ta holovni vysnovky pershoho tyzhnia* [The Climate summit COP26: environmental ambitions and main conclusions of the first week] *Ekonomichna pravda. 2021. vid 8 lystop.* Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/11/8/679502/>
8. Ukrainian Center for Economic and Political Research Razumkov's (2022) *Otsinka hromadianamy materialnoho stanovishcha ta pytan, poviazanykh z ekonomichnoiu sytuatsiieiu (sichen 2022r.)* [The Citizens' assessment of the material situation and issues related to the economic situation (January 2022)] Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-materialnogo-standovishcha-ta-pytan-poviazanykh-z-ekonomichnoiu-sytuatsiieiu-cichen-2022r>
9. Picha V.M. (2000). *Sotsiolohiia: zahalnyi kurs. Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchychkh zakladiv osvity Ukrainy*. [Sociology: general course. Study guide for students of higher education institutions of Ukraine] Kyiv: Nauk. Dumka (in Ukrainian)
10. Rolz Dzhon (1995) *Teoriya spravedlivosti* [A theory of justice]. Novosibirsk: NGU. (in Russia)
11. Statut OON (1945) [The Charter of the United Nations] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text
12. Shcherbenko E. (2011) *Gandi Makhatma* [Gandhi Mahatma]. *Politychna entsyklopediia* [Political encyclopedia]. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, p. 170
13. Elyade M. (1996). *Myfy, snovydenyia, mystery*. [Myths, dreams, mysteries] Kyiv: Refl-buk, Valker (in Ukrainian)
14. Freud S. S. (1920) *Jenseits des Lustprinzips*. Vena: Internationaler Psychoanalytischer Verlag.
15. Höffe Otfried *Gerechtigkeit Eine philosophische Einführung* Verlag C. H. Beck München 2006. 188 p.
16. Jung C. G. (2009) *Erinnerungen, Träume, Gedanken*. Aufgezeichnet und herausgegeben von Aniela Jaffé. Rascher, Zürich/Stuttgart 1962, posthume Autobiografie (Neuausgabe: Patmos, Düsseldorf).
17. Sen A. (2010) *The Idea of Justice*. Penguin Books Ltd.
18. Whitehead A.M. (1927/1985) *Symbolism. Its Meaning and Effect*, Forham University Press, Ney York.

Modernization of social and political institutions of Ukraine by choosing a paradigm of social justice

Dymova Olena Valentyniwna

Ph.D. of Political Sciences,
Associate Professor at the Department
of Philosophy
Odesa National Marine University
Mechnikov str., 34, Odessa, Ukraine

The article is devoted to the search for means of effective modernization of the political sphere of Ukrainian society through the formation of a comprehensive outlook on the understanding of the category «social justice». It is the two-pronged approach to defining the construct of «social justice»: it is necessary to take into account the rational-educational and irrational-symbolic components. That becomes the most important foundation and a powerful engine for the renewal of the nation, the state. Searching for such values for our mentality it is an extremely necessary work.

That work must be carried out not only under the influence of deep mass attitudes and the world's search for new guidelines for the development of humanity, but also by a rationally determined means verified by the scientific community, capable of uniting both historically inherent patterns and humane vectors of development in the near future

Purpose: to reveal the possibility of combining rational-enlightenment theories of the justice with irrational-symbolic views. It can be a certain core for the formation of the nationwide vector of development for society and the state.

The system-analytical approach made possible to separate the essential-qualitative components of the concepts of the justice and their interaction. The analysis is based on the use of the historical method, the methods of comparative and structural-functional analysis. It is possible to extrapolate the advantages and disadvantages of one-sided constructs of "social justice" to the activities of modern social institutions of our society. The dialectical method provided an opportunity to analyze various approaches to the implementation of the justice in social practice, the sociological method helped to clarify the danger of destroying established systems of the social and economic life of Ukrainian citizens.

The article devoted the necessary to supplement construct of "social justice" to an irrational-emotional, even paradoxical component, which is an integral part of the essence of the human existence, national Ukrainian consciousness. This component helps to make the new philosophy of greater respect for the existence of another person rather than focusing on one's own interests and profit.

Key words: Social justice, social politics, social institution, political elite.

Ісаєва Наталя Юріївна

Місце та роль політичного лідера в процесі формування громадянської свідомості

УДК 323 (477)

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-2.5>

Ісаєва Наталя Юріївна
аспірантка кафедри політології
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара
пр. Гагаріна, 72, Дніпро, Україна

Стаття присвячена дослідженню питання місця та ролі політичного лідера як персоналізованого механізму формування громадянської свідомості під впливом політичної ідентичності. В умовах сьгоднішніх українських реалій дане питання вбачається найактуальнішим. Президент України Володимир Зеленський в умовах війни Російської Федерації проти України згуртував всю країну, стер ідеологічну та мовну межу між громадянами східної та західної частин, об'єднавши всіх навколо захисту власної державності, кордонів, власних домівок, дітей, жінок, чоловіків, права на самоврядування та дійсний суверенітет, права вибору власного шляху розвитку держави на міжнародній арені. Політичний лідер розкритий у статті як поліструктурне утворення, тобто як феномен, що складається з різних структур, що фундують його та складають певну мозаїчність та цілісність. Виділено п'ять таких структур: апріорну, бінарну, символічну, особистісну, медійну.

Метою дослідження є розкриття феномену політичного лідера як персоналізованого механізму політичної ідентичності у формуванні громадянської свідомості. Для досягнення поставленої мети слід вирішити наступні завдання: дати визначення феномену політичного лідера, розкрити такі структури політичного лідера як, апріорну, бінарну, символічну, особистісну, медійну.

Досягнення поставленої мети та вирішення завдань здійснюється за допомогою основних методів наукового пізнання, а саме: аналіз, синтез, проблематизація, систематизація, конкретизація. В результаті проведеного дослідження автор дійшов наступних висновків: апріорність політичного лідера в тому, що за допомогою і разом з ним встановлюється певний соціальний порядок; лідер як носій певних установок, поглядів, цінностей завжди символічний; до персоналізованих механізмів політичної ідентичності відносяться авторитет, імідж, харизматичність, сугестивність.

Імідж є сукупністю певних якостей, які люди ідентифікують з певною індивідуальністю. Харизматичність заснована повністю на особистості політичного лідера і в комунікативних, мотиваційних, енергійних аспектах становить його емоційні відносини із суспільством. Сугестивність демонструє рівень впливу політичного лідера на соціум. Специфіка персоналізованих механізмів політичної ідентичності полягає у їхній зверненості до невербального рівня міжособистісної комунікації.

Ключові слова: політичний лідер, громадянська свідомість, персоналізований механізм, політична ідентичність, авторитет, імідж, харизматичність, сугестивність.

Вступ. Немає політичної ідентичності самої по собі, вона обов'язково передбачає того, хто виступає її носієм. Не існує громадянської свідомості самої по собі, але обов'язково має бути її носій. Також не можуть бути відмінностей від того, хто їх реалізує, інтегративно-диференційні, символіко-аксіологічні, лінгво-комунікативні механізми політичної ідентичності, що беруть участь у становленні громадянської свідомості. Інакше кажучи, має бути той, хто все це втілює, здатний артикулювати, робити надбанням соціального буття. Таким, безумовно, є політичний лідер.

Феномен політичного лідерства є міждисциплінарною сферою знань, що включає як теоретичні дисципліни – історію політичних навчань, соціологію політики, політичну антропологію, політичну психологію, – так і прикладні – політичне іміджмейкерство, політичний менеджмент, політичні технології тощо.

Таким бачиться розкриття феномену політичного лідера як персоналізованого механізму політичної ідентичності у формуванні громадянської свідомості, який, з одного боку, включає інтегративно-диференціюючі, символіко-аксіологічні, лінгво-

комунікативні механізми, з іншого, відрізняється від них, має власну специфіку. Політичний лідер буде розкритий як поліструктурне утворення, тобто як феномен, що складається з різних структур, що фундують його та складають певну мозаїчність та цілісність. Виділимо п'ять таких структур: апріорну, бінарну, символічну, особистісну, медійну.

Мета та завдання. Отже, метою дослідження є розкриття феномену політичного лідера як персоналізованого механізму політичної ідентичності у формуванні громадянської свідомості. Для досягнення поставленої мети слід вирішити наступні завдання: дати визначення феномену політичного лідера, розкрити такі структури політичного лідера як, апріорну, бінарну, символічну, особистісну, медійну.

Методи дослідження. Досягнення поставленої мети та вирішення завдань здійснюється за допомогою основних методів наукового пізнання, а саме: аналіз, синтез, проблематизація, систематизація, конкретизація.

Результати. Перше, що слід зазначити: лідер – це апріорна структура. Слово «апріорний» задіяне

тут, по-перше, у його етимологічному сенсі, як те, що передує досвіду, по-друге, у кантівському – не просто як те, що передує досвіду, а й те, що його визначає, обумовлює його можливість. Іншими словами, саме соціально-політичне буття у його конкретності та історичності вже має припускати якусь ідею лідера.

На думку дослідника О. Траверсе: «Лідерство так само старе, як і людство. Воно універсальне та неминуче. Воно існує скрізь – у великих та малих організаціях, у бізнесі та у релігії, у профспілках та благодійних організаціях, у кампаніях та університетах. Будь-яке лідерство є групове явище. Не може існувати лідера-одинака, лідера «самого по собі», без зв'язку з послідовниками. Скрізь, де з'являються групи, з'являється лідерство» [2].

Лідер, з одного боку, виникає у конкретній соціально-історичній ситуації (Юлій Цезар, Чингісхан, Наполеон Бонапарт, В. Ленін, А. Гітлер, Ф. Кастро), і в цьому відношенні, конкретний лідер – її наслідок та похідне, з іншого, сама ця конкретна соціально-історична ситуація, щоб розкрити всі свої потенції, потребує певної ідеї лідера – лідера як концепту.

Апріорність феномену лідера пов'язана зі специфікою влади. Якщо звернутися до грецького коріння європейської культури, то поняття *arche*, одночасно, і початок, основа, походження, і панування, управління, влада. Тобто, світ існує тому, що в ньому як основа, джерело присутній і діє управляючий, владний початок. Таким початком є політичний лідер.

Лідер є бінарною структурою. Бінарний характер феномену лідера пов'язаний з такою фундаментальною опозицією, як «порядок/хаос». У світлі антитези порядку та хаосу соціум постає як ціле, усередині якого співіснують, активно взаємодіючи та протидіючи один одному, структури правопорядку та вогнища соціального обурення. Останні розповсюджують навколо себе безлад у найрізноманітніших видах, починаючи з порівняно безневинних порушень норм етикету і аж до жажливих кримінальних та політичних злочинів, що спричиняють у громадськості сум'яття та жах. Але це єдине розуміння. Більш тонким і глибоким заломленням опозиції «порядок/хаос», що підкреслює її владний характер, є опозиція «ієрархія/анархія».

Якщо ієрархічний початок втілює певний порядок, організованість, підпорядкування нижчих структур вищим, наявність сильної консолідуючої влади, то протилежність цьому анархічне – відсутність централізованого управління, такий соціальний устрій, який потребує сильних лідерів. На думку теоретиків анархізму подібний вид соціального устрою – найвищий ступінь суспільного розвитку: «Анархічний ідеал, що постулює невичерпність людських здібностей, саме тому має відмовитися від встановлення «кінцевих» суспільних форм, від точного визначення та опису того типу громад-

ськості, який би був найбільш досконалим його виразом». У цьому плані анархізм втілює собою не хаос, а вищу форму порядку в її динамічності.

Як не парадоксально, але ієрархічне та анархічне бачення світу сходяться ось у чому. З погляду ієрархічної організації суспільного життя політичний лідер має бути сильною особистістю, яка вміє консолідувати довкола себе суспільство. Анархізм також персоналізований, в анархічному світогляді особистість – «альфа» та «омега» буття, а суспільство – похідна та підпорядкована структура між-особистісної взаємодії: «Особистість – завжди *prius*. Суспільність – завжди її похідне. І реальні лише особистість у сукупності її психофізичних особливостей, переживань, устремлень у своєрідності їхнього індивідуального комплексу – єдиного, неповторного. Суспільність – реальна відбиття світла, світла реальної особистості» [4].

Бінарність є основою низки типологій партійних лідерів. Так, В. Парето образно поділяв партійних лідерів на «левів» та «лис». Тип політика-лисиці поєднує в собі такі якості, як уміння лавірувати, передбачати перебіг подій, приховувати свої справжні цілі, наміри, бути хитрим, обережним, вміти не потрапити в розставлені капкани, заплутати свої сліди тощо. Політики-леви найчастіше діють прямолінійно, методом силового тиску та найчастіше потрапляють у калкан. Їхній основний принцип – знищити супротивника у вирішальний момент у відкритому бою. Ідеальний тип – політик, що володіє силою і твердістю лева, спритністю і хитрістю лисиці – явище дуже рідкісне [4].

Дж. Блондель поділяє лідерів на дві категорії: перетворювачі та ділки. Якщо перші діють відповідно до своєї концепції у суспільному розвитку, то другі – зосереджують увагу до деталях, без формування глобального погляду на те, яким має бути суспільство зрештою [3, с. 178].

Польський політолог Є. В'ятр також використовує бінарний принцип класифікації політичних лідерів. По відношенню до ідеології він виділяє тип лідера-ідеолога та лідера-прагматика. Перший вірний ідеології свого руху навіть за загрози втрати влади та впливу, другий здатний відмовитися від ідеологічних принципів в ім'я збереження влади. По відношенню до прихильників він поділяє лідерів на харизматиків та представників: перші формують волю інших, другі виражають волю тих, хто за ним стоїть. По відношенню до противників виділяє тип лідера-угодника, який, наскільки це можливо, прагне пом'якшення конфлікту, знаходження компромісу, і лідера-фанатика, що прагне максимального загострення конфлікту, знищення противника за всяку ціну. Нарешті, залежно від ступеня, як політик здатний переглядати раніше сформульовані судження, враховувати чужі думки, сприймати критику на свою адресу, Є. В'ятр виділяє тип відкритого лідера і лідера-догматика [8, с. 360].

Бінарний характер феномену політичного лідера дозволяє йому акумулювати у собі бінарні структури, що презентують політичну ідентичність: «індивідуальне/колективне», «норма/цінність», «національне/наднаціональне», «Ми/Вони», «минуле/сьогодення». Кожен яскравий політичний лідер (А. Гітлер, Б. Муссоліні) має сильно виражений індивідуальний початок, і в той же час, виступає виразником деяких спільних цілей, устремлень, бажань, сподівань, характерних для цього суспільства. Ідеали, декларовані політичним лідером, повинні переживатися ним особистісно, тобто носять ціннісне забарвлення, звідки важливість його моральних якостей, і водночас, для цього суспільства вони мають нормативний характер.

Політичний лідер виступає виразником певних національних рис даного народу (Перікл – втілення духу Еллади, М. Робесп'єр – революційного духу Франції, Дж. Ф. Кеннеді – волелюбного духу Америки тощо), і одночасно, стаючи, певного роду, типами, що несуть у собі наднаціональний початок, виступаючи надбанням світової історії.

Політичні лідери, з'являючись у саме історичний період життя, втілюють собою його «сьогодення», разом із цим, прагнуть показати свій зв'язок із минулим. Це можна проілюструвати з прикладу кількох промов Президентів США. Авраам Лінкольн у «Геттісберзькому посланні» каже: «Вісімдесят сім років тому наші батьки заснували на цьому континенті нову націю, вирощену в умовах свободи та віддану принципу, за яким усі люди створені рівними. Зараз ми ведемо велику Громадянську війну, в якій перевіряється, чи може ця нація чи будь-яка інша, вихована в такому ж дусі й віддана таким самим ідеалам, існувати далі» [6, с. 133].

Лідер є символічною структурою. Лідер – це символ спільності та зразок політичної поведінки групи. Він висувається знизу, переважно стихійно, та приймається послідовниками. Політичне лідерство відрізняється від політичного керівництва, яке, на відміну лідерства, передбачає досить жорстку і формалізовану систему відносин «панування/підпорядкування». Будучи символом, лідер завжди виразний. Це означає, що у його образі, поведінці, промовах присутня певна динаміка «зсередини/назовні»: він є певні ідеї, установки, цінності й, через це, втілює їх у соціально-політичній дійсності.

Спрямованість лідера «зовні» чи, висловлюючись інакше, його енергійність (від грец. *energeia* – активність, жвавість, діяльність, сила, міць) виявляється у різних функціях. По-перше, інтеграція суспільства. Лідер покликаний втілювати в собі і представляти у взаємовідносинах з іншими державами національну єдність, об'єднувати громадян навколо спільних цілей та цінностей, надавати приклад служіння народу, вітчизні. По-друге, знаходження та прийняття оптимальних тактичних,

стратегічних політичних рішень. По-третє, соціальний арбітраж і патронаж, захист громадян від беззаконня, самоуправства бюрократії, різноманітних нижчестоящих керівників, підтримання порядку та законності з допомогою контролю, заохочення та покарання. По-четверте, комунікація влади та мас, зміцнення каналів політичного та, особливо, емоційного зв'язку і, тим самим, запобігання відчуженню громадян від влади. В умовах складної, багатоступінчастої ієрархії державних органів та їх бюрократизації особистісне сприйняття влади особливо значуще для подолання недовіри до неї, формування у населення громадянської свідомості, патріотизму.

За допомогою телебачення та інших ЗМІ, під час зустрічей із виборцями та інших заходів політичні лідери мають досить широкі можливості безпосереднього спілкування з народом. По-п'яте, ініціювання оновлення, генерування оптимізму та соціальної енергії, мобілізація мас на реалізацію політичних цілей. Строго кажучи, у цій групі об'єднано кілька близьких за своєю спрямованістю функцій. Лідер покликаний охороняти народні традиції, забезпечувати прогрес суспільства, вселяти у маси віру у соціальні ідеали та цінності.

Якщо придивитися уважно, то перераховані вище функції політичного лідера якраз і спрямовані на формування громадянської свідомості, таких її складових як індивідуалізм, право, критичність, практичність, раціональність, творчість, риторичність, комунікативність, почуття національної приналежності, політична активність тощо. Четверте. Лідер – особистісна структура. Можна сказати, що особистість – найбільш об'ємне визначення політичного лідера та справжній політичний лідер не може не бути при цьому сильною особистістю.

У становленні авторитету величезну роль відіграють особисті якості політичного лідера: гострий розум, тверда воля і цілеспрямованість, кипуча енергія, неабиякі організаторські здібності і, особливо, компетентність і готовність брати на себе відповідальність. Конфуцій стверджував таке: «Якщо сам прямий, то все виконають і без наказу. А якщо сам не прямий, то слухатись не будуть, навіть якщо накажуть» [1, с. 554]. Авторитетність політичного лідера виступає однією з гарантій формування громадянської свідомості у суспільстві. Це свого роду *conditiosinequanon* – необхідна, але недостатня умова. Відбувається це тому, що особливо у перехідні періоди історичного розвитку активізується так званий популістський тип політичного лідера.

Лідер-популіст дуже суперечливий, є кумиром натовпу, здатний викликати її захоплення і вміє домогтися її безоглядної підтримки. Він висловлює реальні потреби широких народних мас, які активно втягуються у політичне життя, прагнуть безпосередньо впливати на офіційні інститути влади, прийняття

важливих політичних рішень. Однак політичний ефект досягається нерідко за допомогою використання миттєвих засобів, досягнення приватного або найближчого результату при ігноруванні загальних або довготривалих наслідків рішень, що приймаються. Спираючись на невдоволення мас реальним станом справ, тими чи іншими керівниками, озлоблення, емоційні пориви, цей тип лідера експлуатує будь-яку ідею (скасування привілеїв, соціалізму, патріотизму, національного суверенітету тощо), нерідко спрощуючи і примітивізуючи саме невдоволення мас, їхнє пристрасне бажання дива, якнайшвидшого досягнення цілей по можливості найпростішим і найкоротшим шляхом. Звідси – химерне змішання реалістичних, тверезих оцінок та фантастичних, нереальних проектів, програм. Як правило, популіст не прораховує серйозно політичних і соціальних наслідків гасел, що проголошуються, і через це вважає за краще бути в опозиції.

Імідж чи образ політичного лідера – один із найважливіших персоналізованих механізмів політичної ідентифікації, особливо на сучасному етапі суспільства.

Імідж можна визначити як сукупність певних якостей, які асоціюють з певною індивідуальністю. Як правило, поняття іміджу відноситься до конкретної людини, але може поширюватися на певну групу осіб, організацію, товар тощо. В основі іміджу політичного лідера лежить формальна система ролей, які людина відіграє у своєму житті, що доповнюється особливостями, рисами характеру, зовнішніми даними, одягом та іншим. Але спроби склеїти імідж із розрізнених уламків, зібрати мозаїчну картинку із зачіски, особистісних рис, професійного досвіду та багато іншого приречені. Імідж, побудований у такий спосіб, ніколи не буде цілісним, органічним. Він формується як на основі реальної поведінки індивіда, так й під впливом оцінок та думок інших людей. Ось чому мова повинна йти про сукупність, а не просто набір якостей.

На імідж політичного лідера впливають багато факторів. До них відносяться репутація, зовнішній вигляд, політична програма, його відповідність очікуванням людей. Репутація політика відображена у чутках та історіях про нього, що передаються усно та через ЗМІ. Вони підкреслюють його різні людські й ділові якості, здатність бути лідером та його моральні установки. Такі якості, як чесність та порядність, надійність та справедливість особливо важливі для репутації політика. Відсутність цих рис згубно впливає на імідж політика.

До обов'язкових якостей сучасних політичних лідерів у демократичних країнах все частіше додають фото- та телегенічність, зовнішню привабливість, здатність вселяти людям довіру. Це особливо проявляється під час виборів, коли відбуваються зустрічі з виборцями, теледебати тощо. Імідж політичного лідера безпосередньо виступає

персоніфікацією певної політичної ідентичності та громадянської свідомості, де той чи інший лідер виступає як певний символ, тип. Ось чому можна говорити про певну типологію у сфері політичного лідерства.

Харизматичність – один із найцікавіших персоналізованих механізмів політичної ідентичності у формуванні громадянської свідомості. Саме поняття йде від грецького *charisma* – божественний дар, милість, благодать, але у контексті сучасних соціально-політичних теорій набуває дещо іншого значення. Політична наука терміном «харизма» зобов'язана вперше німецькому теологу, філософу культури Е. Трельчу [6, с. 107], що вжив і розвинув цю ідею за М. Вебером [7, с. 1025]. Феномен харизми заснований виключно на особі політичного лідера, якому приписуються божественні здібності. Взаємини між ним та масою носять емоційно-містичний характер. Від мас вимагається повна особиста відданість вождеві, який виконує «історичну місію». Зміна при владі такого лідера пов'язана з великими труднощами, бо вона не може здійснюватися відповідно до традицій, що вкоренилися, або чинних юридичних норм. Зазвичай починається запекла боротьба влади, що веде до нестійкості політичної системи.

Харизматичний тип політичного лідера історично зустрічається в різних політичних системах. Як приклад такого типу можна навести Ю. Цезаря, Чингісхана, Наполеона, А. Гітлера, Б. Муссоліні, Ф. Кастро, Кім Ір Сена, Мао Цзедуна, Мартіна Лютера Кінга та інші. Такий тип лідера не можна оцінювати однозначно. У період глибоких структурних трансформацій харизматичний лідер іноді самим фактом існування здатний згуртувати націю, вселити віру в успіх перетворень. Разом з тим у мас нерідко формується патерналістська свідомість, і вони, перекладають турботу про своє існування, вирішення всіх проблем на плечі керівників.

Можна сміливо сказати, що харизматичний лідер приходить тоді, як у суспільстві виникає потреба у ньому. Тому до ситуацій, сприятливих для прояву харизматичного лідерства, відносяться соціальні кризи, що призводять до глибокої незадоволеності людей станом справ у суспільстві та викликають потребу у серйозних змінах. Завдяки переліченим вище компонентам харизматичний лідер здатний нав'язати благоговіння підлеглим; його думку інші люди знаходять незаперечною; впливаючи на своїх послідовників, харизматичний лідер може домогтися від них діяльності, яка перевершує всі очікування; він здатний зібрати навколо себе групу людей, які поділяють його світогляд, віддані йому та його місії. У цьому сенсі політичний лідер – це людина, яка може переконати інших людей відкласти на якийсь час свої власні інтереси і зайнятися досягненням спільної мети, яка важлива для свободи та добробуту групи.

Сугестивність – це один персоналізований механізм політичної ідентичності, що є у розпорядженні політичного лідера. Слово *suggestive* означає «що викликає думки», «наводить на роздуми», «що нагадує», «що відноситься до навіювання». Саме поняття взято з англійської естетики, але у цьому контексті інтерпретується у цілком специфічному ключі. Якщо в естетиці йдеться про те, що поетичні твори здатні пробуджувати уяву і мислення читача, то в соціально-політичному сенсі сугестивність є здатність політичного лідера впливати на суспільство, вселяти йому певні цінності, символи, установки, і, тим самим, формувати громадянську свідомість.

Сугестивність здійснюється за допомогою промови, жестів, міміки тощо. Якщо говорити про сугестивність промови, то важливими складовими є інтонування, тембральне забарвлення голосу, певний темпо-ритм промови, використання пауз тощо. Можна виділити три рівні сугестивності промови. Перший характеризується тим, що мова привертає до себе увагу, вона виділяється з безлічі чутних звуків. Слухач мимоволі звертає на неї увагу, і, відповідно, зміст мови краще проникає у свідомі та підсвідомі структури. Другий рівень відрізняється від першого сильнішою емоційною реакцією. Тобто політичний лідер здатний голосом викликати співчуття, налаштовувати емоції слухачів в унісон своїм переживанням і навіть спрямовувати розумову діяльність слухачів.

Політичний лідер персоніфікує собою інтегративно-диференціюючі (габітус), символіко-аксіологічні (культурна пам'ять), лінгво-комунікативні (мовні акти) механізми політичної ідентичності. І авторитетність, і імідж, і харизматичність, і сугестивність однаково присутні у зазначених механізмах. Але при цьому, на відміну від вербального характеру інтегративно-диференційних, символіко-аксіологічних, лінгво-комунікативних, персоналізованих механізмів містять невербальну складову. У певному сенсі тут розкривається правило Л. Вітгенштейна, згідно з яким є те, що можна сказати мовою про цей світ, а є те, що висловити не можна, але можна тільки показати.

Важливим є розкрити останню п'яту структуру феномену політичного лідера – його медійність. XXI століття стало століттям інформаційного перевороту, переходу від індустріального до постіндустріального, інформаційного суспільства, яскравим виразом якого стали соціальні мережі (Facebook, Twitter, Instagram тощо). Відбувається віртуалізація суспільства і, відповідно, віртуалізація феномену політичного лідера. Політичний лідер стає медійним утворенням, тобто феноменом, у формуванні якого активну роль відіграють сучасні мас-медіа (телебачення, Інтернет, радіо, газети, журнали).

Гі Дебор називав суспільство, в якому ми живемо, «суспільством вистави»: «Все життя

суспільств, у яких панують сучасні умови виробництва, проявляється як неосяжне нагромадження спектаклів. Все, що раніше переживалося безпосередньо, тепер вміщується у виставу». Важливу роль у становленні спектаклю для суспільства відіграли засоби масової інформації: «На перший погляд, ЗМІ вторглися в життя як просте обладнання для миттєвої комунікації, чергова зручність – проте це нововведення обернулося справжнім Троянським конем, зі своїми егоїстичними цілями та помислами про саморозвиток». Через війну такого заміщення у суспільстві, по-перше, посилилася відчуженість, по-друге, «у реально божевільному світі справжнє є момент хибного» [5, с. 98]. Це означає, що реальність ми сприймаємо, виходячи з того образу, який формують нам засоби масової комунікації. Це багато в чому стосується і образу чи іміджу сучасного політичного лідера. Найчастіше ми не знаємо, який він є насправді, але його образ випишується для нас сучасними ЗМІ.

Висновки. Персоналізовані механізми експліковані шляхом аналізу феномену політичного лідера, що має низку характеристик. Априорність політичного лідера в тому, що за допомогою і разом з ним встановлюється певний соціальний порядок. Бінарний характер феномену лідера обумовлений такими опозиціями як «порядок/хаос», «ієрархія/анархія».

Лідер як носій певних установок, поглядів, цінностей завжди символічний. Найвищим виразом політичного лідера виступає особистість, інтегральною характеристикою якої є ім'я. Нарешті, за сучасних умов лідер – багато в чому медійна постать, що виникає на перетині певних технологій, що із засобами масової комунікації демонструє його симулякріву природу. До персоналізованих механізмів політичної ідентичності відносяться авторитет, імідж, харизматичність, сугестивність. Авторитет – певного роду символічна сила, що впливає на соціум.

Імідж є сукупністю певних якостей, які люди ідентифікують з певною індивідуальністю. Харизматичність заснована повністю на особистості політичного лідера і в комунікативних, мотиваційних, енергійних аспектах становить його емоційні відносини із суспільством. Сугестивність демонструє рівень впливу політичного лідера на соціум. Специфіка персоналізованих механізмів політичної ідентичності полягає у їхній зверненості до невербального рівня міжособистісної комунікації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конфуцій. *Філософський енциклопедичний словник*. В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис. 2002. 742 с.
2. Траверсе О. Політичне лідерство: поняття, дискурс, практика. URL: www.viche.info/journal/332

3. Blondel J. Political Leadership: Towards a General Analysis. London. 1987. 312 p.

4. Brock T. Pareto efficiency definition. *Investopedia*. 2020. URL: <https://www.investopedia.com/terms/p/pareto-efficiency.asp#:~:text=An%20economy%20is%20said%20to,major%20pillar%20of%20welfare%20economics>

5. Debord The Society of the Spectacle. Translation by Fredy Perlman and Jon Supak. Black & Red – 1970; rev. ed. – 1977. 255 p.

6. Nix Jr., Echol Ernst Troeltsch and Comparative Theology. Peter Lang Publishing. 2010. 247 p.

7. Weber M. Economy and society. Ed. By G. Roth and C. Wittich. Berkeley etc.: univ. of California Press. 1978. Vol.1-2. 1368 p.

8. Wiatr lerzy I. Socjologia stos unkow polityc znych. Warszawa. 1977. 445 p.

imeni Hryhoriia Skovorody NAN Ukrainy: Abrys. 742 s. [in Ukrainian]

2. Traverse O. Politychne liderstvo: poniattia, dyskurs, praktyka [Political leadership: concept, discourse, practice.] URL: www.viche.info/journal/332 [in Ukrainian]

3. Blondel J. Political Leadership: Towards a General Analysis. London. 1987. 312 p. [in English]

4. Brock T. Pareto efficiency definition. *Investopedia*. 2020. URL: <https://www.investopedia.com/terms/p/pareto-efficiency.asp#:~:text=An%20economy%20is%20said%20to,major%20pillar%20of%20welfare%20economics> [in English]

5. Debord The Society of the Spectacle. Translation by Fredy Perlman and Jon Supak. Black & Red – 1970; rev. ed. – 1977. 255 p. [in English]

6. Nix Jr., Echol Ernst Troeltsch and Comparative Theology. Peter Lang Publishing. 2010. 247 p. [in English]

7. Weber M. Economy and society. Ed. By G. Roth and C. Wittich. Berkeley etc.: univ. of California Press. 1978. Vol.1-2. 1368 p. [in English]

8. Wiatr lerzy I. Socjologia stos unkow polityc znych. Warszawa. 1977. 445 p. [in English]

REFERENCES:

1. Konfutsii (2002) Filozofskyi entsyklopedychnyi slovnyk. [Philosophical encyclopedic dictionary] V. I. Shynkaruk (hol. redkol.) ta in. Kyiv: Instytut filosofii

The place and role of a political leader in the process of forming civic consciousness

Isaieva Natalia Yuriivna

Postgraduate Student at the Department of Political Science
Oles Honchar Dnipro National University
Gagarina Ave., 72, Dnipro, Ukraine

The article is devoted to the study of the place and role of a political leader as a personalized mechanism for the formation of civic consciousness under the influence of political identity. In today's Ukrainian realities, this issue is considered the most pressing. President of Ukraine Volodymyr Zelensky united the whole country during the war of the Russian Federation against Ukraine, erased the ideological and linguistic border between the citizens of the eastern and western parts, uniting all around the protection of their statehood, borders, homes, children, women, men, the right to self-government and real sovereignty, the right to choose one's own path of development of the state in the international arena. The political leader is revealed in the article as a polystructural entity, ie as a phenomenon consisting of various structures that fund it and form a certain mosaic and integrity. There are five such structures: a priori, binary, symbolic, personal, media.

The aim of the study is to reveal the phenomenon of political leader as a personalized mechanism of political identity in the formation of civic consciousness. To achieve this goal, the following tasks should be solved: to define the phenomenon of a political leader, to reveal such structures of a political leader as, a priori, binary, symbolic, personal, media.

Achieving the goal and solving problems is carried out using the basic methods of scientific knowledge, namely: analysis, synthesis, problematization, systematization, concretization. As a result of the study, the author came to the following conclusions: the a priori political leader is that with the help and with him a certain social order is established; the leader as the bearer of certain attitudes, views, values is always symbolic; personalized mechanisms of political identity include authority, image, charisma, and suggestiveness.

Image is a set of certain qualities that people identify with a certain individuality. Charisma is based entirely on the personality of the political leader and in communicative, motivational, energetic aspects is his emotional relationship with society. Suggestiveness demonstrates the level of influence of a political leader on society. The specificity of personalized mechanisms of political identity lies in their appeal to the nonverbal level of interpersonal communication.

Key words: political leader, civic consciousness, personalized mechanism, political identity, authority, image, charisma, suggestiveness.

Кобетяк Андрій Романович

Політичний аспект формування сучасної системи православних церков

УДК 322:2

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-2.6>

Кобетяк Андрій Романович
кандидат філософських наук,
доцент кафедри національної
безпеки, публічного управління
та адміністрування
Державний університет
«Житомирська політехніка»
вул. Чуднівська, 103, Житомир, Україна

Актуальність теми полягає у висвітленні причин сучасної кризи Вселенської православної церкви та значного рівня політизації світових релігійних процесів. Зазначається, що в першу чергу це пов'язано із геополітичним та фінансовим чинниками. Наявність древніх та «нових» автокефалій створює певну меншовартісність останніх, незважаючи на принцип церковної рівності та потужний фінансовий та людський фактор нових національних церков. Увага дослідження зосереджена на самому феномені Церкви в його еклезіологічному розумінні, який сьогодні піддається впливу значних геополітичних потрясінь та глобалізаційних змін. Вказано на політичний підтекст багатьох церковних рішень ХХ ст.

Мета статті – висвітлити проблему політичного впливу на церковно-адміністративні процеси пов'язані з формуванням нових автокефальних церков. Завданням статті є вивчення в дійсній рівності, адміністративної та політичної незалежності кожної з Помісних церков. У відношеннях між незалежними церковними адміністраціями відчувається «зверхність» давніх автокефалій над новими. Методологічними засадами дослідження стали історичний та порівняльний методи, компаративний підхід, традиціоналізм, герменевтика, релігійна антропологія, філософський символізм, методи аналізу та синтезу. Результати дослідження. Доведено, що формування двох підходів (грецького та слов'янського) до розуміння структури системотворення Вселенського православ'я стало причиною кризи в церкві. Встановлено, що організаційна форма, структура церкви та її управління піддалися трансформаційним процесам, що пов'язано зі зміною політичних режимів і зміщенням державних кордонів. Відзначимо важливий принцип церковної реакції на зміну державної чи політичної кон'юнктури – «структурний плюралізм». Структурний плюралізм характеризується еластичністю церковних вимог до прийняття рішення про церковну незалежність. Під впливом держави такі рішення або приймаються або відкидаються і тоді апелюють до інших правил та постанов. Доведено, що характерною особливістю автокефалізації стало державне та політичне регулювання цього процесу. Після падіння Візантійської імперії держава втрачає примус та контроль у церковній сфері що призвело до численних розколів та появи паралельних юрисдикцій у багатьох країнах світу.

Ключові слова: еклезіологія, політичний процес, автокефалія, державний вплив, патріарх, догмат, церква, суспільний інститут.

Вступ. Одна із основних проблем, яка сьогодні зачіпає інтереси всіх церковних організацій – це високий рівень політизації релігії. Церква перетворилась на інструмент впливу держави або окремих політичних груп на народ. Особливо це стає помітним перед черговими виборами або ж певною знаковою подією, яка потребує суспільної оцінки. Що стосується християнства, то вже з перших віків існування воно значною мірою виявляє прихильність до держави та політичних чинників. Один із важливих факторів підпорядкування державі – це запозичення адміністративного поділу єпархій та автокефальних церков згідно державного управління імперськими землями. Від моменту апостольської проповіді до розростання окремих територіальних громад проходив незначний проміжок часу. Кожна із таких окремих домашніх церков, які розростались у общину певної місцевості, потребувала духовного оформлення та участі у церковних таїнствах. З плином часу та новими завоюваннями Римської імперії формувались нові провінції та митрополії державного розподілу управління імперією. В свою чергу, церква намагалась пристосувати власну структуру ієрархічному управлінню державою.

Мета та завдання. Мета статті полягає у висвітленні політизації трансформаційних процесів інституту автокефалії та його значенні у сучасній церкві. Еклезіологічна зумовленість автокефального принципу витікає із самої природи ранньої «ідеальної» церкви. Узурпація церковної влади – це порушення Богом установленого миру з земній церкві. Зрештою, це політично-адміністративні нашарування, якими обросла церковна інституція за століття свого існування. Тому, увага дослідження зосереджена на самому феномені Церкви в її історичній ретроспективі.

Завданням дослідження є спроба напрацювання нового, альтернативного підходу до проблеми автокефалії у сучасному світі. Національний принцип, який відіграв ключову роль у становленні низки нових незалежних церков, зокрема на Балканах, вже не задовольняє сучасну церковну громадськість.

Методи дослідження. Відсутність розробленої методології та значний політичний інтерес призводить до появи нових автокефальних теорій і систем, які не завжди узгоджуються з положеннями святоотцівської традиції. Одним із основних методологічних підходів нашого дослідження

є міждисциплінарний, який слугує запорукою об'єктивного, систематичного і цілісного дослідження при висвітленні й аналізі еволюції автокефальної проблематики у богослов'ї. Прикметним, на наш погляд, є розмежування методів з досліджуваної тематики на групи які дозволять скласти цілісне розуміння предмету автокефальної проблематики: загальнонаукові, спеціальні та міждисциплінарні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Стан наукової розробки обраної теми сьогодні неоднозначний. Тисячі політичних виступів, публічних заяв та офіційних листів державних діячів, богословів та ієрархів не/визнаних Помісних церков стосовно автокефальної проблематики мають чітко виражений конфесійний характер. Підписання Томосу для України в черговий раз привернуло увагу ієрархії, політологів та світських вчених зі всього світу.

Про важливість та актуальність обраної теми свідчить низка сучасних дисертаційних досліджень, наприклад, В. Бутинського, М. Гергелюка, А. Дідківського, Є. Заремби, А. Матвієнко, архимандрита Кирила (Говоруна). Відтак, є реальна необхідність осучаснити канонічний уклад сучасного життя, а це можна зробити лише на загальному Соборі [2, с. 412]. Важливим для статті є дослідження О. Балакірева та Ю. Середи [8].

Відзначимо, що історія Європейських країн розглядається у значній кількості робіт вітчизняних та зарубіжних учених політичного та геополітичного характеру. Прикметно, що більшість із них покликана визначити місце і роль нової незалежної Української православної церкви у становленні України в новому геополітичному просторі Європи. Зокрема, цій проблематиці присвячена інтегрована колективна монографія вітчизняних політологів за редакцією професора Фелікса Рудича [6].

Результати. Проблема політизації релігії зовсім не нова та має давню традицію та коріння. У період розквіту Візантійської імперії церква стає важливим провладним інститутом регулювання відносин у суспільстві. Більше того, церковні питання втягуються у велику геополітику. Про це свідчить боротьба Балканських країн за церковне визнання. Наприклад, процедура отримання автокефалії новою церквою передбачала для Константинопольської кафедри лише формальну роль. Характерним є приклад Болгарської автокефалії у X ст. Рішення про її надання виходило навіть не від Вселенського престолу, а від імперського Сенату й особисто ініційоване імператором Романом Лекапенем. У свою чергу до нього звернувся Болгарський цар Петро. Таким чином, у період Середньовіччя автокефалія з церковно-політичного явища, на яке вона перетворилася у добу пізньої античності, стала явищем виключно політичним [4, с. 112]. Таким воно сьогодні і залишається,

про що свідчать події з наданням Томосу для Української церкви. Це питання давно вийшло за межі богословського обговорення, канонів та традиції церкви, а має яскраво виражене політичне забарвлення.

Виходячи із такого трактування візантійської традиції, можна було б стверджувати, що всі церковні справи, у тому числі й питання автокефалії, можуть одноосібно вирішуватись імператором чи, застосовуючи сучасний підхід до розуміння світської влади, – президентом, прем'єр-міністром тощо. Що, до речі, не було рідкістю у світовій історії (до прикладу – запровадження з 1721 р. синодального устрою у Російській церкві) [1, с. 106].

Сьогодні стало очевидним те, що з кінця I-го до середини II-го тисячоліття автокефалія еволюціонувала у фактор політичної ідентифікації для багатьох держав. Це була запозичена імперська ідентичність. Її першоджерелом був Константинополь як велична столиця єдиної легітимної християнської імперії. Болгарія, Сербія, а пізніше Московське царство пішли тим же шляхом. Автокефалія новоутвореної національної церкви розглядалась як атрибут, який дозволив би їм імітувати Новий Рим і Візантійську імперію. Автокефалія перетворилася на інструмент «переносу імперії». Цей інструмент дозволяв новоутвореним світовим політичним центрам переносити на себе імперську ідентичність за прикладом Константинополя.

Істотним прикладом політичного становлення автокефальної церкви на слов'янських землях є трансформація автокефалії частини древньої Київської митрополії. Це стало можливим виключно внаслідок політичних амбіцій Московського царства. Після того як князь Володимир охрестив Київ, Митрополія була включена до юрисдикції Константинопольського патріархату. Київські князі (не Синод чи Собор архієреїв, що знову ж свідчить про значний рівень політизації) мали відправляти до Константинополя своїх власних кандидатів для схвалення та висвячення на митрополитів. Або приймали тих ієрархів, який призначав Вселенський патріарх [5, с. 218].

Із занепадом Києва та Київської Русі ситуація змінилась. Остаточо її було знищено монголами у середині XIII ст. Склалося так, що церковна спадщина Київської кафедри була розділена між двома центрами. У південно-західній частині колишньої Київської держави її наступником вважало себе Галицько-Волинське князівство, а на північному сході – Володимиро-Суздальське князівство. Згодом, Велике Князівство Литовське та Московське царство заявили претензії на духовну спадщину Києва, і всіляко намагалися її привласнити. Вони намагалися забезпечити собі такі права через титул митрополита Київського. Це врешті-решт призвело до «клонування» на двоє Київської митрополічної кафедри (одночасно було і три

Київських митрополити). Отже, через воєнні та політичні обставини Київський митрополит «переселяється» у Володимирі-на-Клязьмі, а потім до Москви [7, с. 122].

З плином часу правителі Москви оголосили про автокефалію від Константинопольського престолу. Таким чином майбутня імперія фактично перейняла Середньовічний балканський сценарій автокефалії. Ці події відбувалися на фоні великої Ферраро-флорентійської унії. Православні церкви в силу історичних, політичних та військових подій піддалися під вплив католицького Риму. Першими, хто не прийняли злуки із католиками виявились саме російські ієрархи, які самостійно скликали Собор та обрали власного першоієрарха митрополита Іону [10, р. 103].

Свідченням політичного впливу на хід церковного становлення, у тому числі і в Московській державі, є видання збірника трактатів з нагоди інтронізації новообраного митрополита Феодосія 1461–1462 рр. Перший трактат у збірці був про Ферраро-Флорентійський собор; другий – про богословські помилки латинян; а третій – про роль Великого князя Московського у глобальному Православ'ї того часу [9, р. 280].

Нова хвиля автокефального руху пов'язаного з політичними та геополітичними процесами у світі першої половини XIX ст. Як і у Середні віки, вона розпочалася на Балканах. Ця хвиля була спричинена виникненням нової політичної ідентичності у народів Європи – нації, яка замінила собою попередню імперську ідентичність. Цьому активно посприяв занепад Османської імперії та формування низки нових національних держав, які вважали важливим підґрунтям політичної незалежності церковну автокефалію.

У XIX столітті почали утворюватися нові православні держави – Греція, Румунія, Сербія, Болгарія, Чорногорія. Основою їх ідентичності стала нація, а мотивом – боротьба з імперіями, які націю пригноблювали. Нові національні держави змінили й логіку автокефалії, принаймні для тих Церков, що вийшли з імперій. Якщо середньовічні автокефалії допомагали імперіям стверджуватися, то автокефалії нової доби ці імперії заперечували. Саме тому, ідея нації стала основою нової ідентичності православних народів на Балканах, а нова ідея автокефалії – основою радикальної трансформації церкви у цьому регіоні [13, р. 183]. Автокефалія продовжувала бути атрибутом державності, але тепер її було адаптовано до національних держав.

Автокефалії, які виникли у XIX ст. розвивали свої характерні риси шляхом боротьби з Османською, Австро-угорською, а згодом і Російською імперіями. Окремі народи, у тому числі український, зажадали власної автокефалії. Тому боротьба за українську автокефалію має тривалу історію та значний полі-

тичний підтекст, бо її основне бажання – отримати незалежний політичний статус.

Як приклад політичного втручання у церковні справи варто навести автокефалію Польської церкви, що стала спробою втечі від нової імперії у вигляді Радянського Союзу. У інших випадках атеїстична нова Радянська імперія сама використовувала автокефалію на свою користь. Прикладом цього є відновлення Грузинської або легалізація Болгарської автокефалії за правління Сталіна.

Згідно 34-го апостольського правила здавалося б Помісні церкви повинні підкорятися волі Вселенського престолу. Саме таку логіку трактування канонічної спадщини намагаються нав'язати грецькі богослови, наприклад Й. Зізіулас. Модель, яку пропонують греки полягає в тому, що Соборне управління церкви на Вселенському рівні відбувається за формулою коли кожен повинен слухати Вселенського патріарха та Вселенський патріарх усіх [3, с. 83].

Приписи священних канонів у яких йдеться про необхідність «співпрацювати» з наявним політичним устроєм встановлюють: «Устрій церковних справ повинен слідувати політичним і публічним прообразам» (канон 17 IV Вселенського Собору; канон 38 IV Вселенського Собору). Сюди ж варто віднести авторитетний вислів патріарха Фотія: «Церковні права. Особливо стосовно меж, мають змінюватися згідно із політичним та адміністративним територіальним суверенітетом» [2, с. 372].

Черговий приклад маніпулювання проблемою автокефалії в залежності від політичної ситуації можна простежити у виступі Константинопольського патріарха Варфоломія, який у виступі на Нараді предстоятелів православних Церков (2008 р.) зробив акцент на необхідності прояву єдності православ'я. Він прямо заявив про неприпустимість тлумачення автокефалії як підстави для повної самостійності в питаннях загальноцерковної значущості: «Саме в цьому і полягає здоровий глузд інституту автокефалії, оскільки в той час, як він гарантує незалежність внутрішнього життя і облаштування кожної Церкви, в питаннях які стосуються усієї Православної Церкви і її стосунків з тими хто поза нею, кожна автокефальна церква не має діяти самостійно, а в координації з іншими православними Церквами» [8].

Ще один важливий аспект політичних маніпуляцій навколо автокефальної тематики є явище етнофілетизму. За історичними джерелами ідея «нації» у житті звичайних людей та у формуванні держав до Французької революції, не мала етнофілетичного значення, який надається їй сьогодні. За античності та до XVIII–XIX ст., «нація» визначалась релігією і культурою, а не расою. Такою була політико-релігійна теорія персів, древніх греків, язичників-римлян, а також римлян-християн (візантійців), і такою ж мірою євреїв та мусульман. Так Вселенський патріарх був одночасно етнархом

«нації» православних християн у всій Османській імперії, незалежно від раси чи мови, так само й інші патріархи, митрополити та єпископи у своїх територіях. Султан (Каліф) був етнархом мусульман, незалежно від їхньої раси, і так далі [Пантелеймон (Родопулос), митрополит. Територіальні].

Охоплені духом етнофілетизму вибудовували співпрацю з іноземними політичними силами і підштовхували до проголошення нових автокефальних національних церков у Греції (1833), Румунії (1865), Болгарії (1870) та Албанії (1922-1928-1937). Це явище було засуджено греками (1833-1850), а пізніше на Великому Помісному соборі у Константинополі (1872). Соборно було визнано, що етнофілетизм – це не просто відхиленням від здорової любові до своєї нації та держави, а створює дійсну перешкоду у співпраці між Помісними церквами та є найбільшим ворогом єдності в церкві.

Важливо підкреслити, що провідні богослови, наприклад професор І. Власовський переконаний, що автокефалія – абсолютне, а не відносне поняття. Воно однозначно пояснює самостійність в управлінні конкретної Помісної церкви. Переклад та етимологія терміну «автокефалія» не двозначно говорить про самоуправління, тобто наявність абсолютної повноти влади всередині церкви. Натомість, у канонах та правилах Вселенських соборів не розкривається можливість набуття новою церквою автокефального статусу, вони навіть не вказують прямо на цей термін [11].

Висновки. Важливо додати, що однією із основних проблем, яка сьогодні зачіпає інтереси всіх церковних організацій – це високий рівень політизації релігії. Церква перетворилась на інструмент впливу держави або окремих політичних груп на народ. Політичні та державні діячі давно активно втручаються у церковні справи, це простежується ще з часів Вселенських соборів, коли імператор скликав та очолював Вселенське церковне зібрання. Політичні та геополітичні моменти значно вплинули і на проблеми набуття автокефального статусу новими церквами. Є низка випадків, коли правителі одноосібно надавали та відміняли рішення про автокефалію, як наприклад у випадку із Болгарією. Після зміщення церковного центру православного світу до Москви, ситуація кардинально не змінилась, адже російські правителі регулярно використовували церковний чинник у власних цілях. Активний політичний момент простежується у житті церкви і у XXI ст. Яскравим свідченням цього є блокування Української автокефалії з боку РПЦ, що призвело до всеправославного розділення та антиканонічної діяльності Московського патріархату в Африці та одностороннього розриву Євхаристії.

Отже, автокефалія і зараз залишається частиною нових імперських проєктів. Зокрема, Росія

використовує цей чинник для максимального блокування українського церковного питання. Натомість сама Україна саме через автокефалію намагається вийти зі сфери впливу Російської Федерації. Тому можемо стверджувати, що у богословсько-канонічному та політичному контексті, на який спираються сучасні світові ієрархи, йдеться про дуже тривалий конфлікт двох парадигм автокефалії – середньовічної та модерної.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гергелюк М. Канонічні та еклезіологічні засади автокефального устрою церков у структурі Вселенського православ'я: історичний контекст : дис... канд. істор. н. за спеціальність 09.00.11 релігієзнавство. Чернівці, 2014. 199 с.
2. Говорун С. Теоретичні засади православної еклезіології у її історичному розвитку : дис... док. філософ. н. 09.00. 14 богослов'я. Київ, 2019. 623 с.
3. Зизиулас І. Самопонимание православных и их участие в екуменическом движении: межправославная консультация об отношении ко Всемирному Совету Церквей Шамбези (Швейцария, 19-24 июня 1995 г.). *Православие и экуменизм*. 2005. С. 495.
4. Кирило (Говорун), архімандрит. Риштовання Церкви: вбк постструктуральної еклезіології. Переклад з англ. О. Паканич. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2019. 312 с.
5. Олександр (Драбинко), митрополит. Українська Церква: шлях до автокефалії. До дискусії навколо канонічного статусу, богослужбової мови та історії Української Церкви. Київ : Фонд пам'яті Блаженнішого Митрополита Володимира, ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. 684 с.
6. Рудич Ф., Балабан Р., Дергачов О. Україна у сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти : монографія. *Міжрегіональна академія управління персоналом, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України*. Київ : МАУП, 2002. 487с.
7. Саган О. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. Київ : Світ Знань, 2004. 912 с.
8. Balakireva O. Religion and Civil Society in Ukraine and Russia. *Religion and Civil Society in Europe* [edited by Joep de Hart, Paul Dekker and Loek Halman]. Dordrecht : Springer Science, 2013. P. 219–250.
9. L'Hullier, Pierre [Peter]. "Accession to Autocephaly." *St. Vladimir's Theological Quarterly*. 37:4. 1993. P. 267–304.
10. Meyendorff J. Imperial Unity and Christian Divisions. New York : St. Vladimir's Seminary Press, 1989. 228 p.
11. Namee M. The Position of the Ecumenical Patriarchate in the Orthodox Church (1924). 26.09.2020. URL: <https://orthodoxhistory.org/2020/08/26/the-position-of-the-ecumenical-patriarchate-in-the-orthodox-church-1924>.
12. Sanderson C. W. Autocephaly as a function of institutional stability and organizational change in the Eastern orthodox church. University of Maryland : College Park, 2005. 196 p.

REFERENCES:

1. Herhelyuk M. (2014). *Kanonichni ta ekleziolohichni zasady avtokefal'noho ustroyu tserkov u strukturі*

Vselens'koho pravoslav'ya: istorychnyy kontekst [Canonical and Ecclesiological Principles of the Autocephalous Order of Churches in the Structure of Ecumenical Orthodoxy: Historical Context]. Dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. istor. nauk. spetsial'nist' 09.00.11 relihiyevnavstvo. Chernivtsi. (in Ukrainian).

2. Hovorun, S. (2019). *Teoretychni zasady pravoslavnoyi ekleziolohiyi u yiyi istorychnomu rozvytku* [Theoretical foundations of Orthodox ecclesiology in its historical development]. Kiev, 623 s. (in Ukrainian).

3. Zyzyulas Y. (2005). *Samoponymanye pravoslavnykh y ykh uchastye v ékumenyeshkom dvyzheny: mezhpravoslavnyaya konsul'tatsyya ob otnoshenyy ko Vsemyrnomu Sovetu Tserkvey Shambezy* [Self-understanding of the Orthodox and their participation in the ecumenical movement: an inter-Orthodox consultation on the attitude to the World Council of Châmbezi Churches]. *Pravoslavnye y ékumenyizm*. (in Ukrainian).

4. Kyrylo (Hovorun), arkhimandryt. (2019). *Ryshtovannya Tserkvy: vbik post struktural'noyi eklezi* (in Ukrainian). *olohiyi* [Church scaffolding: towards poststructural ecclesiology]. Kiev. DUKH I LITERA, 312 s. (in Ukrainian).

5. Oleksandr (Drabynko), mytropolyt. (2018). *Ukrayins'ka Tserkva: shlyakh do avtokefaliyi. Do dyskusiynavkolo kanonichnoho statusu, bohosluzhbovoyi movy ta istoriyi Ukrayins'koyi Tserkvy* [Ukrainian Church: the path to autocephaly]. – Kiev. DUKH I LITERA. 684 s. (in Ukrainian).

6. Rudych F., Balaban R., Derhachov O. (2002). *Ukrayina u suchasnomu heopolitychnomu prostori:*

teoretychnyy i prykladnyy aspekty [Ukraine in the modern geopolitical space: theoretical and applied aspects: monograph. Interregional Academy of Personnel Management]. *Mizhrehional'na akademiya upravlinnya personalom, Instytut politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' NAN Ukrayiny*. Kyiv : MAUP. 487 s. (in Ukrainian).

7. Sahan O. (2004). *Vselens'ke pravoslav'ya: sut', istoriya, suchasnyy stan* [Universal Orthodoxy: essence, history, current state]. – K.: Svit Znan'. 912 s. (in Ukrainian).

8. Balakireva O. (2013). *Religion and Civil Society in Ukraine and Russia / Olga Balakireva, Iuliia Sereda. Religion and Civil Society in Europe* [edited by Joep de Hart, Paul Dekker and Loek Halman]. Dordrecht : Springer Science. (in English).

9. L'Hullier, Pierre [Peter]. (1993). "Accession to Autocephaly." *St. Vladimir's Theological Quarterly*. 37:4. (in English).

10. Meyendorff, J. (1989). *Imperial Unity and Christian Divisions*. New York: St. Vladimir's Seminary Press. 228 p. (in English).

11. Namee M. (1924). *The Position of the Ecumenical Patriarchate in the Orthodox Church (1924)*. Retrieved September 26, 2019, from <https://orthodoxhistory.org/2020/08/26/the-position-of-the-ecumenical-patriarchate-in-the-orthodox-church-1924> (in English).

12. Sanderson S. W. (2005). *Autocephaly as a function of institutional stability and organizational change in the Eastern orthodox church*. University of Maryland, College Park. 196 p. (in English).

Political aspect of formation of the modern system of Orthodox churches

Kobetiak Andrii Romanovych

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor at the Department of National Security, Public Administration Zhytomyr Polytechnic State University Chudnivska str., 103, Zhytomyr, Ukraine

The relevance of the topic is to highlight the causes of the current crisis of the Ecumenical Orthodox Church and the significant level of politicization of world religious processes. It is noted that this is primarily due to geopolitical and financial factors. The existence of ancient and "new" autocephaly creates a certain inferiority of the latter, despite the principle of church equality and the powerful financial and human factor of the new national churches. The study focuses on the phenomenon of the Church in its ecclesiological sense, which today is affected by significant geopolitical upheavals and globalization changes. The political subtext of many church decisions of the twentieth century is pointed out.

*The purpose of the article is to highlight the problem of political influence on church-administrative processes related to the formation of new autocephalous churches. The aim of the article is to study the real equality, administrative and political independence of each of the Local Churches. In the relations between independent church administrations, the "supremacy" of the old autocephaly over the new ones is felt. The methodological bases of the research were historical and comparative methods, comparative approach, traditionalism, hermeneutics, religious anthropology, philosophical symbolism, methods of analysis and synthesis. Results of the research. It is proved that the formation of two approaches (Greek and Slavic) to the understanding of the structure of the system of universal Orthodoxy was the cause of the crisis in the church. It is established that the organizational form, structure of the church and its management have undergone transformational processes due to changes in political regimes and the shifting of state borders. Note the important principle of the church's response to changing state or political conditions – "structural pluralism". Structural pluralism is characterized by the elasticity of church requirements for the decision on ecclesiastical independence. Under the influence of the state, such decisions are either made or rejected and then appeal to other rules and regulations. It is proved that a characteristic feature of autocephaly was the state and political regulation of this process. After the fall of the Byzantine Empire, the state lost coercion and control in the church sphere, which led to numerous divisions and the emergence of parallel jurisdictions in many countries. **Key words:** ecclesiology, political process, autocephaly, state influence, patriarch, dogma, church, social institution.*

Махсма Степан Григорович

Функціональний аналіз локальної ідентичності як ресурсу політичного розвитку локальної спільноти

УДК 32.22/28(477.62)

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-2.7>

Махсма Степан Григорович
аспірант кафедри політології
та міжнародних відносин
Маріупольського державного
університету
пр. Будівельників, 129А, Маріуполь,
Донецька область, Україна

Показано, що значний інтерес для політичної науки та практики сьогодення набувають різні типи територіальних (локальна, регіональна, національна, глобальна), або просторово-територіальних ідентичностей, які можна розглядати як комплекс просторових, територіальних та регіональних специфічних характеристик самовизначення, на основі певної системи цінностей, поведінки та територіальних інтересів. Визначено, що особливе місце в структурі територіальних ідентичностей посідає локальна ідентичність, що зберігає своє значення та впливає на свідомість і поведінку локальних територіальних спільнот, виконує важливі у сучасному суспільстві функції. Метою дослідження є аналіз сутнісних та функціональних характеристик локальної ідентичності, визначення її впливу на політичний розвиток локальної спільноти. Наукові завдання: з'ясувати особливості територіального підходу до дослідження ідентичності; проаналізувати сутність та особливості локальної ідентичності; розглянути функції та роль локальної ідентичності у суспільстві; визначити політичні функції локальної ідентичності як ресурсу політичного розвитку локальної спільноти. Підкреслено, що у дослідженні були використані системний та соціокультурний підходи, дискурсний, соціологічний, функціональний та інші методи наукового аналізу. Проаналізовано сутність, структурні елементи та функції локальної ідентичності, доведено, що локальна ідентичність може стати важливим механізмом конвертації локальної ідентичності у конструктивні соціально-політичні практики локальної території та спільноти. Обґрунтовано, що локальна ідентичність виконує ряд найважливіших політичних функцій, таких як: легітимація політичного розвитку локального співтовариства; формування платформи політичних цілей та цінностей локальної спільноти; політична та громадянська мобілізація; розвиток політичної комунікації. Наявність локальних політичних інтересів та цінностей формують політичні ідентичності мешканців локальної спільноти. Наголошено, що локальні політичні ідентичності мають потужний конструктивний потенціал суспільних процесів і розглядаються як значний ресурс розвитку локальних територій, впливають на динаміку і розвиток політичних процесів і відносин суспільства в цілому.

Ключові слова: просторово-територіальна ідентичність, локальна ідентичність, функції локальної ідентичності, локальна спільнота.

Вступ. Для сучасного суспільства, де людина приймає участь у безлічі різного типу взаємодій одночасно, характерні складні багаторівневі соціальні, у тому числі політичні, ідентичності, що знаходяться в певній ієрархії у процесі самовизначення соціальних суб'єктів.

Значний інтерес сьогодення для політичної науки та практики набувають різні типи територіальних (локальна, регіональна, національна, глобальна), або просторово-територіальних ідентичностей, які дають можливість розглядати територіальну ідентичність ширше, включаючи різні види простору (політичного, соціального, культурного та ін.). Територіальна ідентичність найчастіше досліджується відносно регіональної чи локальної (місцевої) ідентичності, тобто вона є зонтичною аналітичною категорією, яка включає різні рівні ідентичності [12]. Вона структурується (формується) на індивідуальному рівні, але проявляється (затверджується) як колективна, оскільки йдеться про соціальну спільноту, яка пов'язана між собою соціальними, політичними, культурними взаємозв'язками, історичним досвідом та пам'яттю.

Сьогодні територіальна ідентичність дедалі більше розглядається як комплекс просторових, територіальних та регіональних специфічних

характеристик самовизначення, на основі певної системи цінностей, поведінки та територіальних інтересів. Простір стає системоутворюючим початком просторово-територіальної ідентичності [10, с. 10]. Територіальні ідентичності можуть не співпадати з адміністративними одиницями, а виходити за його межі і визначатися, перш за все, як ментальний конструкт-феномен [18, с. 10].

Особливе місце у структурі ідентичності посідає локальна ідентичність, яка, незважаючи на сучасні процеси глобалізації, зберігає своє значення та впливає на свідомість і поведінку локальних територіальних спільнот, виконує важливі в сучасному суспільстві функції.

Про збереження (і навіть підвищення) ролі локального у просторово-територіальному самовизначенні індивіда у світі, що глобалізується, стверджували З. Бауман [2], Р. Робертсон [19, с. 30] та ін. Так, Р. Робертсон, стверджуючи взаємозв'язок глобального та локального, ввів поняття «глокалізація», підкреслюючи одночасність та взаємообумовленість цих процесів.

Значний інтерес, обумовлений процесами децентралізації, з боку дослідників викликає соціально-політичний потенціал локальної ідентичності, як фактор розвитку локальних спільнот, основа

колективної солідарності, субсидіарної демократії та інструмент політичної мобілізації [17].

Мета та завдання. Метою дослідження є аналіз сутнісних та функціональних характеристик локальної ідентичності, визначення її впливу на політичний розвиток локальної спільноти. Для досягнення поставленої мети було поставлено такі завдання: з'ясувати особливості територіального підходу до дослідження ідентичності; проаналізувати сутність та особливості локальної ідентичності; розглянути функції та роль локальної ідентичності у суспільстві; визначити політичні функції локальної ідентичності як ресурсу політичного розвитку локальної спільноти.

Методи дослідження. Дослідження сутності та функцій локальної ідентичності передбачає міждисциплінарний підхід, використання цілого ряду загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, що застосовуються в політології, соціології, соціальній географії, психології та ін. У роботі над статтею застосовувались системний та соціокультурний підходи, що дозволило проаналізувати комплекс основних чинників (географічних, політичних, соціокультурних, соціально-економічних та ін.), які впливають на формування та функціонування локальної ідентичності, визначити вплив локальної ідентичності на особливості політичної ідентичності мешканців локальної спільноти, їх політичної культури, політичної свідомості та поведінки, формування специфіки політичного простору. У роботі активно застосовувалися дискурсні методики для аналізу теоретичних підходів до визначення сутності локальної ідентичності, соціологічний метод для виявлення ролі локальної ідентичності у самовизначенні українських громадян, у вивченні їх політичних уподобань на виборах різних рівнів, функціональний аналіз для визначення ролі локальної ідентичності у розвитку локальної спільноти та суспільства у цілому та інші методи та прийоми наукового аналізу.

Результати дослідження. Локальна політична ідентичність належить до просторово-територіального типу політичної ідентичності, при якій особливу роль відіграє маркер території. Дослідження «територіальної ідентичності» починається у межах американської школи гуманістичної географії [5] у середині ХХ ст. (К. Зауер, Дж. Райт, Д. Лоуентал, І. Туан та ін.) у контексті категорії «відчуття місця». Починаючи з 70-х рр. ХХ ст. концепт отримує розвиток у Європейській суспільній географії як категорія «територіальна ідентичність» у роботах Г. Роуз, К. Кальдо, М. Кітінга та А. Паасі. В українському науковому просторі інтерес до територіальної ідентичності починає проявлятися у першому десятилітті ХХІ ст. як окремий напрям у соціальній географії (М. Гнатюк, М. Дністрянський, Я. Олійник, О. Мельничук та ін.), а також як категорія соціальної ідентичності у соціології, полі-

тології, етнополітології, психології та інших соціальних науках (Г. Коржов, Р. Кирчів, В. Лісовський, Л. Нагорна та ін.) [13, с. 7-17].

Територіальний підхід до ідентичності передбачає визначення її рівнів та типів. Так, Л. Нагорна визначає п'ять рівнів територіальної ідентичності «макрорегіональний, національний, етнічний, регіональний і локальний» та підкреслює, що національна, етнічна та регіональна ідентичності можуть бути подвійними чи ситуативними, тому що людині часто важко визначитися, вона ідентифікує себе одразу з декількома рівнями. Типовим проявом локальної ідентичності авторка вважає ідентичність з певною місцевістю, із конкретним містом, селом [9, с. 43, 54].

Ідентичності локального рівня детермінуються комплексом специфічних «місцевих» факторів (територіально-географічних, історичних, політичних, соціально-економічних, соціокультурних, міфологічних, топонімічних та ін.), а також особливостями інших типів соціальних ідентичностей (етнічної, соціальної, громадянської, національної та ін.). Тому в структурі локальної ідентичності можна виділити різні соціальні аспекти: етнічний, релігійний, культурний, політичний, психологічний та ін.

Локальна ідентичність відноситься до горизонтального типу ідентичностей, є первинною ланкою в ієрархії територіальних ідентичностей та вбудована у структуру регіонального і більш широкого простору (національного, глобального). Наявність локальних політичних інтересів та цінностей формують політичні ідентичності мешканців локальної спільноти. Консолідована локальна ідентичність посилює суб'єктність локального співтовариства у політичних процесах різних рівнів: локального, регіонального, загальнонаціонального.

Згідно із соціологічним загальнонаціональним дослідженням, яке було проведено Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова з 29 липня по 4 серпня 2021 року в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей, 59% респондентів вважають себе насамперед громадянами України, 19% ідентифікують себе з населеним пунктом, 11% – з мешканцями регіону, в якому вони проживають [1]. Тобто, одна третина громадян України пов'язує себе, в першу чергу, з локальною або регіональною територією.

На думку польських науковців А. Слиза та М. Щепаньского, «в даний час локальне співтовариство простіше описати, ніж дати його точне визначення» [3, с. 3]. Автори відокремлюють територіальну спільноту (community), яку пов'язують із урбанізованими територіями, від локальної спільноти (local society), яка краще організована та «базується на сильному соціальному зв'язку та характеризується високим рівнем колективної

ідентифікації» [3, с. 4]. Науковці вважають, що «акторів локальної сцени об'єднує певна єдність цілей і коштів, що впливає із спільності повсякденного життя. Вона сприяє розвитку та мобілізує суспільну поведінку» [3, с. 5].

А. Слиз та М. Щепанський наголошують, що локальна та регіональна ідентичності пов'язані близькими термінами та дають наступне визначення цим ідентичностям: «Регіональна та – за аналогією – локальна ідентичність є особливими видами суспільної (колективної) та культурної ідентичності, заснованої одночасно на регіональній (локальній) традиції, що стосується чітко визначеної та делімітованої території, регіону (місця), її специфічних суспільних, культурних (символічних), економічних, або навіть топографічних рис, що відрізняють його від інших регіонів (місць)» [3, с. 5].

Схоже визначення локальної ідентичності дає українська дослідниця Г. Кісла. Вона розглядає локальну ідентичність «як ідентифікацію людини з місцевим співтовариством, почуття причетності по відношенню до подій, що відбуваються на території безпосереднього проживання (міста, району, селища, мікрорайону) [7].

Аналіз літератури показує, що більшість авторів роблять акцент на тому, що локальна ідентичність тісно пов'язана з особистісними смислами «уявного» локального співтовариства, значущими для окремої людини, що характеризують структуру локальної ідентифікації. Так, наприклад, Л. Овчиннікова підкреслює саме такі властивості локальної ідентичності і визначає її як «результат ототожнення себе з певним «місцем» фізичного простору, яке має символічну та ціннісну значущість, специфічну культуру, що формується під впливом колективного та індивідуального досвіду та взаємодії в межах локальної спільноти [12, с. 137].

На думку Л. Нагорної, територія стає ідентифікаційним символом тоді, коли є екзистенційною цінністю для людини, а не просто місцем проживання, що формує особливу ментальність, стереотипи поведінки та почуття причетності [9, с. 55].

Узагальнюючи різні підходи можна дати таке визначення локальної ідентичності: локальна ідентичність є первинним рівнем просторово-територіальної ідентичності, вона пов'язана з місцем походження чи проживання, з «малою батьківщиною», ідентифікацією з важливими та значущими для окремої людини особливостями: ландшафту, історичних та соціокультурних подій, соціально-економічного розвитку, поведінки членів локальної спільноти, на основі почуття причетності та суб'єктивного сприйняття локального простору.

Аналіз територіальних ідентичностей передбачає визначення її структурних компонентів (плас-тів), які дозволяють виділяти та досліджувати її сутнісні елементи у кожному окремому випадку – кейсі. Так, британно-шотландський політолог М. Кітинг,

спеціаліст з європейського регіоналізму, пропонує виділяти та досліджувати три основні пласти у структурі регіональної ідентичності: 1. Когнітивний (усвідомлення сутності регіону та його ключових характеристик); 2. Емоційний (сприйняття регіону порівняно з іншими); 3. Інструментальний (формування образу регіону як чинника політичної мобілізації) [6, с. 93].

Спираючись на М. Кітинга, українські автори Л. Овчиннікова, О. Семенова, А. Ткачук та Н. Наталенко пропонують аналізувати особливості локальної ідентичності на емоційному, когнітивному та поведінковому рівні. Поведінковий рівень автори розглядають як готовність, мотивацію та потребу суб'єкта до спільних дій на основі сформованого на емоційно-когнітивному рівні сприйняття себе як члена локальної спільноти [11, 14, 16].

У сучасних умовах локальна ідентичність виконує дуже важливі функції в суспільстві. Українські дослідники А. Ткачук і Н. Наталенко визначають наступні функції локальної (місцевої) ідентичності [16, с. 50-51].

1. На думку дослідників, локальна ідентифікація є чинником консолідації суспільства, так як є соціологічна закономірність між мірою прояву локальної ідентичності та їхньої громадянської позиції.

2. В умовах суспільної нестабільності, вважають науковці, локальна ідентичність може слугувати опорою щодо власного становища та визначеності, виконувати компенсаторну функцію під час втрати інших соціальних ідентичностей.

3. З другого боку, підкреслюють автори, локальні ідентичності спроможні конкурувати з іншими ідентичностями, наприклад, підживлювати сепаратистські настрої в рамках регіональної ідентичності, тому необхідно дуже уважно ставитися до конструювання завдань локальної ідентичності.

Спираючись на роботи різних дослідників, можна визначити більш широкий підхід до визначення функцій локальної ідентичності. Враховуючи соціальний, політичний, психологічний аспекти її функціонування можна стверджувати, що локальна ідентичність:

- сприяє громадянській самоорганізації локальної спільноти;
- формує локальну соціокультурну спільноту;
- впливає на лобювання своєї спільноти за її межами (земляцтва, лобювання на різних рівнях влади);
- сприяє формуванню інститутів громадянського суспільства (економічні, екологічні організації, культурні співтовариства та ін.);
- є важливим ресурсом розвитку території, тому що сприяє росту активності мешканців спільноти у вирішенні місцевих проблем;
- формує спільні цінності, смисли, орієнтири та консенсусні основи відносно цілей розвитку території;

- мобілізує спільноту до громадянської та політичної участі у вирішенні спільних проблем;
- формує стійкі орієнтири та стереотипи свідомості та поведінки;
- сприяє росту соціального капіталу території;
- виробляє механізми солідаризації;
- є важливим фактором формування місцевого патріотизму;
- впливає на соціалізацію індивіда, отримання первинного соціального досвіду;
- спрощує різні комунікації між людьми у політичній, соціокультурній, економічній сферах;
- впливає на маркетинг и брендінг територій;
- дає відчуття стабільності у світі, який швидко змінюється, глобалізується, є джерелом безперервності людського буття.

Аналіз функцій вказаних вище показує, що локальна ідентичність може стати важливим механізмом конвертації локальної ідентичності у конструктивні соціально-політичні практики території та локальної спільноти. Таке твердження є правомочним у зв'язку з тим, що локальна ідентичність виконує ряд найважливіших політичних функцій. До них, на наш погляд, можна віднести:

1. Легітимацію політичного розвитку локального співтовариства:

- легітимація органів місцевого самоврядування;
- сприяння, схвалення (або їх відсутність) діяльності місцевої адміністрації;
- підтримка регіональних або локальних політичних партій;
- розвиток системи місцевого самоврядування через політичні та громадянські ініціативи.

2. Формування платформи політичних цілей та цінностей локальної спільноти:

- визначення базових політичних цінностей через підтримку тих чи інших політичних партій та рухів на виборах;
- генерування цілей розвитку локального співтовариства, їх агрегація та артикуляція в органах місцевого самоврядування, у регіональних та національних структурах влади.

3. Політичну та громадянську мобілізацію:

- взаємодія з органами влади при ухваленні політичних рішень;
- формування інститутів громадянського суспільства;
- політичні та громадянські ініціативи, спрямовані на вирішення соціально-економічних проблем локальної спільноти;
- формування засад субсидіарної демократії на місцях.

4. Розвиток політичної комунікації:

- передача політичної інформації між політичними структурами, групами та індивідами локальної спільноти;
- політична соціалізація (засвоєння політичних цінностей, традицій, норм, особливостей політичної поведінки локальної політичної культури);

- отримання політичного досвіду та освоєння політичних практик;

- формування громадської думки.

Широкий репертуар функцій локальної ідентичності показує, що вона містить потужний конструктивний потенціал суспільних процесів і може розглядатись як значний ресурс розвитку локальних територій.

Особливості локальної політичної ідентичності у демократичних країнах виявляються під час виборів, підтримки тих чи інших політичних лідерів та партій. При цьому дуже часто пріоритет надається регіональним чи місцевим політичним партіям, які активно функціонують на території локальної спільноти. Це пояснюється тим, що у програмах «місцевих» партій (ними можуть бути і формально загальнонаціональні партії, як в Україні) велика увага приділяється регіональним, локальним (міським) проблемам та інтересам, що знаходить широкий відгук та підтримку у локальної спільноти. Особливості регіонального розвитку (історичні, соціально-економічні, соціокультурні) у поєднанні зі специфікою політичних ідентифікацій формують своєрідність місцевих політичних механізмів у системі владних відносин, створюють передумови утворення регіональних політичних режимів, специфіку становлення та розвитку політичної влади у міських локаціях [3].

Це підтверджують, наприклад, результати парламентських виборів в Україні [4] та особливо підсумки виборів до органів місцевого самоврядування 2020 р. [8].

Надмірна політизація локальної чи регіональної ідентичності під впливом місцевих еліт, за принципом «Ми» – «Вони», у контексті відносин з центром та з іншими регіонами держави, за слабко вираженої національно-громадянської ідентифікації, може посилювати відцентрові тенденції в регіонах, стати основою суспільного розколу. Так, Я. Олійник та О. Гнатюк звертають увагу на те, що територіальна ідентичність може бути не лише інструментом конструктивної трансформації регіону, а й деструктивно впливати на баланс відносин між регіонами, руйнувати ієрархію рівнів між центром та регіонами, породжувати сепаратистські настрої у територіальних спільнотах [13, с. 4].

Висновки. Таким чином особливе місце в структурі ідентичності посідає локальна ідентичність, яка, незважаючи на сучасні процеси глобалізації, «розмивання» різного роду меж, вплив соціальних мереж та інших інтегральних факторів, зберігає своє значення та виконує важливі в сучасному суспільстві функції, впливає на соціально-економічний та політичний розвиток локальних територіальних спільнот. Локальна ідентичність формує специфічні політичні цілі, інтереси та цінності, які характерні для конкретної території. Маркером локальної політичної ідентичності є політичні

вибори, підтримка тих або інших політичних партій, або рухів. Локальна політична ідентичність здійснює значний вплив на формування політичного локального простору, політичну поведінку мешканців локальної громади, розвиток політичних процесів та інститутів на місцевому та регіональному рівнях. Особливості політичних територіальних (локальних та регіональних) ідентичностей впливають на динаміку і розвиток політичних процесів і відносять всього суспільства у цілому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. 30 років незалежності: які здобутки і проблеми зростання бачать українці й на що сподіваються у майбутньому. *Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва*. URL: https://dif.org.ua/article/30-rokiv-nezalezhnosti-yaki-zdobutki-i-problemi-zrostannya-bachat-ukraintsi-y-na-shcho-spodivayutsya-u-maybutnomu_2 (дата звернення: 12.01.2022).
2. Бауман З. Индивидуализированное общество/Пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. М.: *Логос*, 2005. 390 с.
3. Бевз Т. А. Регіональні особливості функціонування політичного режиму в Україні. *Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні : монографія*. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 416 с. С. 87-136.
4. Вибори народних депутатів України. *Центральна виборча комісія*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp300pt001f01=919.html> (дата звернення: 14.12.21).
5. Гнатюк О.М. Ієрархічна структурованість просторової ідентичності населення України. *Економічна та соціальна географія*. Вип. 65. 2012. С. 242-250
6. Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе. *Логос*. 2003. № 6. С. 67–116.
7. Кісла Г.О. «Локальна людина» в структурі ідентичностей українського населення. *Матеріали II Міжвузівської науково-практичної «Соціального розвитку сільських регіонів»*. Уманський національний університет садівництва. Умань. 2014. С. 133-135. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7304/local%20man.pdf;jsessionid=66450F0BFCD3229B34385F3B056EFA7E?sequence=1> (дата звернення: 10.01.22.0)
8. Місцеві вибори. Україна 2020. *Центральна виборча комісія*. Офіційний портал. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm005pt001f01=695pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 15.01.22)
9. Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст. К.: *ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України*, 2008. 405.
10. Носова Г. Ю. Просторові ідентичності епохи модерну та постмодерну. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філософія» : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. № 21. С. 8–16. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/7445/1/4.pdf> (дата звернення: 12.10.21).
11. Овчиннікова Л. В. Локальна ідентичність як соціокультурний феномен: чинники формування та відтворення. *Дис... к. соц. наук*: 22.00.04. Харків, 2012. 192 с.
12. Овчиннікова Л. В. Місце та локальна спільнота як чинники формування локальної ідентичності.

Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи», 2012 (999). С. 137-142.

13. Олійник Я. Б. Територіальна ідентичність населення Подільського регіону : монографія / Я. Б. Олійник, О. М. Гнатюк. К. : ВПЦ «Київський університет», 2017. 223 с.
14. Семенова О. Локальна ідентичність та повсякденні практики мешканців Київського передмістя (на прикладі смт Глевахи). *Українознавство*. №4 (73) 2019. С. 143-155.
15. Слиз А., Щепанський М. Локальная и региональная идентичность в процессе глобализации. *Вісник СевДТУ*. Вип. 94: Філософія: зб. наук. пр. Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2009. С. 3-7.
16. Ткачук А. Ф., Наталенко Н. В. Місцева ідентичність. Для територіальних громад і не тільки / А. Ткачук, Н. Наталенко. К.: *ТОВ «Видавництво Юстон»*, 2020. 97 с.
17. Brubaker R., Cooper F. Beyond identity. *Theory A. society*. Dordrecht, 2000. Vol. 29, n 1. P. 1-47.
18. Paasi A. The region, identity and power. *Regional Environmental Governance: Interdisciplinary Perspectives*. Theoretical Issues. Comparative Designs (REGov). 2011. Vol. 14. P. 9–16.
19. Robertson R. Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity / R. Robertson. *Global Modernities* / [Ed. by M. Featherstone, S. Lash, R. Robertson]. L., 1995. P. 25-44.

REFERENCES:

1. 30 rokiv nezalezhnosti: yaki zdobutky i problemy zrostannia bachat ukraintsi y na shcho spodivaiutsia u maibutnomu [30 years of independence: what achievements and problems of growth Ukrainians see and what they hope for in the future] (2022). Retrieved from https://dif.org.ua/article/30-rokiv-nezalezhnosti-yaki-zdobutki-i-problemi-zrostannya-bachat-ukraintsi-y-na-shcho-spodivayutsya-u-maybutnomu_2 [in Ukrainian].
2. Bauman, Z. (2005) Individualizirovannoe obshchestvo [Individualized society]. M.: Logos [in Russian].
3. Bevz, T.A. (2021) Rehionalni osoblyvosti funktsionuvannia politychnoho rezhymu v Ukraini [Regional features of the functioning of the political regime in Ukraine]. *Zminy politychnykh rezhymiv i perspektyvy zmitsnennia demokratii v Ukraini: monohrafiia*, pp. 87-136 [in Ukrainian].
4. Vybory narodnykh deputativ Ukrainy [Elections of People's Deputies of Ukraine]. *Central Election Commission*. Retrieved from <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp300pt001f01=919.html>. [in Ukrainian].
5. Gnatiuk, O.M. (2012) Iierarkhichna strukturovanist prostorovoi identychnosti naseleennia Ukrainy [Hierarchical structure of the spatial identity of the population of Ukraine]. *Economic and social geography*, no.65, pp.242-250 [in Ukrainian].
6. Kiting, M. (2003) Novyj regionalizm v Zapadnoj Evrope [New regionalism in Western Europe]. *Logos*, no.6, pp.67-116 [in Russian].
7. Kisla, G.O. (2014) «Lokalna liudyna» v strukturi identychnosti ukrainskoho naseleennia [«Local man» in the structure of identities of the Ukrainian population].

Materials of the II Interuniversity Scientific and Practical Conference «Social Development of Rural Regions», 133-135. Retrieved from <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7304/local%20man.pdf;jsessionid=66450F0BFCD3229B34385F3B056EFA7E?sequence=1> [in Ukrainian].

8. Mistsevi vybory. Ukraina 2020 [Local elections. Ukraine 2020]. Central Election Commission. Retrieved from https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm005pt001f01=695pt00_t001f01=695.html/ [in Ukrainian].

9. Nagorna, L.P. (2008) Rehionalna identychnist: ukrainskyi kontekst [Regional identity: Ukrainian context]. *Kyiv: Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine* [In Ukrainian].

10. Nosova, G.Yu. (2018) Prostorovi identychnosti epokhy modernu ta postmodernu [Spatial identities of the modern and postmodern eras]. *Scientific notes of the National University «Ostroh Academy»*. Philosophy Series, no.21, pp.8-16 [In Ukrainian].

11. Ovchynnikova, L.V. (2012) Lokalna identychnist yak sotsiokulturnyi fenomen: chynnyky formuvannia ta vidtvorennia [Local identity as a sociocultural phenomenon: factors of formation and reproduction] *Kandydats'ka dysertatsiia* [Candidate's dissertation]. Kharkiv, 192 p. [in Ukrainian].

12. Ovchynnikova, L.V. (2012) Mistse ta lokalna spilnota yak chynnyky formuvannia lokalnoi identychnosti [Place and local community as factors in the formation of local identity]. *Bulletin of VN Karazin KhNU*. Series

«Sociological research of modern society: methodology, theory, methods», no. 999, pp.137-142 [in Ukrainian].

13. Oliinyk, Ya., Hnatiuk, O.M. (2017) Terytorialna identychnist naseleennia Podilskoho rehionu [Territorial identity of the population of the Podolsk region]. *Kyiv: Kyiv University Publishing and Printing Center*, 223 p. [in Ukrainian].

14. Semenova, O. (2019) Lokalna identychnist ta povsiakdenni praktyky meshkantsiv Kyivskoho peredmistia (na prykladi smt Hlevakhy) [Local identity and everyday practices of Kyiv suburbs (on the example of Glevakha village)] *Ukrainoznavstvo*, no.4(73), pp.143-155 [in Ukrainian].

15. Sliz, A., Shchepan'skij, M. (2009) Lokal'naya i regional'naya identychnost' v processe globalizatsii [Local and Regional Identity in the Process of Globalization] *Bulletin of SevSTU.: Philosophy*, no. 94, pp. 3-7 [in Russian].

16. Tkachuk, A.F. Natalenko, N.V. (2020) Mistseva identychnist. Dlia terytorialnykh hromad i ne tilky [Local identity. For local communities and more]. *Kyiv: Euston Publishing House*, 97 p. [in Ukrainian].

17. Brubaker, R., Cooper, F. (2000) Beyond identity. *Theory A. society. Dordrecht*, no. 29, n 1. p. 1-47.

18. Paasi, A. (2011) The region, identity and power. *Regional Environmental Governance: Interdisciplinary Perspectives. Theoretical Issues. Comparative Designs (REGov)*. no. 14., p. 9–16.

19. Robertson, R. (Ed.). (1995) *Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity. London*, p. 25-44.

Functional analysis of local identity as a resource for local community political development

Mahsma Stepan Grigorievich

Postgraduate Student at the Department of Political Science and International Relations
Mariupol State University
Budivelnikiv Ave., 129A, Mariupol,
Donetsk region, Ukraine

Different types of territorial (local, regional, national and global) or spatial-territorial identities, which can be considered as a set of spatial, territorial and regional specific characteristics of self-determination, based on a certain system of values, behaviour and territorial interests are relevant for the political science and practice. Local identity is determined as the one that takes a special place in the structure of territorial identities. Local identity retains its importance and influences the consciousness and behaviour of local territorial communities as well as performs important functions in modern society. The aim of the study is to analyse the essential and functional characteristics of local identity as well as to determine its impact on the political development of the local community. Scientific tasks are the following: to find out the peculiarities of the territorial approach to the study of identity; analyse the essence and features of local identity; consider the functions and role of local identity in society; identify the political functions of local identity as a resource for political development of the local community. It is emphasized the systemic and socio-cultural approaches, discourse, sociological, functional and other methods of scientific analysis are used in the study. The essence, structural elements and functions of local identity are analyzed. It is proved that local identity can become an important mechanism of conversion into constructive socio-political practices of local territory and community. It is substantiated that local identity performs a number of important political functions, such as: legitimization of political development of the local community; formation of a platform of political goals and values of the local community; political and civic mobilization; development of political communication. The presence of local political interests and values shape the political identities of the inhabitants of the local community. It is emphasized that local political identities have a strong constructive potential of social processes and will be considered as a significant resource for the development of local territories, influence the dynamics and development of political processes and relations within society as a whole.

Key words: spatial-territorial identity, local identity, functions of local identity, local community.

Мельник Юлія Павлівна

Політична відповідальність Збройних Сил України

УДК 322

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-2.8>

Мельник Юлія Павлівна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри філософії, історії
та політології
Одеського державного аграрного
університету
вул. Пантелеймонівська, 13, Одеса,
Україна

Політична відповідальність, як інструмент регулювання соціально-політичних процесів та стримування здійснення правопорушень в політиці та соціумі, привертає увагу науковців вже не одне десятиліття. Незважаючи на введення воєнного стану в нашій країні, складної внутрішньої політичної ситуації та поступових процесів із перебудови системи міжнародних відносин, визначення нашою країною в ній нового місця, українські військові органи та службовці продовжують зберігати правовий статус, що надає їм право впливати на формування державної політики та реалізовувати громадянські політичні права.

В статті проведено дослідження особливостей політичних прав та обов'язків Збройних Сил України в системі військових органів влади. На основі порівняльного аналізу зроблені висновки щодо видів та порядку застосування політичної відповідальності до Міністерства Оборони України, його структурних підрозділів та службовців. Обстоюється точка зору щодо взаємозалежності визначення місця та ролі армії в структурі державно-політичної системи конкретної країни та об'єму та видів її політичної відповідальності.

Доведено, що Міністерство Оборони України не несе політичної відповідальності як орган державної влади в наслідок відсутності законодавчо передбаченої конституційної відповідальності як у органу державної влади. Колективну чи індивідуальну політичну відповідальність несуть його службовці в поєднанні із кримінальними, адміністративними, дисциплінарними санкціями. Основними видами політичної відповідальності вказаних суб'єктів є моральний осуд та історична відповідальність.

При дослідженні політичної відповідальності Збройних Сил України були зроблені висновки про те, що історична відповідальність та морально-політична відповідальність є основними видами політичної відповідальності, що застосовуються до їх військовослужбовців. Воєнні та військові правопорушення є найбільш осуджуваними в військовій сфері, за які можуть бути застосовані міжнародні санкції та кримінальна відповідальність в поєднанні з політичною відповідальністю. Історична відповідальність, осудження дій громадянами та міжнародною спільнотою може бути основними видами політичної відповідальності Збройних Сил України, як військового формування.

Ключові слова: політична відповідальність, міністерство Оборони України, Збройні Сили України, військовослужбовці.

Вступ. Введення особливого періоду 17 березня 2014 р. у зв'язку із російською агресією на Сході України, а згодом й початок широкомасштабних військових дій Російською Федерацією 24 лютого 2022 р. та запровадження воєнного стану, не могли не посилити впливу військових на політичні суспільні процеси всередині нашої країни та за її кордонами, перетворивши військові перемоги та події пов'язані з ними на фактор переговорного процесу з укладення мирного договору, міжнародної та внутрішньої політики, загальнодержавної ідеології тощо. В вказаному ключі політична відповідальність військових набирає все більшого значення з кожним днем, обумовлюючи свою важливість в сучасних українських реаліях.

Політична відповідальність є об'єктом дослідження науковців різного профілю ще з Стародавніх часів. Багатоаспектність феномену політичної відповідальності відіграє важливу роль в дослідженнях істориків, філософів, політологів, юристів. Сьогодні вивченню різних аспектів політичної відповідальності присвячені праці наступних вітчизняних та зарубіжних авторів різних історичних періодів: А. Антоненко, С. Балана, В. Веденєва, В. Виноградова, Р. Гарипова, А. Зайцева, А. Коломійця, Н. Колосової, В. Колюхи, В. Корнієнка, І. Кресіної, А. Лещух, Д. Липинської, Г. Мал-

кіної, А. Медушевського, А. Муртіщева, Ю. Нисевича, В. Шаглі, В. Ярошенка та інших. Нажаль, політичній відповідальності Збройних Сил України і військових взагалі в сучасній науковій думці не приділяється достатньої уваги, що додатково обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Мета та завдання. Метою є провести дослідження особливостей політичної відповідальності Збройних Сил України.

Відповідно до поставленої мети ставляться наступні задачі:

1. Проаналізувати поняття та види політичної відповідальності;
2. Провести дослідження видів та випадків політичної відповідальності військових органів та формувань України;
3. Провести дослідження особливостей політичної відповідальності Збройних Сил України.

Методи дослідження. Історичний та компаративістський методи дослідження було використано при вивченні співвідношення об'єму політичної відповідальності від місця армії в системі органів влади, форми державного правління, історичного впливу військових в конкретній державі. Системний метод дослідження було застосовано при з'ясуванні видів політичної відповідальності Міністерства Оборони України, Збройних Сил України тощо.

Результати. Політична відповідальність – різновид соціальної відповідальності, який виникає за порушення в сферах державного управління, політики, права, релігії, та моралі при здійсненні професійної й повсякденної діяльності, що має вплив на політичні процеси. Політична відповідальність може виникати за недотримання політичних обіцянок, неправильне обрання політичних курсів, зловживання посадовим становищем, введення в оману своїми політичними діями, порушення загальноприйнятих етичних норм поведінки, використання релігійного адмінресурсу тощо.

Політико-правова відповідальність полягає в застосуванні конституційно-правових санкцій, імперативного мандату, проведенні перевиборів. Проявами морально-політичної відповідальності є суспільний осуд та недовіра, історична відповідальність. Політико-релігійна відповідальність настає за релігійні зловживання, за якими можуть слідувати суспільний осуд чи покарання за порушення релігійних норм. Санкції політичної відповідальності не завжди передбачені діючим законодавством, можуть уявляти собою різні комбінації поєднання конституційної, кримінальної, адміністративної, дисциплінарної відповідальності та морального осуду суспільства, релігійної та історичної відповідальності.

Традиційно до суб'єктів політичної відповідальності відносять главу держави, уряд, парламент, органи місцевої влади, політичні партії, суспільні організації, політичну еліту, народ тощо. Політична відповідальність може наставати як за дії, так і за бездіяльність, мати періодичний характер в залежності від певних обставин, бути перспективною та ретроспективною, об'єктивною та суб'єктивною, негативною та позитивною, індивідуальною та колективною.

Останнім часом в сучасній політологічній думці спостерігається тенденція щодо розширення кола суб'єктів політичної відповідальності. Не дивно, що увагу науковців привертає політична відповідальність Міністерства Оборони України, Збройних сил України, Національної гвардії України адже історично армія завжди грала велику роль в політичному процесі «активно впливала на маси, великі соціальні спільноти, політичні партії, державну владу, політичну систему суспільства в цілому, її розглядали як відносно самостійну політичну силу» [1, с. 142].

Сучасний взаємозв'язок збройних сил та політики очевидний та витікає із положень діючого законодавства України та інших зарубіжних країн щодо функцій їх керівного апарату й прав та обов'язків військових. Він має різні моделі в системі противаги органів публічної влади та громадянського суспільства в залежності від форми державного та політичного устрою певної країни, традицій, передумов впровадження, наявності воєнного стану в країні тощо.

М. Требін пропонує дев'ять світових моделей різних історичних періодів взаємозв'язку армії та політики в залежності від суспільно-політичного положення військових та ролі та місця органів управління армією серед органів державної влади, особливостей керування збройними силами, їх правового статусу: об'єктивний контроль, поліцейський контроль, апаратний контроль, озброєна нація, суб'єктивний контроль, гарнізонний стан, патерналістська модель, преторіанська держава, політичний вакуум [1, с. 142]. В залежності від обраної державою моделі вказаного взаємозв'язку і буде вирішуватися об'єм та види політичної відповідальності органів управління збройних сил та військовослужбовців в конкретній країні.

Відповідно до Закону України «Про Збройні Сили України» «Збройні Сили України – це військово формування, на яке відповідно до Конституції України (ст.17) [2] покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. Організаційно Збройні Сили України складаються з органів військового управління, з'єднань, військових частин, вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти, установ та організацій. Міністр Оборони України здійснює військово-політичне та адміністративне керівництво Збройними Силами України, а також інші повноваження, передбачені законодавством» [3].

В такому випадку доцільним є проведення комплексного дослідження політичної відповідальності Міністерства Оборони України та його структурних підрозділів і службовців разом з політичною відповідальністю Збройних Сил України та їх структурних підрозділів й військовослужбовців, як керівного органу Збройних Сил України і їх складу, з метою вивчення розподілу політичної відповідальності поміж вказаними суб'єктами.

Відповідно до Положення про Міністерство Оборони України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671, Міністерство Оборони України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва в мирний час і особливий період; організацію в силах оборони заходів оборонного планування; визначення засад воєнної, військової кадрової та військово-технічної політики у сфері оборони; здійснення військово-політичного та адміністративного керівництва Збройними Силами; здійснення в установленому порядку координації діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування щодо підготовки держави до оборони; забезпечення в межах повноважень, передбачених законом, реалізації державної політики з оборонних питань, що пов'язані з використанням

повітряного простору України та захистом суверенітету держави; координацію діяльності Держспецтрансслужби для забезпечення стійкого функціонування транспорту в мирний час та в особливий період; центральним органом виконавчої влади в галузі державної авіації та органом військового управління, у підпорядкуванні якого перебувають Збройні сили України та Державна спеціальна служба транспорту [4].

Крім вказаного, до функцій Міністерства Оборони України, реалізація яких може впливати на внутрішньополітичні та зовнішньополітичні процеси, можливо віднести: розробку в установленому порядку Стратегії воєнної безпеки України, оборонних державних цільових програм, проєктів законів, узагальнення практики застосування законодавства; визначення пріоритетних напрямів розвитку наукової і науково-технічної діяльності у воєнній сфері; здійснення заходів щодо розвитку культури і духовності у Збройних Силах, військово-патріотичного виховання громадян; визначення шляхів становлення та розвитку спроможностей системи стратегічних комунікацій, проведення розвідувальної та інформаційно-аналітичної діяльності, виявлення потенційної та реальної інформаційної загрози в сфері оборони, вживання заходів до забезпечення інформаційної безпеки, кібербезпеки та кіберзахисту; здійснення міжнародного співробітництва за воєнно-політичним, військово-технічним та іншими напрямками з відповідними органами іноземних держав і міжнародними організаціями; здійснення заходів, спрямованих на реалізацію соціально-економічних і правових гарантій військовослужбовців, членів їх сімей та працівників Збройних Сил; забезпечення відповідно до законодавства конституційного права громадян на свободу світогляду і віросповідання, співробітництва між Міноборони та релігійними організаціями для задоволення релігійних потреб віруючих, які проходять службу у Збройних Силах тощо.

Збройні Сили України не тільки підпорядковані Міністерству Оборони України, а й знаходяться під впливом його військової, інформаційної, ідеологічної, релігійної, соціальної політики, напряму залежать від неї.

Як орган публічної влади, на відміну від Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України, склад Міністерства Оборони України не підлягає конституційній відповідальності у вигляді розпуску чи висловлені недовіри, таким чином до нього не може бути застосована політична відповідальність як до органу публічної влади, що був сформований на засадах безпосередньої реалізації виборчих прав громадянами України.

Перетворенню армії на самостійну політичну скеровану силу заважають законодавчі положення щодо розподілу влади та призначення на посаду Міністра оборони з числа цивільних осіб Верховною

Радою України за поданням Президента України. Безумовно, що саме Збройні Сили України знаходяться під керівництвом військових не зважаючи на те, що головнокомандуючим під час воєнного стану є Президент України. Вказаний баланс інтересів свідчить про існування взаємозв'язку поміж армією та публічною владою країни в демократичному модусі та розподілі політичної відповідальності поміж ними. Такий «обопільний контроль» гарантує те, що армія не зможе довго контролювати та впливати на державну політику.

Колективну та індивідуальну політичну відповідальність можуть нести посадовці Міністерства Оборони України за порушення у зв'язку із здійсненням своїх посадових повноважень (розроблення завідомо недоцільних законодавчих актів, віддання розпоряджень невідповідних державній політиці в оборонній та воєнній сферах, зловживання владою, перевищення службових повноважень, корупцію, колабораціонізм, невиконання трудових обов'язків належним чином, невідповідність займаній посаді тощо), що буде застосовуватися разом із кримінальною, адміністративною, дисциплінарною відповідальністю у вигляді суспільного осуду, не призначенням на посади в органах державної влади у зв'язку із втратою репутації тощо.

Особливістю колективної відповідальності службовців Міністерства Оборони України є її суспільне розуміння як політичної відповідальності органу публічної влади, що неодмінно буде рефлектувати на рівень довіри органам публічної влади в країні взагалі та відбиватися у вигляді зниження довіри Президенту України, як головнокомандуючого військовими силами України.

Структурні підрозділи Міністерства Оборони України й його посадовці несуть й історичну відповідальність у разі підтримки чи формування невинуватих стратегій воєнної безпеки України, оборонних державних цільових програм, проєктів законів, дезінформацію щодо дійсного матеріально-технічного стану та військової підготовки Збройних Сил України, особливо під час воєнного стану, деморалізації військових, пропаганду колабораціонізму серед військовослужбовців та цивільного населення, несення військових втрат та поразок на фронті тощо.

Збройні Сили України, їх структурні підрозділи забезпечують своє функціонування завдяки військовослужбовцям. Нормами діючого законодавства України поняття «військовослужбовець» закріплене ч. 9 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу»: «військовослужбовці – особи, які проходять військову службу» [5].

Як правило права військових складаються з конституційних прав та тих прав та обов'язків, які вони мають у зв'язку із здійсненням своєї професійної діяльності. В такому ключі необхідно погодитися з Б. Шамрай, який зазначає, що «правовий

статус військовослужбовців складається із загальногромадянської і військово-службової складових. Конституційні права та свободи військовослужбовців можуть обмежуватися Конституцією та законами» [6, с. 73-74].

Політичні права військових не завжди співпадають з правами простих громадян та можуть мати законодавчі обмеження. В. Пашинський зазначає, що «у багатьох країнах діють положення, що передбачають обмеження виборчих прав громадян, пов'язані з характером роботи (служби), яку вони виконують. Найчастіше обмеження стосуються військовослужбовців. Це пов'язано з тим, що через виконання ними особливого виду державної служби – військової служби, на них поширюється дія особливих дисциплінарних правил, а обмеження у виборчих правах повинні не допускати такого стану, коли б службова дисципліна могла поставити під загрозу свободу вибору, вплинути на прийняття рішення виборцем, послабити військову дисципліну. Не мають права голосу особи, які перебувають на військовій службі у збройних силах Аргентини, Туреччини, Мексики та інших країнах [7, с. 66]».

На відміну від країн з «апаратним контролем» в Україні положеннями ст. 5 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» зазначається, що «військовослужбовці – громадяни України, які проходять службу на території України в Збройних Силах України, беруть участь у всеукраїнському і місцевих референдумах, обирають і можуть бути обраними до відповідних місцевих рад та інших виборних державних органів згідно з Конституцією України» [8], зазначаючи таким чином перелік політичних прав громадян України, що проходять військову службу.

Крім вказаних політичних прав, українські військовослужбовці мають право «створювати свої громадські об'єднання відповідно до законодавства України. Військовослужбовці не можуть бути членами будь-яких політичних партій або організацій чи рухів. Організація військовослужбовцями страйків і участь в їх проведенні не допускається» [8].

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про Збройні Сили України» «військовослужбовці зупиняють членство у політичних партіях та професійних спілках на період військової служби, військовослужбовці можуть бути членами громадських організацій, за винятком організацій, статутні положення яких суперечать засадам діяльності Збройних Сил України, і можуть брати участь в їх роботі у вільний від обов'язків військової служби час, коли вони вважаються такими, що не виконують обов'язків військової служби» [3].

Політична відповідальність виборців (нездійснення своїх виборчих прав, обрання недостойних кандидатів) та осіб, що висувають свої кандида-

тури в депутати органів місцевих рад та Верховної Ради України, громадських об'єднань, як інститутів громадянського суспільства, що захищають інтереси певного кола осіб, неодноразово досліджувалась в сучасній літературі. За порушення виборчого законодавства, використання адмінресурсу, введення в оману своїми завідомо неправдивими політичними програмами, неявку на вибори виборців, здійснення вибору негідного кандидату може наставати як законодавчо передбачена відповідальність аж до кримінальної, так і морально-політична відповідальність у вигляді суспільного осуду чи історичної відповідальності.

При цьому необхідно відмітити, що військовослужбовці є тою суспільною верствою, яка сама по собі може мати вплив на формування політичного світогляду громадян, приймає участь в вихованні громадянського патріотизму, підлягає особливому пильному ставленню з боку суспільства та осуджується ним за підвищеними критеріями. Відмінною рисою політичної відповідальності військовослужбовців у разі обрання депутатами органів місцевого самоврядування та Верховної Ради України є той факт, що вони прикомандировуються до відповідних рад до кінця депутатських повноважень, а після закінчення строку перебування на виборчій посаді продовжують службу в Збройних Силах України.

Обмеження участі військовослужбовців в політичних партіях першочергово пояснюється можливим використанням адмінресурсу у виборчому процесі, створення політичних партій, члени яких будуть представлені виключно військовими, що в майбутньому може призвести до державних воєнних переворотів, домінуванню військових в парламенті тощо.

Безумовно, що основну політичну відповідальність військовослужбовці несуть за результати військових дій та порушення уставу. Це тягне за собою історичну відповідальність та осуд з боку суспільства. Неетична поведінка військовослужбовців, як представників органу влади, який повинен мати статус зразку патріотизму і має вплив на формування суспільної ідеології на державному рівні, теж суворо осуджується суспільством. Вказане може відіграти й вирішальну роль при присвоєнні військових звань та нагородженні державними нагородами.

Особливої уваги заслуговує політична відповідальність за воєнні та військові злочини. Вони засуджуються суспільством та міжнародною спільнотою, мають законодавче передбачене кримінальне покарання.

Здійснення воєнних злочинів полягає в порушенні правил ведення війни та тягне за собою накладення дипломатичних, військових, економічних чи застосування інших заходів міжнародного впливу. Визначення покарання за військові злочини є прерогативним правом конкретної країни

за кримінальні правопорушення при проходженні військової служби та відносно громадян та військовослужбовців протилежної сторони військового конфлікту тощо. Особливістю політичної відповідальності за воєнні та військові злочини є можливість її застосування в сукупності з міжнародно-правовими та національними кримінально-правовими нормами, використання в якості інструменту інформаційної зброї та можливість залучення міжнародних організацій, країн, іноземних громадян з метою морального тиску на правопорушника.

Висновки. Політична відповідальність Збройних Сил України може формуватися під впливом реалізації політичних функцій Міністерства Оборони України та полягає в відповідальності наступних суб'єктів: Міністерства Оборони України, його структурних підрозділів та службовців, Збройних сил України, його структурних підрозділів та військовослужбовців. Об'єм політичної відповідальності військових органів та формувань, їх службовців залежить від правового статусу армії країни в системі політичної влади та від об'єму їх політичних прав. Політична відповідальність військових органів та формувань в Україні застосовується до їх службовців в сукупності із кримінальною, адміністративною, дисциплінарною відповідальністю у вигляді морального осуду суспільства та історичної відповідальності. Конституційна відповідальність, як вид політичної відповідальності, не застосовується до військових структур в Україні відповідно до положень діючого законодавства. Особливостями політичної відповідальності в військовій сфері є її міжнародно-правова складова (міжнародні санкції) та можливість застосування кримінальної відповідальності інших країн за воєнні та військові злочини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Требін М. Армія і політика: історична ретроспектива взаємодії. *Політичний менеджмент*. 2012. № 4-5. С. 141-153.
2. Конституція України. К.: Наукова Думка, 2021.
3. Про Збройні Сили України. Закон України від 6 грудня 1991 року № 1934-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. ст. 108.
4. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України : постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text>
5. Про військовий обов'язок і військову службу. Закон України від 25 березня 1992 р. № 2232-XII.

Відомості Верховної Ради України. 1992. № 27. ст. 385.

6. Шамрай Б. М. Гарантії прав та свобод військовослужбовців в Україні (конституційно-правовий аспект). Дис. на здобуття наук.ступеня канд. юр. наук за спеціальністю 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2018. 238 с.

7. Пашинський В. Конституційні права військовослужбовців: класифікація та обмеження. *Право України*. 2006. № 1. С. 65–69.

8. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15, ст.190.

REFERENCES:

1. Trebin, M. (2012) *Armiia i polityka: istorychna retrospektyva vzaiemodii. Politychnyi menedzhment*. [Army and politics: a historical retrospective of interaction.] № 4-5. S. 141-153.
2. *Konstytutsiia Ukrainy* (2021) [The Constitution of Ukraine] K.: Naukova Dumka.
3. *Pro Zbroini Syly Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 6 hrudnia 1991 roku* [The Armed Forces of Ukraine. Law of Ukraine of December 6,] № 1934-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1992. № 9. st.108.
4. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo oborony Ukrainy : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 lystopada 2014 r. № 671*. [Approval of the Regulation on the Ukraine Defense Ministry: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of November 26, 2014 № 671.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text>
5. *Pro viiskovyi oboviazok i viiskovu sluzhbu. Zakon Ukrainy vid 25 bereznia 1992 r. № 2232-XII*. [Military duty and military service. Law of Ukraine of March 25, 1992 № 2232-XII] *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1992. № 27. st.385.
6. Shamrai, B. M. (2018) *Harantii prav ta svobod viiskovosluzhbovtsiv v Ukraini (konstytutsiino-pravovyi aspekt)*. [Guarantees of rights and freedoms of servicemen in Ukraine (constitutional and legal aspect)] *Dys. na zdobuttia nauk.stupenia kand. yur. nauk za spetsialnistiu 12.00.02 «Konstytutsiine pravo; munitsypalne pravo»*. *Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav, Kyiv*. 238 s.
7. Pashynskiy, V. (2006) *Konstytutsiini prava viiskovosluzhbovtsiv: klasyfikatsiia ta obmezhenia* [Constitutional rights of servicemen: classification and restrictions.] *Pravo Ukrainy*. № 1. S. 65–69.
8. *Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovosluzhbovtsiv ta chleniv yikh simei. Zakon Ukrainy vid 20 hrudnia 1991 roku № 2011-XII* [Social and legal protection of servicemen and members of their families. Law of Ukraine of December 20, 1991 № 2011-XII] *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1992. № 15, st. 190.

Political responsibility of the Ukraine Armed Forces

Melnyk Yuliya Pavlivna

Candidate of Political Science,
Associate Professor at the Department
of Philosophy, History and Political
Science
Odesa State Agrarian University
Panteleimonovskaya str., 13, Odesa,
Ukraine

Political responsibility, as a tool for regulating socio-political processes and deterring the commission of offenses in politics and society, has attracted the attention of scholars for decades. Despite the imposition of martial law in our country, the difficult domestic political situation and gradual processes of restructuring the international relations system, our country's new place in it, Ukrainian military authorities and officials continue to maintain legal status, giving them the right to influence public policy and to exercise civil political rights.

The article examines the features of the political rights and responsibilities of Ukraine Armed Forces in the system of military authorities. Based on the comparative analysis, conclusions were made on the types and procedure for applying political responsibility to the Ukraine Defense Ministry, its structural units and employees. There is a view on the interdependence of determining the place and role of the army in the particular country political system structure and the scope and types of its political responsibility.

It is said that the Ukraine Defense Ministry does not bear political responsibility as a state power body due to the statutory constitutional responsibility lack as a state power body. Collective or individual political responsibility is borne by its employees in combination with criminal, administrative, disciplinary sanctions. The main types of political responsibility of these subjects are moral condemnation and historical responsibility.

In the study of political responsibility of the Ukraine Armed Forces, it was concluded that historical responsibility and moral political responsibility are the main types of political responsibility applied to their servicemen. Military and military offenses are the most convicted in the forces, for which international sanctions and criminal liability can be applied in combination with political liability. Historical responsibility, condemnation of actions by citizens and the international community can be the main types of political responsibility of the Ukraine Armed Forces military formation.

Key words: *political responsibility, Ukraine Defense Ministry, Ukraine Armed Forces, servicemen.*

Соціальна стійкість на рівні територіальних громад в умовах сучасних викликів

УДК 321.022

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-2.9>

Назаров Микола Сергійович
старший викладач кафедри психології,
політології
та соціокультурних технологій
Сумського державного університету
вул. Римського-Корсакова, 2, Суми,
Україна

Соціальна стійкість громади будується на відчутті згуртованості, яка полягає, в свою чергу, на відчутті приналежності до громади та тісного зв'язку з іншими членами громади. Такий зв'язок неможливо побудувати примусово. Навпаки лише добровільний внутрішньодержавний діалог та діалог на місцевому рівні здатні склеїти суспільство. При чому зазначене єднання (діалог) має відбуватися як на горизонтальному рівні між різними суспільними групами, так і на вертикальному – між громадянами та владою. Також згуртованість можлива за умови довіри в середині суспільства та довіри до влади; за готовності співпрацювати та взаємно допомагати.

Зовнішня агресія та пандемія COVID-19 стали певним випробуванням для України на міцність соціальної стійкості. Наразі актуальним є оцінка стану соціальної стійкості на рівні територіальних громад. Важливо зрозуміти, яким чином зовнішня агресія та пандемія COVID-19 вплинули на відчуття згуртованості громадян, зокрема на вразливі групи населення. Ключовими питаннями аналізу стали також: як різні групи громадян протистоять загрозам; що їм допомагає справлятися із викликами; чи готові до співпраці.

У фокусі представленого дослідження є територіальні громади, які об'єднані навколо обласного центру, але при цьому розташовані поруч із регіональними центрами, що створює для них додаткові виклики. Соціологічне дослідження проведено у Сумській, Черкаській, Миколаївській та Івано-Франківській територіальних громадах протягом березня-травня 2021 року дослідницькою командою Центру соціальних досліджень Сумського державного університету.

Результати дослідження свідчать, що соціально-економічна незахищеність громадян є одним із чинників, що послаблюють соціальну стійкість та робить їх більш уразливими до зовнішніх та внутрішніх загроз. Найбільшою для себе загрозою громадяни вважають економічну кризу та пандемію коронавірусу, при цьому недооцінюючи військову агресію та маніпулювання через поширення фейків і дезінформації.

Ключові слова: національна стійкість, соціальна стійкість, територіальна громада, згуртованість.

Вступ. В умовах глобальних викликів, у тому числі пов'язаних із пандемією COVID-19, а також національних викликів, пов'язаних із гібридною війною, тимчасовою окупацією територій України, корупцією, масованим поширенням дезінформації та локальних викликів, що дестабілізують соціально-економічну та політичну ситуацію, існують ризики посилення нестабільності територіальних громад, що у свою чергу може загрожувати безпеці країни.

У фокусі представленого дослідження є соціальна стійкість громад. Питання соціальної стійкості набуває в умовах пандемії особливої актуальності, адже протягом тривалого часу населення перебуває у стані постійного стресу через ризик захворіти, неможливість повернутись до звичного ритму життя і звичних форм спілкування. До того ж зазначені процеси, пов'язані з пандемією та карантинними обмеженнями, розвиваються в Україні на фоні затяжної економічної кризи, постійної військової агресії, а також незавершених реформаційних процесів, які позбавляють населення впевненості у майбутньому і зумовлюють зниження рівня довіри до влади як центрального, так і місцевого рівнів, що не може не вплинути на формування соціальної стійкості. При цьому на фоні наявної психологічної втоми і зміни форм і форматів спілкування та відпрацьованих кана-

лів отримання інформації у населення формується і певна система установок, орієнтованих на захист від такого потужного негативного впливу. Формування таких установок супроводжується очікуваннями швидкого вирішення проблем і активізацією системи горизонтальних зв'язків, які в умовах затяжної кризи і традиційно низької довіри до влади розцінюються населенням як альтернативні офіційним (вертикальним) владним впливам і комунікаціям, і здатні, з нашої точки зору, стати основою стійкості на рівні громади.

Мета та завдання. Метою цієї статті є дослідити феномен соціальної стійкості на рівні територіальних громад в Україні. У рамках дослідження нами проведено онлайн анкетування серед дорослого населення 4-х територіальних громад (Івано-Франківської, Миколаївської, Сумської та Черкаської). Польовий етап робіт був реалізований у період з 20 березня по 10 травня 2021 року. Мета соціологічного дослідження – проаналізувати оцінки громадян, зокрема з числа соціально вразливих груп, та чинники, які визначають стан та перспективи формування згуртованості та здатності до адаптації і подолання негативних впливів, зокрема, пандемії Covid-19.

Поняття «соціальна стійкість» на рівні громад
Поняття «стійкості» (resilience) систем сформувався в науках про навколишнє середовище.

Екологічний підхід виходив із здатності природних екосистем відновлюватися після несприятливих впливів середовища, зокрема, пожеж, стихійних лих, техногенних катастроф тощо. Згодом здатність до самовідновлення була помічена в інших природних системах. Серед іншого, були розроблені критерії вимірювання стійкості людського організму, а поняття поширилося на його окремі підсистеми, наприклад, опорно-рухову систему чи діяльність мозку. Іншим аспектом пошуку визначеності поняття стало його застосування до таких складних систем, як технологічні системи.

Наступним етапом стало застосування поняття «соціальної стійкості» (social resilience) до людини на ментальному рівні, до соціальних спільнот на соціокультурному рівні та держави – на рівні національної безпеки. Перенесення характеристик стійкості на соціальні об'єкти призвело до того, що поняття «соціальна стійкість» у сучасних дослідженнях зустрічаємо в різних галузях знань про людину та суспільство. При цьому певною особливістю є відсутність чіткого визначення та закріпленої сфери застосування. Найчастіше його використовують у сфері прийняття управлінських рішень з питань національної безпеки, а також у громадському секторі. Поняття «соціальна стійкість» останнім часом можна також зустріти у специфічних сферах, наприклад, у сфері функціонування міст і дизайну, як правило, у контексті концепції сталого розвитку. У цьому зв'язку актуальності набуває і поняття міських спільнот. Хоча широкого застосування терміну до аналізу ситуації у територіальних громадах, як і визначеного та закріпленого поняття «соціальна стійкість громад» на даному етапі досліджень поки не спостерігається [3].

Розширення сфер застосування поняття «соціальної стійкості» як інструменту аналізу різних сфер життя людини, відображене у наукових дослідженнях, дозволяє виокремити три основні підходи до трактування поняття соціальної стійкості, які умовно можна розділити на психологічний, соціокультурний і безпековий. Саме ці підходи відіграли суттєву роль у спробах концептуалізації поняття соціальної стійкості на різних рівнях його застосування.

Поступове проникнення поняття стійкості в поле соціальних взаємодій та його трансформація в поняття соціальної стійкості припадає на початок XXI ст. Саме тоді вперше почали звертати увагу на те, як соціальні спільноти реагують і пристосовуються до екологічних і соціальних змін, викликів і катастроф різної природи та характеру.

Акцент на поєднання понять стійкості та вразливості дозволив вирізняти вразливі групи в умовах змін катастрофічного характеру, наприклад, особливо вразливі в цьому відношенні групи дітей, пенсіонерів, людей, які з ними пов'язані та інші. Більш

чіткими і виваженими у цей період стали і підходи до застосування терміну «стійкість». Так, наприклад, термінологічний глосарій, опублікований ООН, визначає «стійкість» як здатність систем, громад та суспільства абсорбувати зовнішні впливи та швидко відновлювати характеристики (базову структуру та функції), так і адаптивні можливості, гнучкість системи в умовах значних трансформацій, впливів зовнішнього середовища [6].

Стойкі суспільства є «успішними суспільствами», які здатні забезпечувати добробут своїх членів – індивідів чи груп, а відтак, повертатися до стану високого соціального розвитку після подолання труднощів. Визнання соціальної стійкості як невід'ємної складової національної безпеки і збереження здатності держави щодо її суспільної згуртованості у ситуації зовнішніх чи внутрішніх конфліктів, спричинених суспільно-політичними змінами та/або насильницькими заворушеннями також є досить поширеним серед дослідників [4]. Ця концепція близька до розуміння стійкості, яка стосується громади, а більшість відповідних досліджень, пов'язаних зі стійкістю громади, також застосовні до соціальної стійкості.

Як правило, на рівні окремих спільнот, громад застосовують міждисциплінарні підходи до трактування соціальної стійкості, при цьому поєднують різномірні теорії. Так, Вілсон [8] для визначення та пояснення соціальної стійкості покладається на міжсекторальний аналіз природничих і соціальних наук. У науках про навколишнє середовище він спирається на соціально-екологічне субполе, у соціальних науках виходить із теорії прийняття рішень і спирається на теорії транзиту та теорію соціального капіталу. Концептуалізацію поняття стійкості громади згаданий дослідник здійснює на перетині економічного, соціального та екологічного капіталу. Це дозволяє йому співвіднести стійкість громади з глобальними індикаторами сильного та слабого соціального капіталу, встановити достатньо широкий перелік питань, на основі яких можна визначати рівень стійкості громад.

Спираючись на результати проведеного аналізу, вважаємо можливим і доцільним прийняти твердження дослідників, що консолідовані і солідаризовані суспільства є більш стійкими перед внутрішніми та зовнішніми викликами, але, при цьому, спроби примусової солідаризації несуть ризики ще більшого розколу соціуму. І ці висновки повністю застосовні до України, яка вже зараз зазнає значної шкоди внаслідок прищеплення окремим категоріям населення радикально протилежних ціннісних орієнтацій і тривалої відсутності внутрішньодержавного діалогу та діалогу на регіональному та місцевому рівні щодо бачення минулого та стратегій майбутнього.

У низці досліджень соціальна стійкість розглядається триєдиною як здатність соціальних

суб'єктів справлятися з труднощами, адаптуватися до щоденних викликів на основі історичного досвіду та трансформуватися, тобто створювати інституції, що забезпечують індивідуальний добробут і надійність [7].

Норріс з колегами [5] виділяють набір з чотирьох взаємопов'язаних ресурсів, на які спирається соціальна стійкість:

- Економічний розвиток включає такі параметри, як обсяг та різноманітність ресурсів, справедливий розподіл ресурсів, а також справедливість ризику та вразливості до небезпек.

- Соціальний капітал – це ресурс, отриманий із соціальних відносин. Соціальний капітал відноситься до рівнів соціальної підтримки у часи потреби, почуття спільності та формальних (організаційних) та неформальних зв'язків, що пов'язують членів суспільства та їх прив'язаність до місця.

- Компетентність громади стосується знань суспільства, навичок вирішення проблем та здатності до співпраці. Іншими словами, колективна ефективність суспільства. Компетентність громади як ресурсу залежить від навичок критичної рефлексії, готовності робити свій внесок, здатності вирішувати конфлікти в групах та досягти консенсусу, розширення можливостей та можливостей брати участь у колективному прийнятті рішень.

- Інформація та комунікація, включаючи надійні джерела точної інформації, які можуть забезпечити ефективні механізми передачі та отримання інформації для прийняття управлінських рішень.

Поділяючи позицію авторів щодо необхідності аналізу ресурсів, на які спирається соціальна стійкість, дослідницька команда вважає досить слушним і обґрунтованим підхід Біркмана, орієнтований на врахування основних компонентів стійкості громад, які одночасно виступають і ресурсами забезпечення такої стійкості [1].

Ганор та Бен-Лаві [2] виділяють шість основних складових стійкості громади

(1) комунікація про ситуацію, загрози, ризики та наявну підтримку;

(2) співпраця, особливо покладаючись на локальні ресурси, а не очікування зовнішньої допомоги;

(3) згуртованість через прояви чутливості та взаємопідтримки.

Відчуття соціальної захищеності

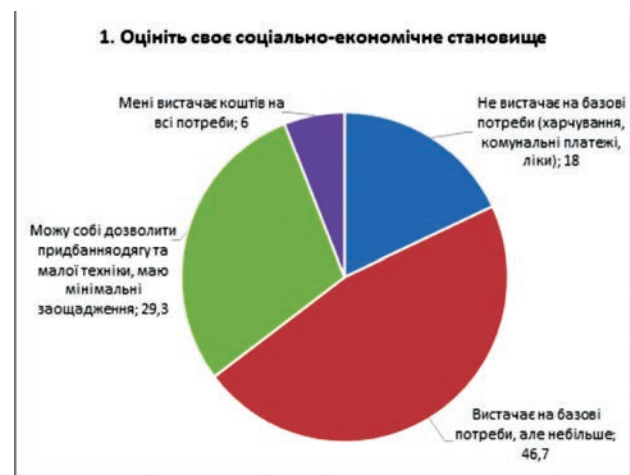
Представлені у даному розділі оцінки та висновки сформовані на основі результатів опитування 1530 респондентів віком від 18 років і старше, які представляли населення чотирьох територіальних громад, сформованих навколо обласних центрів (Івано-Франківськ, Миколаїв, Суми та Черкаси).

Виходячи з твердження, що стійкі суспільства є «успішними суспільствами», які здатні забезпечувати добробут своїх членів – індивідів чи груп,

а відтак, повертатися до стану високого соціального розвитку після подолання труднощів, в ході дослідження було приділено основну увагу оцінками самими респондентами рівня власної соціальної захищеності, добробуту та оцінкам актуальних загроз. Ми поділяємо точку зору дослідників [5], які розглядають соціальну захищеність населення як результат дії всіх складових системи соціального захисту населення, тобто не лише як законодавче забезпечення, а як реальний результат функціонування економічної, соціальної, політичної, організаційно-правової підсистем, що знаходить вираз у реальному добробуті і соціальному самопочутті людей, роблячи їхню здатність протистояти загрозам.

Отже, отримані результати опитування підтверджують, що соціально-економічна незахищеність населення, яке проживає у територіальних громадах поблизу регіональних центрів, є одним із ключових чинників, що не сприяють формуванню соціальної стійкості на рівні громад. Так, за результатами дослідження 64% опитаних оцінюють своє соціально- економічне становище як вразливе. Зокрема, 46,7% респондентів зазначили, що їм вистачає на базові потреби, але не більше. Ще 18% опитаних констатували, що їм не вистачає навіть на базові потреби, такі як харчування, комунальні витрати, ліки тощо (Діаграма 1).

Лише близько третини опитаних (29,3%) зазначають, що можуть собі дозволити придбання одягу та техніки, і лише 6% опитаних вистачає коштів на всі потреби.

Діаграма 1. Соціально-економічне становище громадян

Варто зауважити, що, незважаючи на серйозні виклики, пов'язані із пандемією COVID-19, найбільші відсотки отримали все-таки економічні загрози. Якщо спробуємо побудувати певну ієрархію, то загрози від COVID-19 посідатимуть у ній лише другу позицію, за якою далі будуть екологічні загрози, політична криза. Зазначимо, що на фоні переліченого загрози війни на Донбасі, масових завору-

шень, дезінформація, сепаратизм за оцінками опитаних будуть все-таки нижче за значимістю. І така пріоритетність повторюється і в оцінках, зроблених у розрізі окремих територіальних громад, і у розрізі статі, і в розрізі віку опитаних (Діаграма 2).

До другої групи загроз респонденти відносять: екологічні катастрофи (72%), війна на Донбасі (56,2%), політична криза (53,4%) та масових заворушень (52,3%).

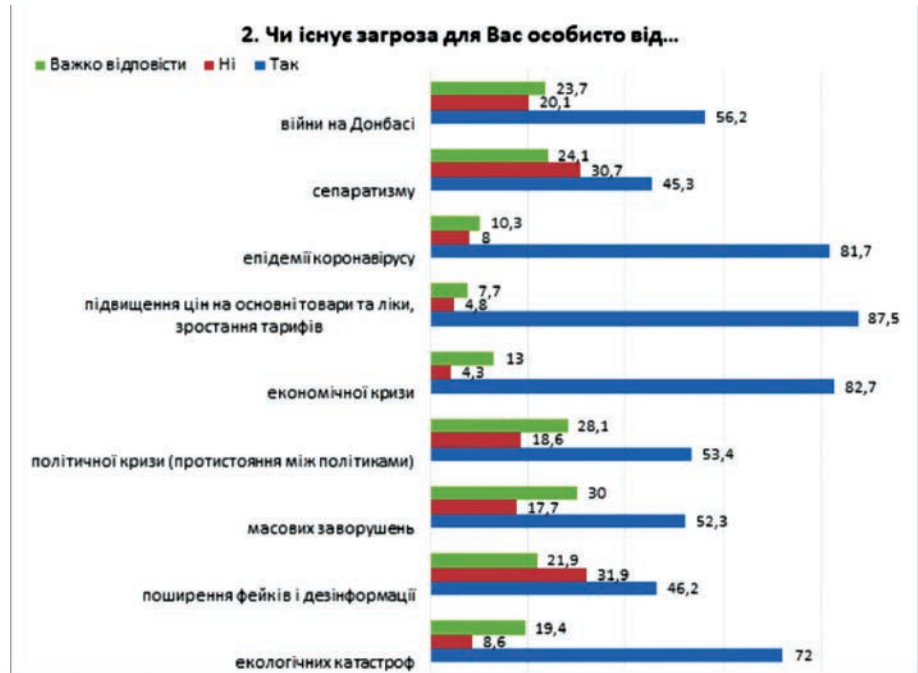
COVID-19 став, без сумніву, однією із ключових загроз у площині формування соціальної стійкості. Оцінюючи вплив COVID-19 на життя, респонденти в рамках даного дослідження мали змогу виділити негативні, позитивні та нейтральні чинники. Загалом можемо зробити висновок, що COVID-19 негативно вплинув на рівень доходу/заробітку (оплачуваної зайнятості), стан здоров'я та безпеку (у тому числі вдома) респондентів.

Зокрема, під впливом COVID-19 біля половини опитаного населення територіальних громад (47,6%) зазначає зменшення власного доходу/заробітку (оплачуваної зайнятості). При цьому 15,2% опитаних зазначають, що неоплачувана, в т. ч. домашня зайнятість зросла. Ще 44,4% фіксує погіршення стану здоров'я, а 41,3% – зазначають зменшення безпеки (у тому числі вдома) (Діаграма 3).

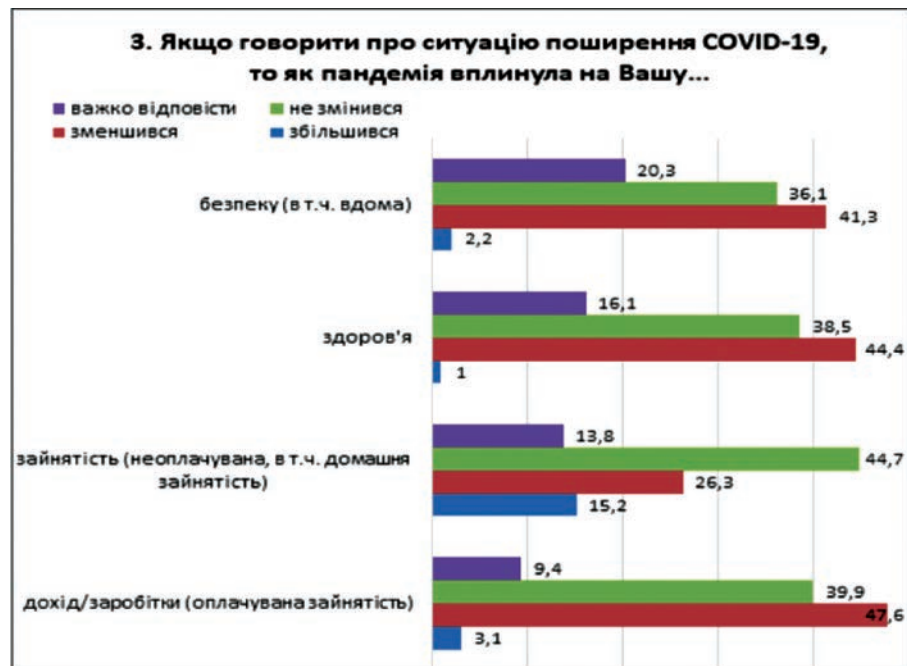
У свою чергу, досить значима частина опитаних (44,7%) зазначають, що в ситуації поширення пандемії COVID-19, ситуація щодо зайнятості (неоплачувана, в т. ч. домашня праця) суттєво не змінилася. Позитивних змін опитані зазначають суттєво менше. Так, серед позитивних змін 2% відмічають збільшення безпеки у т. ч. вдома, лише 3% зазначили зростання рівня своїх доходів, 1% – покращення здоров'я. Без сумніву, такі показники не можуть не

вплинути на формування загальних настроїв та очікувань які розвиваються явно не в бік оптимізму і не сприяють укріпленню стійкості.

Що стосується зростання зайнятості (неоплачуваної, у т.ч. домашньої зайнятості), то цю позицію варто розглядати як негативну. Мешканці Миколаївської та Сумської ТГ частіше зазначають зростання неоплачуваної зайнятості. Хоча ця складова і не аналізується детально в рамках даного дослідження, проте варто пам'ятати, що період пандемії характеризується загальним

Діаграма 2. Пріоритетність загроз для жителів громад

Діаграма 3. Вплив пандемії COVID-19 на життя громадян

скороченням зайнятості і суттєвим зростанням офіційного безробіття. І наведені у таблиці цифри маємо співвідносити перш за все з оцінками населенням власного досвіду зайнятості, реальним поширенням неформальної зайнятості, а відтак – і тих форм самозабезпечення і виживання, які є, скоріше всього, альтернативою прийнятним, офіційним, і характеризують процеси формування стійкості в умовах «карантинного» руйнування звичних зав'язків та форм зайнятості.

Отже, фіксуємо на основі отриманих результатів не кардинальні відмінності в оцінках населення окремих територіальних громад, можемо як підсумок зазначити, що наявна ситуація, виражена у наведених показниках свідчить про зростання вразливості населення внаслідок COVID-19 за рахунок зниження доходів та зростання рівня додаткової, неоплачуваної зайнятості вдома, погіршення стану здоров'я.

Висновки. Результати дослідження підтверджують актуальність для міст обласного значення, які стали сьогодні центрами великих громад, щодо завдань протистояти різноманітним викликам економічного та соціального характеру, які суттєво впливають на процеси формування стійкості.

Соціально-економічна незахищеність громадян є одним із чинників, що послаблюють соціальну стійкість та робить їх більш уразливими до зовнішніх та внутрішніх загроз. Так, 64% опитаних оцінюють своє соціально- економічне становище як вразливе, зазначаючи, що вони або не можуть задовольнити навіть базові потреби чи їм вистачає коштів лише на харчування, комунальні витрати, ліки.

Найбільшою для себе загрозою громадяни вважають економічну кризу та пандемію коронавірусу. При цьому недооцінюючи військову агресію та маніпулювання через поширення фейків і дезінформації. COVID-19 негативно вплинув на всі сфери життя громадян – зниження відчуття безпеки, погіршення здоров'я, зниження рівня доходів/заробітку при збільшенні зайнятості.

Жителі громад схильні очікувати допомоги та допомагати членам сімей/рідним, і рідше очікують допомоги від органів влади та інститутів громадянського суспільства. Члени сім'ї залишаються основою соціальної стійкості громад, оскільки населення схильне як очікувати допомоги від своїх рідних, так і готові самі допомагати їм у складних ситуаціях. Причому у складних ситуаціях опитані частіше надають допомогу членам своєї сім'ї,

що демонструє тісні відносини всередині родин, де існує адресна допомога батьків дітям та дітей батькам. Така ситуація несе в собі і певні ризики, оскільки наявні процеси трансформації інституту сім'ї, переважання кількості розлучень над кількістю одружень, масова трудова міграція громадян з України, карантинні обмеження послаблюють наявні сімейні зв'язки і, відповідним чином, створюють потенціал до зменшення соціальної стійкості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Birkmann et al. (2012). Work Package 1 Early Discussion and Gap Analysis on Resilience Deliverable 1.1 Title: Building Resilience Amongst Communities in Europe (research project funded by EU-FP7, Grant Agreement No 283201). <http://www.embrace-eu.org/>
2. Ganor, M, Y Ben-Lavy. (2003). Community resilience: Lessons derived from Gilo under fire. *Journal of Jewish Communal Service* 79: 105–8. https://www.bjpa.org/content/upload/bjpa/comm/COMMUNITY%20RESILIENCE_%20LESSONS%20DERIVED%20FROM%20GILO%20UNDER%20FIRE.pdf
3. Jermalavičius, Tomas, Piret Pernik, and Martin Hurt. (2014). Comprehensive Security and Integrated Defence: Challenges of implementing whole-of-government and whole-of-society approaches. Tallinn. https://www.icds.ee/fileadmin/media/icds.ee/failid/ICDS_Report-Comprehensive_Security_and_Integrated_Defence-10_February_2014.pdf.
4. John A. McCarthy. (2007). Critical Thinking: Moving From Infrastructure Protection to Infrastructure Resilience. In CIP Program Discussion Paper Series. Arlington, Virginia USA: George Mason University School of Law. <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.169.9384&rep=rep1&type=pdf>.
5. Norris, F., Stevens, S., Pfefferbaum, B., Wyche, K., Pfefferbaum, R. (2008). Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. *American journal of community psychology*, 41(1-2), pp. 127–150. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/18157631/>
6. Terminology on Disaster Risk Reduction. – Geneva: UNISDR, 2009. – 30 p. https://www.unisdr.org/files/7817_UNISDRTerminologyEnglish.pdf.
7. Keck, Markus and Patrick Sakdapolrak. (2013). What is social resilience? Lessons learned and way forward. *Erdkunde*, Vol. 67, No. 1, pp.5-19 – <https://www.erdkunde.uni-bonn.de/archive/2013-1/what-is-social-resilience-lessons-learned-and-ways-forward>
8. Wilson, Geoff A. (2012). *Community Resilience and Environmental Transitions* Abingdon; New York: Routledge, 240 p. Chapter 2] – DOI:10.4324/9780203144916

Social resilience at the level of territorial communities in the context of modern challenges

Nazarov Mykola Serhiyovych

Senior Lecturer at the Department of Psychology, Political Sciences and Socio-Cultural Technologies
Sumy State University
Rimskogo-Korsakova str., 2,
Sumy, Ukraine

The social resilience in community level is based on a sense of cohesion, which in turn is a sense of belonging to the community and close ties with other members of the community. Such a connection cannot be built by force. On the contrary, only voluntary internal dialogue in the local level can unite society. Moreover, this unity (dialogue) should take place both at the horizontal level between different social groups and at the vertical level - between citizens and government. Cohesion is also possible with trust in society and trust in government; willing to cooperate and help each other.

External aggression and the COVID-19 pandemic have been a test of Ukraine's strength of social resilience. Currently, the assessment of the state of social resilience in the level of territorial communities is relevant. It is important to understand how external aggression and the COVID-19 pandemic have affected citizens' sense of cohesion, particularly for vulnerable groups. The key issues of the analysis were also: how different groups of citizens resist threats; that helps them cope with challenges; are ready to cooperate.

The focus of the study is on territorial communities, which are united around the regional center, but located close to regional centers, which creates additional challenges for them. Sociological research was conducted in Sumy, Cherkasy, Mykolaiv and Ivano-Frankivsk territorial communities during March-May 2021 by the research team of the Center for Social Research based in Sumy State University.

The results of the study show that socio-economic insecurity of citizens is one of the factors that weakens social resilience and makes them more vulnerable to external and internal threats. Citizens consider the economic crisis and the coronavirus pandemic to be the greatest threat, while underestimating military aggression and manipulation through the spread of fakes and misinformation.

Key words: national resilience, social resilience, territorial community, cohesion.

Свідерська Ольга Іванівна

Цифрова пропаганда та ризики інформаційної безпеки у контексті російсько-української війни

УДК [32.019.51:004]:355.01(477:(470+571))
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-2.10>

Свідерська Ольга Іванівна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри теоретичної
та практичної психології
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12,
Львів, Україна

Доведено, що основним чинником перемоги українського суспільства над російською пропагандою є високий показник мобілізації у віртуальному просторі: реальні фото з війни, волонтерство, яке об'єднувало зірок, блогерів, звичайних громадян, інтелектуалів, політиків, злагоджені дії кібер-поліції, кібер-хакерів, політичні промови президента, чоловіки, які поверталися до України для того, аби записуватися у ряди ТРО чи ЗСУ, жінки, котрі намагалися захистити життя своїх дітей. Однак глобальний рівень сприйняття російської пропаганди є різним для політичних акторів Заходу та Глобального Півдня, чи Китаю, відтак протистояння у інформаційному просторі українського та російських наративів буде достатньо тривалим, та матиме наслідки для світової політики. У статті поняття інформаційної війни прирівнюється до цілеспрямованих злочинних дій, метою яких є дезінформувати, деморалізувати, та вибудувати «мовчазну покірність населення», що здійснюються державою-агресором за допомогою хакерських атак, зламів систем внутрішньо-державного забезпечення життєдіяльності та обороноздатності, дискредитації політичного керівництва й збройних сил, проведення стратегічних, кризових та бойових інформаційно-психологічних спецоперацій на території держави, яка стала об'єктом інформаційної чи гібридної агресії. Одним із ключових інструментів у веденні інформаційної війни є цифрова пропаганда. Головним завданням пропаганди є змінити суспільну свідомість таким чином, щоб нація, по відношенню до котрої здійснюються злочинні дії підкорилася волі агресора, сприйняла його реальність за свою, і перестала боротися із злочинними діями проти себе. Визначено, що в українських реаліях можна визначити чотири рівні на яких працює інформаційна війна: індивідуальний, регіональний, національний та глобальний. Кожен із тих рівнів по-своєму реагує на політичні наративи, які просуваються пропагандою, відтак впливають на внутрішню інформаційну безпеку цілої країни. Окреслено, що на кожному із функціональних рівнів формуються ризики, пов'язані із інформаційною безпекою: втрату ідентичності, відчуття відстороненості, формування образу «внутрішньо-державного ворога», виходячи з територіальної (регіональної) ідентичності, або втрату репутаційного капіталу держави.
Ключові слова: інформаційна війна, пропаганда, маніпулювання, дезінформація, фейки, політичні наративи.

Вступ. Нова європейська реальність змушує ще і ще звертатися до питання безпеки. Сьогодні практично всі закордонні аналітики в один голос говорять про те, що Україна виграла інформаційну складову війни, залишилася тільки війна фізична. Основним чинником перемоги над російською пропагандою для іноземних аналітиків є високий показник мобілізації українського населення у віртуальному просторі: реальні фото з війни, волонтерство, яке об'єднувало зірок, блогерів, звичайних громадян, інтелектуалів, політиків, злагоджені дії кібер-поліції, кібер-хакерів, політичні промови президента, чоловіки, які поверталися до України для того, аби записуватися у ряди ТРО чи ЗСУ, жінки, котрі намагалися захистити життя своїх дітей. Усі ці дії звісно, що сформували позитивний образ України, як і у великому відсотку вплинули на те, що Європа нівелює російські наративи, а дослухається до українських. Однак, ще до повномасштабного вторгнення відбувалося «розгойдування» емоційно-психологічного стану українців. Протягом перших двох місяців Україна постійно піддавалася кібер-атакам зі сторони РФ: численні фейки, пропаганда, дезінформація, інформаційні вкиди, атаки на офіційні сторінки різноманітних державних відомств України, псевдозамінування шкіл, супермаркетів, повідомлення про можливе повно-

масштабне втручання Росії на територію України. Все це мало ознаки стратегічних інформаційно-психологічних спецоперацій, метою яких було дезорієнтувати та дезорієнтувати українське суспільство, посіяти ворожість, паніку та змусити країну піти на поступки РФ. Адже в уявленнях агресора, частина українців мала з радістю зустріти чергових «визволителів», а інша частина – здатися через страх перед «другою армією світу». Найактуальнішими прикладами пропаганди були створені про-російськими активістами та бойовиками псевдо-республік «ЛДНР» відео фрагменти та «випуски новин» про обстріли, які ведуться зі сторони ЗСУ, у той час, коли ці повідомлення мали всі ознаки добре режисованого сценарію. Головною метою цих фейкових відео – пропаганда образу ворога, збільшення відчуття страху, невпевненості та незахищеності, а також збільшення паніки саме громадян, які проживають на території «ЛДНР», а також прилеглих територій, які контролюються ЗСУ.

У період від 19 лютого терористи «евакуують» українських громадян, які проживають на окупованих територіях України від неіснуючих обстрілів зі сторони ЗСУ, мобілізують неповнолітніх осіб та поширюють відверто пропагандистські листівки на зразок «Вступай в ряди народної міліції. Батьківщина – мати кличе! Ти потрібен республіці».

Викрадають людей, а звірства в Бучі називають «живими трупами». Однак, повномасштабне вторгнення не тільки довело, що українці мають достатньо високий рівень емоційної стійкості (страх на національному рівні виконує мобілізуючу функцію що, зрештою було доведено ще під час революції Гідності у 2014 році), але й в корені розвінчало міфи про «можемо повторити» і «другу армію світу». Зважаючи на таку цинічну маніпуляцію зі сторони РФ, та вчинені злочини проти людства, вважаємо, що використання пропаганди у віртуальному світі залишається одним із актуальних предметів наукового дослідження.

Варто зазначити, що дослідження пропаганди має досить тривалу історію, і налічує безліч публікацій. Зокрема варто згадати напрацювання Е. Бернейза, Лассуел, Г. Почепцова, Бенте Г., Фрітхліх Л., Блумера Г., Арендт Х. та ін.

Мета та завдання. Метою статті є окреслити поняття інформаційної війни та визначити основні рівні її функціонування на які спрямована цифрова пропаганда. У ході дослідження було поставлено такі завдання: визначити поняття інформаційна війна; окреслити вагомість цифрової пропаганди в російсько-українській війні; визначити яким чином російська пропаганда просуває нарративи відповідно до індивідуального, територіального, національного та глобального рівнів функціонування інформаційної війни; визначити основні ризики, що формуються під впливом російської пропаганди.

Методи дослідження: У роботі використано загальнонаукові і спеціальні методи дослідження: аналізу й синтезу, при дослідженні поняття пропаганди, та особливостей дослідження цього методу як впливу на масову свідомість українських громадян; індукції та дедукції – через призму спостереження за особливостями зміни особливостей здійснення політичного вибору під дією пропаганди; абстрагування, через призму дослідження впливу через реакції на неї через соціальні мережі; науково-аналітичний метод, вивчення наукової літератури з теми дослідження.

Результати. Розглядаючи пропаганду, власне як інструмент впливу на громадянську свідомість, варто наголосити на двох особливостях: з одного боку вона має достатньо довгу історію, і ми сьогодні бачимо численні повідомлення про те, що «російська пропаганда не ефективна» або «російська пропаганда є достатньо примітивною» і власне ці нарративи розслабляють і призупиняють українську боротьбу в інформаційному просторі, позаяк не варто недооцінювати російські методи «управління масами». Зрештою згідно офіційних даних населення РФ сягає 142,42 млн. осіб, більшість якого до кінця не усвідомлює всього, що відбувається зараз на території України, не намагається зупинити своє політичне керівництво у спробі повністю знищити Україну. Більше того, бере активну участь

у просуванні нарративів про «спорт поза політикою», «культура поза політикою», «церква московського патріархату поза політикою» і т. д.

Саме російська пропаганда породила у частини населення України негативні образи «бандерівців», «хунти», думку про те, що «за російську мову вбивають» і багато інших, у ці ж вигадки вірять і громадяни РФ. Завдяки російській пропаганді появилися нарративи про «війну з пам'ятниками», «один народ», «ми ж брати», «кровожерливий захід», «соросята», «порохоботи». Ситуація із пандемією Covid-19, якби дивно це не звучало тільки сприяла тому, щоб цифрова пропаганда у певному українському та російському контенті закріпила уявлення про «натівські лабораторії», і про «прахів, які здатні переносити віруси». Якби смішно комусь не виглядали ці історії, свого часу Лассуел, досліджуючи роль пропаганди у світовій війні зазначив: «З того часу як людство відкрило мікроби, ворога можна звинуватити у будь-чому: зараженні питної води, свійських тварин і їжі, не говорячи про загрозу інфекції від поранених» [3, с. 113-114].

Будучи інструментом політичного маніпулювання, пропаганда спрямована саме на внутрішньо-мотиваційну та емоційно чутливу сфери індивіда. Розвиток інформаційного суспільства і поява соціальних мереж, як і свого часу друкарської справи, радіо чи телебачення сприяють тому, що пропагандистська інформація, будучи стратегічно важливим елементом спеціальних психологічних операцій поширюється надзвичайно швидко.

Медіа, які транслюють пропагандистську інформацію здатні по-суті конструювати нову політичну реальність. Як зазначав Е. Бернейз: «ідея, або гасло можуть мати ефективніший вплив ніж особистість і будь-які локальні проблеми» [2, с. 1]. На переконання апологета пропаганди головним її завданням є створення певного сталого образу чи норми без спотворення, і у подальшому поступовому його уточненні, доповненні, впровадженні його у масу, не допускаючи при цьому формування нерозуміння на індивідуальному, локальному або груповому рівні. Схожу процедуру свого часу описував Дж. Орвелл у книзі «Колгосп тварин», де принцип «всі тварини рівні» одного дня перетворився у принцип «всі тварини рівні, але деякі найрівніші» [6]. Теза путіна про те, що: росія проводить превентивну «військову операцію» проти України, позаяк Україна, за його словами, відкрито готувалася до нової «каральної операції на Донбасі» та «вторгнення» на російські «історичні території, зокрема Крим могла б насправді бути досить успішною. І доказом цього є анексовані території Донецької та Луганської областей, а також Криму, які росія вважає споконвічно своєю територією, однак ця територія ніколи не була російською, за виключенням окупаційних періодів. Водночас, у тезах світових лідерів сьогодні ми часто чуємо, що

сьогоднішньої війни не було б, якби у 2014 році повірили Україні, а не путінським наративам про «громадянську війну на Донбасі», «українську хунту», «розп'ятих хлопчиків» і т. д. Однак у 2014 році Україна відверто не була готовою ні до збройного протистояння, ні до інформаційного.

За вісім років в українському соціумі відбулися достатньо важливі зміни щодо готовності протистояти інформаційним вкидам та дезінформації. Численні фактчекерські проекти, навчання з медіаграмотності, запровадження відповідних курсів у системі освіти на різних рівнях та розвиток критичного мислення збільшило вміння розрізнати фейки та споживати інформацію виключно з перевірених та офіційних джерел. Власне цієї кількості свідомих громадян вистачило аби втримати інформаційну оборону проти російської пропаганди, і навіть здобути перемогу в інформаційній війні.

Польський дослідник А. Лелонек, під поняттям інформаційної війни, розуміє дії, що здійснюються задля досягнення інформаційної переваги над опонентом, за допомогою процесів опрацювання персональних даних, використання інформаційних систем та комп'ютерних мереж [11, с. 69]. У нашому розумінні інформаційна війна – це цілеспрямовані злочинні дії, метою яких є дезінформувати, деморалізувати, та вибудувати «мовчазну покірність населення», що здійснюються державою-агресором за допомогою хакерських атак, зламів систем внутрішньо-державного забезпечення життєдіяльності та обороноздатності, дискредитації політичного керівництва й збройних сил, проведення стратегічних, кризових та бойових інформаційно-психологічних спецоперацій на території держави, яка стала об'єктом інформаційної чи гібридної агресії.

Інформаційна війна є досить дотичною до процедури «інженерії згоди», про яку свого часу писав Е. Бернейз. Згідно його переконань «інженерія згоди і теоретично і практично повинна будуватися на бездоганному розумінні тих, кого вона намагається перетягнути на свій бік». Однак, зазначає Е. Бернейз, далеко не завжди можливо виробити загальні методи, які б могли ґрунтуватися на спільному розумінні пропонуваніх «інженерами згоди» фактів зі сторони абсолютної більшості [1, с. 124]. Тому у контексті інформаційної війни виділяють три рівні її функціонування: індивідуальний, груповий та глобальний. В українських реаліях ми пропонуємо виділити чотири рівні: індивідуальний, територіальний (регіональний), національний та глобальний. Кожен із цих рівнів можемо окреслити таким способом, що російська пропаганда, поширюючи певні наративи звертається до кожного із них окремо, моделюючи та змінюючи відповідно до ситуації чітко встановлені норми.

Індивідуальний рівень сприйняття пропаганди залежить більше від особистих характеристик індивіда. Те, що одних громадян лякає і змушує покидати

свої домівки, інших – мобілізує. Розвиток інформаційного суспільства сприяє тому, що атомізованому індивіду досить часто доводиться боротися за свою ідентичність. Соціальні медіа, і сприяння формування в сучасної людини відчуття самотності, призводять до того, що він дедалі більше сприймає політичну реальність через призму власного Еґо, через трактування себе як людини арелігійної чи аполітичної. Дотримуючись уявлень про те, що людину певного типу, демократичного чи масового породжує сам соціум, можемо гіпотезувати, що байдуже ставлення до політики є швидше наслідком інформаційно перенасиченого світу ніж причиною спалахів конфліктів. В українському соціумі це також можна вважати наслідком тривалого споживання пропагандистських наративів: «поза політикою», «політика це брудно», «політики завжди крадуть», «бариги», «на війні заробляють олігархи» та ін. Наслідок: бажання відсторонитися, байдуже або надто радикальне ставлення до політичних реалій. Отже, російська пропаганда на індивідуальному рівні здатна розмивати ідентичність, формувати відчуття відстороненості, мозаїчності, самотності та ін.

На територіальному рівні функціонування інформаційної війни пропаганда РФ звертається до колективних, зокрема етнічної, ідентичностей. Оскільки українське суспільство мультикультурне й налічує багато етносів, російська пропаганда апелює до тієї його частини, яка характеризується найлояльнішим ставленням та довірою до росії та російської культури, що сформувалася під впливом багатьох чинників: родинних зв'язків, широкого застосування російськомовних практик в публічному житті, домінуванням символічних російських маркерів (пам'ятників, топонімічних назв і т. д.), перегляданням переважно російських (російськомовних) ЗМІ, і, зрештою проживанням на території, яка межує із агресором і безпосередньої комунікації з громадянами РФ. Саме через високий рівень залученості до російської культури та повсякденних практик ця категорія населення крайньо негативно реагує на будь-які зміни у нормативних актах щодо заборони російської музики, мовлення, викладання у школах, перейменування вулиць, населених пунктів і т. д. Цьому сприяла також політизація групових територіальних (регіональних) та етнічних ідентичностей, які формували суспільні «вимоги щодо їхнього врахування в загальнонаціональних інституціях, пристосування до них інституційних й публічних практик» [7, с. 216]. Ці чинники сформували основу для позитивного сприйняття наративів кремлівської пропаганди, що завжди базувалась на історичних міфах про «один народ», «ми ж брати», «українська влада про нас не думає», «злі бандерівці», «добрі рускі». Сьогодні російська пропаганда продовжує «тримати» такі етнічні групи у повній

дезінформації. Відомо, що коли російські війська заходять до окупованих міст і сіл, відразу починають встановлювати «свої правила».

Зовсім нещодавно співробітники Національного музею історії України знайшли одну із методичок, за якою по суті мало б відбуватися формування «мовчазної покірності населення», під час експедиції в селі Димерка, що на Київщині. З фото методичок, виставлених у соціальних мережах, бачимо ті ж наративи: «народ сам вирішить кому тут потрібно правити», «влада всіх покинула на призволяще», «всю північ залишили без світла за наказом Києва», «у всьому винні маріонетки Порошенко і Зеленський і їхні ляльководи із США» [4]. До прикладу, на одному із Telegram каналів «Барби на войнушке», що належить «журналістці» Христині Мельниковій фактчекерський проект «Без-Брежнєв» знаходить допис за 1 травня 2022 року: «Мир, праця, травень! Фрески на заводі Ілліча, що я фотографувала кілька днів тому у вже практично мирному Маріуполі. Все, що залишилося від радянської спадщини, говорить мені про велич устремлень того суспільства» [9]. Таким чином, конструюючи позитивне ставлення до російських бойовиків, пропаганда підмінює поняття, називаючи окупацію – «мирним Маріуполем»: «Війна – це мир, свобода – це рабство, незнання – сила» [5]. Пояснення механізму дії такої пропаганди знаходимо у книзі Е. Фромма «Втеча від свободи». Він пояснює настільки важливою для людини є сформованість відчуття самотності, і те, що у критичних ситуаціях їй необхідно опиратися на щось визначене, правду, яка може бути, насправді і хибною: «в кожній живій істоті є прагнення до істини саме тому, що людина для чогось їй потребує. І насамперед це стосується орієнтування у зовнішньому світі...» [8, с. 240]. Наслідком споживання понад 30 років переважно російської пропаганди, просування «великої і всеосяжної любові росії» та «ненависті» зі сторони міфічних «бандерівців» є неспроможність сформуванню чіткої позиції у кризовій суспільно-політичній ситуації. Усвідомленість того, що напала та вбиває саме «любляча росія» руйнує міфи та довіру, яка роками вибудовувалась російською пропагандою, що у свою чергу «паралізує здатність до критичного мислення» [8, с. 241].

На національному рівні російська пропаганда поширює наративи про «неефективність політичного керівництва», «неефективність ЗСУ», запускає діпфейки, у яких начебто В. Зеленський розповідає про капітуляцію держави, розсилає масові повідомлення військовослужбовцям про те, що «військо склало зброю», здійснює кіберські атаки на системи банкінгу, зламує офіційні сторінки загальнодержавного значення. Тому із перших хвилин повномасштабного втручання надзвичайно важливою була мобілізація українців на інформаційному полі, що дозволяло тримати в тонусі

значну частину громадян і нівелювати панічні настрої саме зниженням алгоритмів повідомлень про гіпотетичні бомбардування, погрози щодо використання хімічної зброї і т. д. Також великого значення мала українська контрпропаганда, яка запустила міф «про привида Києва», «героїв острова Зміїний», «про княгиню Ольгу нашого часу», «про збитого ворожого дрона банкою консервації». Такі наративи сприяли формуванню відчуття спільності та мобілізували населення для масової волонтерської допомоги.

Прикладом глобального рівня сприйняття пропаганди є намагання путіна, його уряду, а також російських державними ЗМІ прирівняти Україну до «неонацистів». Однак це твердження не витримує навіть найпростішої процедури верифікації фактів, позаяк в Україні не існує ні тоталітарної системи, ні навіть представників ультраправих сил у парламенті [12]. Намагання дискредитувати Україну в очах Заходу РФ шифрує у наративах «появи трупів у Бучі після того, як російські війська покинули місто», «живі трупи» Бучі, називаючи вбивства та зображення трупів інсценуванням, те ж саме стосувалося і відео із обстріляного пологового будинку у Маріуполі, яке російська пропаганда називала «постановочним відео Зеленського». На глобальному рівні пропаганда РФ не є ефективною, однак це не означає, що її поширення перестало бути ризиком для України.

Джил Голдензер у своїй статті наголошує на тому, що попри те, що Захід проголосив перемогу України в інформаційній війні, вона має не тільки цей фронт. У той час як Захід відкидає російські наративи, інші впливові політичні актори слухають і приймають їх. Зокрема це стосується Китаю, теоретиків «теорії змови» США, глобального Півдня, який неохоче засуджує Росію за війну та практично не протидіє її дезінформації. Сорок країн не підтримали надзвичайну резолюцію Генеральної Асамблеї ООН, яка засуджує вторгнення Росії в Україну. Білорусь, Еритрея, Північна Корея та Сирія вирішили підтримати Росію. Серед 35 тих, хто утримався були Китай, Іран, Індія, Ірак, Пакистан, Південна Африка, Південний Судан та В'єтнам – держави, які свого часу мали підтримку від США, мали партнерські стосунки чи поглиблювали відносини з ними в останні роки. Отже, як підкреслює автор статті, російська дезінформація і гібридна війна, яку росія веде проти України матиме серйозні наслідки для міжнародних відносин ще досить довгий час після її завершення [10]. Водночас варто наголосити на тому, що пропагандистський вплив, здійснений на глобальному рівні несе й відповідні ризики, зокрема й можливості втрати репутаційного капіталу держави.

Адам Лелонек також пропонує доповнити наведений вище розподіл функціонування інформаційної війни двома іншими рівнями: цивільним

і військовим. Особливо цікавим у цьому контексті є «м'які атаки» по відношенню до обох рівнів. Вони не дають миттєвих результатів і є практично невидимими. З одного боку вони виглядатимуть як звичайні кібератаки, з іншого ж через свої особливості впливають на когнітивні процеси [11, с. 70]. Прикладами таких атак можуть бути злами систем, проникнення, руйнування інформаційних систем; використання зовнішніх акторів і корумпованих внутрішніх структур, послаблення можливостей інформаційних системи противника, в т. ч. за допомогою шкідливих програм, використання систему штучного інтелекту [11, с. 71-72]. У контексті російсько-української війни такі м'які атаки відбуваються постійно. Мова йде не тільки про стратегічні ІПСО, які на постійній основі впливають на територіальному рівні, але й залучення різноманітних корумпованих політичних акторів, заангажованих ЗМІ, «громадських активістів» та блогерів для підривної та деморалізуючої діяльності на території України.

Висновки. Доведено, що інформаційну війну варто розглядати як цілеспрямовані злочинні дії, метою яких є дезінформувати, деморалізувати, та вибудувати «мовчазну покірність населення», що здійснюються державою-агресором за допомогою хакерських атак, зламів систем внутрішньо-державного забезпечення життєдіяльності та обороноздатності, дискредитації політичного керівництва й збройних сил, проведення стратегічних, кризових та бойових інформаційно-психологічних спецоперацій на території держави, яка стала об'єктом інформаційної чи гібридної агресії. Визначено, що завдяки використанню пропаганди інформаційна війна діє на чотирьох рівнях: індивідуальному, територіальному (регіональному), національному та глобальному. Виявлено, що кожен із цих рівнів містить у собі певні ризики: втрату ідентичності, відчуття відстороненості, формування образу «внутрішньо-державного ворога», виходячи з територіальної (регіональної) ідентичності, або втрату репутаційного капіталу держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бернейз Э. Инженерия согласия. Полис. Политические исследования. 2013. № 4. С. 122-131 2013. С. 122-131.
2. Бернейс Э. Пропаганда. Москва: Hippo Publishing. 2010. 176 с.
3. Лассуэлл Г. Д. Техника пропаганды в мировой войне. Москва: Издательство ИНИОН РАН. 2021. 237 с.
4. Методички окупантів. *NotaJenota*. URL: <https://cutt.ly/WJxUBpq>
5. Орвелл Дж. 1984. Київ: Вид-во Жупанського. 2019. 320 с.

6. Орвелл Дж. Колгосп тварин. Київ: Вид-во Жупанського. 2019. 120 с.

7. Угрин Л. Політичні виміри колективних ідентичностей. *European political and law Diskourse*. Vol. 5 Issue 2. 2018. С. 213-219.

8. Фромм Е. Втеча від свободи. Харків: Клуб сімейного дозвілля. 2019. 286 с.

9. Як у проросійський телеграм-публіках Маріуполя підіграють «руському міру». *БезБрехні*. URL: <https://cutt.ly/>

10. Goldenziel J. The Russia-Ukraine Information War Has More Fronts Than You Think. URL: <https://cutt.ly/yJxOq4Q>

11. Lelonek A. Wojna informacyjna, operacje informacyjne i psychologiczne: pojęcia, metody i zastosowanie. *Centrum Analiz Propagandy i Dezinformacji*. 2017. С. 68-91.

12. Wesolowski K. Fact check: Fake news thrives amid Russia-Ukraine war. URL: <https://cutt.ly/tJxI9ZL>

REFERENCES:

1. Berneiz E. (2013). Inzheneriya sohlyasya. [The Engineering of Consent]. *Polis. Politicheskyye issledovaniya*, no. 4, pp. 122–131 [in Russian].
2. Berneiz E. (2010). Propaganda. [Propaganda]. Moskva: Hippo Publishing. [in Russian].
3. Lassuell H. D. (2021). Technika propahandy v myrovoi voine. [Propaganda technique in the World War]. Moskva: Izdatelstvo INION RAN. [in Russian].
4. Методички окупантів (2022) *Metodychky okupantiv*. [Methods of the occupiers]. *NotaJenota*. URL: <https://cutt.ly/WJxUBpq>. [in Ukrainian].
5. Orwell G. (2019). 1984. [1984]. Kyiv: Vyd-vo Zupanskogo. [in Ukrainian].
6. Orwell G. (2019). Kolhosp tvaryn. [Animal farm]. Kyiv: Vyd-vo Zupanskogo. [in Ukrainian].
7. Uhryn L. (2018). Politychni vymiry kolektyvnykh identychnostej. [Polical dimensions of collective identity]. *European political and law Diskourse*. Vol. 5 Issue 2. 2018. pp. 213-219. [in Ukrainian].
8. Fromm E. (2019). Vtecha vid svobody. [Escape from freedom]. Charkiv: Klub simejnogo dozvillja. [in Ukrainian].
9. Jak u prorosijskych telegram-pablicach Mariupolia pidihrajut «ruzjkomu miru» (2022). [As in the pro-Russian telegrams-publics of Mariupol play «Russian measure»]. *BezBrechni*. URL: <https://cutt.ly/> [in Ukrainian].
10. Goldenziel J. (2022). The Russia-Ukraine Information War Has More Fronts Than You Think. URL: <https://cutt.ly/yJxOq4Q> [in English].
11. Lelonek A. (2017). Wojna informacyjna, operacje informacyjne i psychologiczne: pojęcia, metody i zastosowanie. *Centrum Analiz Propagandy i Dezinformacji*. p. 68-91. [in Polish]
12. Wesolowski K. Fact check: Fake news thrives amid Russia-Ukraine war. URL: <https://cutt.ly/tJxI9ZL> [in English].

Digital propaganda and risks of information security in the context of the Russian-Ukrainian war

Sviderska Olha Ivanivna

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor at the Department
of Theoretical and Practical Psychology
Lviv Polytechnic National University
Stepana Bandery str., 12, Lviv, Ukraine

It is proved that the main factor in the victory of Ukrainian society over Russian propaganda is a high rate of mobilization in cyberspace: real photos from the war, volunteering, which brought together stars, bloggers, ordinary citizens, intellectuals, politicians, coordinated actions of cyber police, cyber hackers, political speeches of the president, men who returned to Ukraine to join the SRO or the Armed Forces, women who tried to protect the lives of their children. However, the global level of perception of Russian propaganda is different for political actors in the West and the Global South or China, so the confrontation in the information space of Ukrainian and Russian narratives will be quite long and will have consequences for world politics. The article equates the concept of information warfare with targeted criminal acts aimed at misinforming, demoralizing, and building «silent obedience to the population» by the aggressor state through hacking attacks, hacking into domestic security and defense, and discrediting political leadership. armed forces, conducting strategic, crisis and combat information and psychological special operations on the territory of the state, which has become the object of information or hybrid aggression.

One of the key tools in information warfare is digital propaganda. The main task of propaganda is to change the public consciousness so that the nation against which criminal acts are committed obeys the will of the aggressor, accepts his reality as his own, and stops fighting crimes against himself.

It is determined that in the Ukrainian realities it is possible to determine four levels at which information warfare works: individual, regional, national and global. Each of these levels responds in its own way to political narratives promoted by propaganda, thus affecting the internal information security of the whole country.

It is outlined that at each of the functional levels there are risks associated with information security: loss of identity, feelings of alienation, the formation of the image of «internal enemy» based on territorial (regional) identity, or loss of reputational capital.

Key words: information war, propaganda, manipulation, misinformation, fakes, political narratives.

Хмельников Артем Олександрович

Ефективні політичні рішення: особливості контексту локального політичного менеджменту

УДК 323.21

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-2.11>

Хмельников Артем Олександрович
кандидат політичних наук, депутат
Дніпровської міської ради
пр. Д. Яворницького, 75, Дніпро, Україна

Розглядається інституційний контекст прийняття політичних рішень локального рівня, що відображають специфіку інституційної спроможності локальної демократії. Вивчено особливості локальних політичних дискусій які залишає питання для загальнодержавного та міжнародного порядку денного. Встановлено ознаки виявлення рівнів оцінки ефективності рішення в рамках локального політичного менеджменту. З'ясовано специфіку ефективності рішень локального політичного менеджменту як колегіальних (узгоджувальних), так і суто розпорядчих має спиратися на підтримку громади. У статті застосовуються фахові методичні засоби сучасних політичних наук. Зокрема, компаративний аналіз описує інституційні основи політичних рішень в умовах локального політикуму. Дескриптивний аналіз визначає значення та вплив ключових організаційних вимірів політичного десігнмейкінгу. Фахові методи включають системний підхід і метод структурного функціоналізму. Вони спрямовані на визначення важливих напрямків організаційної діяльності політичного прийняття рішень на локальному та ситуативному рівнях, а також конкретні структурні зв'язки локального політичного менеджменту та поведінки провідних суб'єктів політичної діяльності громади. Увага приділяється ефективності локального політичного рішення як єдиного комплексу взаємодій, для яких ключовою рисою виступає прозорість всіх процедур його прийняття. Встановлено різновиди смислових аспектів, які визначають контрольню-дослідну діяльність громадських аналітичних груп, а також зміст уваги інститутів публічної влади щодо удосконалення процесу. Доведено, що визначення ступеня ефективності локальних політичних рішень ґрунтується на оцінках бажаного і дійсного. Встановлено, що здатність громади сприйняти вектори політичної діяльності на локальному рівні визначається спроможністю контрольних та медійних установ локальної спільноти. Розкрито значення суб'єктивного бачення локального політичного менеджера, що досить часто переважає фактичні аспекти дійсності. З'ясовано, що під час прийняття локальних політичних рішень увага акцентується не лише на інституційних перевагах та критеріях раціональності, але й на психологічних особливостях. Доведено, що політичні обговорення локального рівня стосується передусім принципів питань розподілу валового внутрішнього продукту громади та забезпечення її взаємодій із зовнішніми інституціями та акторами.

Ключові слова: політичні рішення, локальний політичний менеджмент, політичні обговорення, політичні процедури, політична конкуренція, локальна демократія.

Вступ. В сучасній Україні й зарубіжних країнах зростає інтерес до локальної політики. На рівні місцевих громад в умовах демократії приймаються важливі рішення, від яких залежить добробут громадян та інноваційний розвиток держави. Політичні рішення локального рівня відображають специфіку інституційної спроможності локальної демократії. Ідеться про обговорення, затвердження та реалізацію тих рішень, які спрямовують розвиток певних секторів суспільства. В сучасній Україні реформи децентралізації 2015 року створили умови для повноцінної політичної взаємодії стосовно життєдіяльності локально громади. Поряд з цим, в центрі локальних політичних дискусій і досі залишається питання загальнодержавного та міжнародного порядку денного. У зв'язку з цим існує необхідність розгляду ефективності публічних політичних рішень на локальному рівні. Це дасть змогу виявити особливості діяльності, які формують придатність локальних політичних рішень для їх завдань в рамках розвитку кожної конкретної громади. Характер політичних дискусій локального рівня визначає швидкість ухвалення та ефективність впровадження певних завдань та функцій місцевої влади. Отже, доцільним є виявлення рівнів оцінки ефективності рішення в рамках локального політичного менеджменту. Також необхідним є диференціація політичних та управлінських рішень в рамках життєдіяльності громади.

Аналіз публікацій. Значення проблеми політичних рішень локального рівня привертає увагу багатьох зарубіжних фахівців. Зокрема, К. Дж. Андерсоном, О. Лістауг, А. Блейсом, Ш. Боулер, Т. Донованом проаналізовано проблему виборів та демократичної легітимності [2], К. Я. Карман надав увагу громадським вподобанням для парламентського представництва у Великобританії [3], П. Колеастасіс зосередився на викликах політичного прийняття рішень в контексті боротьби з інформаційним перевантаженням, невіглаством і суперечливими знаннями [5]. Поряд з цим, потреба у вивченні контексту локальних політичних рішень лише посилюється, особливо в умовах жорстокої агресії, яку переживає сучасна Україна. Саме від зваженості рішень локального політичного менеджменту залежить інституційна спроможність та стійкість українських громад в особливий період.

Метою статті є встановлення особливостей локальних політичних рішень в контексті ефективності локального політичного менеджменту. Завданням статті є виявлення розбіжностей між локальними та центральним порядком денним, а також основних факторів, які впливають на ефективність політичних рішень.

Методи дослідження. У статті застосовано фахові політологічні підходи та методи. Зокрема, компаративний аналіз описує інституційні основи

політичних рішень в умовах локального політикуму. Дескриптивний аналіз визначає значення та вплив ключових організаційних вимірів політичного десігнмейкінгу. Фахові методи включають системний підхід і метод структурного функціоналізму. Вони спрямовані на визначення важливих напрямків організаційної діяльності політичного прийняття рішень на локальному та ситуативному рівнях, а також конкретні структурні зв'язки локального політичного менеджменту та поведінки провідних суб'єктів політичної діяльності громади.

Результати дослідження. Політичні рішення локального рівня мають виразний зв'язок з громадською думкою. Тому в багатьох випадках ефективність рішень локального політичного менеджменту як колегіальних (узгоджувальних), так і суто розпорядчих має спиратися на підтримку громади. Ця підтримка має різні вияви: від публічних заяв до утримання від протестів. Вказані форми активно досліджується сучасними зарубіжними вченими. Як наголошує японський дослідник Міхо Накатані, результати його дослідження мають практичні та політичні наслідки, такі як важливість розгляду того, як місцеві ради мають поводитися в демократичному врядуванні та якого типу процесу прийняття рішень слід дотримуватися, щоб отримати підтримку населення. Висновки також роблять академічний внесок, накопичуючи знання щодо уподобань людей щодо процесу прийняття рішень, які є мізерними в порівнянні з знаннями щодо переваг політики [7].

Основою розуміння ефективності локального політичного рішення як єдиного комплексу взаємодій виступає прозорість всіх процедур його прийняття. Це вказує на необхідність наявності в рамках локального менеджменту спеціальних інституцій, дії яких реалізують презентаційні етапи проходження рішення. Також це говорить про інституційну спроможність громади, яка здатна зрозуміти зазначені особливості. Згідно з внеском Міхо Накатані, «сприйняття процесуальної справедливості свідчить про оцінку процесу прийняття рішення. Оцінка включає норми належних процедур. Тому таке сприйняття описує відносно нормативне ставлення. Навпаки, прийнятність рішення включає ставлення, мотивоване сприйняттям справедливого процесу. Прийнятність рішення вказує на ступінь, до якої люди готові виконувати рішення» [7].

У сучасних сталих демократіях ефективність політичного рішення локального рівня ґрунтується на визнанні його результативності та процедурної довершеності. Наявність цих смислових аспектів визначає діяльність громадських аналітичних груп, а також зміст уваги інститутів публічної влади щодо удосконалення процесу. На слушну думку М. Накатані, «незважаючи на ці обмеження, результати дослідження сприяють встановленню переваг громадян щодо процесів прийняття політичних рішень та прийняття рішень. Дослідження показало, що уявлення людей про процедурну справедливість і прийнятність рішень змінюються залежно від процесу прийняття рішень. Тобто людей цікавлять не лише результати політики, а й процес формування політики. Немає питання про те, результат чи процес важливіший. Обидва важливі, і дослідження мають зосередитися на обох аспектах» [7].

Визначення ступеня ефективності локальних політичних рішень ґрунтується на оцінках бажаного і дійсного. Перед усім ідеться про заплано-

ваний та реальний результат діяльності місцевих політиків. Крім того, сучасні вчені наголошують на бажанні локальних політичних менеджерів представити свою діяльність як успішну та «бездоганну». Згідно з шведським науковцем Єнсом Нільсоном, «існує невідповідність між тим, як політики заявляють, що вони хочуть проводити свою політичну роботу, і тим, як вони насправді це роблять. Щоб зрозуміти цей парадокс, необхідно додатково дослідити, пояснити та порівняти відповідність принципам партії та довіреній особи. Зокрема, необхідно вивчити, як принципи партії та довіреній особи діють у різних контекстах прийняття рішень щодо різних питань політики» [8].

Складність питання ефективності локальних політичних рішень в умовах конкурентної демократії підкреслюється складністю інституційного оточення, в якому ухвалюються рішення. Здатність громади сприйняти вектори політичної діяльності на локальному рівні визначається спроможністю контрольних та медійних установ локальної спільноти. Також значну роль відіграють місцеві традиції управління та їх історія (в сенсі переліку раніше прийнятих рішень). Як вважає Д. Норт, «інститути є структурами, які знижують транзакційні витрати для цих раціональних суб'єктів, щоб досягти домовленостей і таким чином отримати максимальну віддачу від власної максимізації корисності в довгостроковій перспективі. Інститути полегшують процес прийняття послідовних рішень і, отже, максимізують особисту корисність. Вони надають особам, які приймають рішення, інформацію про доступні альтернативи (проте, це не означає всі можливі альтернативи) і структури стимулів для індивідуальних переваг, які підходять для максимального використання конкретного інституційного оточення» [9].

Раціональність ухвалених політичних рішень на локальному рівні також залежить від підходу до оцінювання. Зокрема, суб'єктивне бачення локального політичного менеджера досить часто переважає фактичні аспекти дійсності. Також не слід відкидати індивідуальні інтереси та особисті прагнення політичних діячів локального рівня. На слушну думку Є. Нільсона «ми повинні передбачити, що люди діють певним чином, щоб отримати вигоду для себе, отримати певну винагороду або уникнути санкцій, залежно від стимулів, наданих установою. Якщо уподобання особи, яка приймає рішення, суперечить обмеженням установи, ми повинні очікувати, що людина прийматиме рішення відповідно до індивідуальних переваг, коли ціна на це є низькою» [8].

Поведінковий підхід в реалізації політичних рішень вимагає усвідомлення балансу вигід та невдач. При цьому увага акцентується не лише на інституційних перевагах та критеріях раціональності, але й на психологічних особливостях. Велику роль відіграє здатність політичного менеджера адекватно оцінити баланс витрат та результативності в процесах прийняття рішень. Згідно зі шведським науковцем, «слід очікувати, що особа прийматиме рішення відповідно до стимулів, наданих установою, коли вартість дотримання індивідуальних переваг є високою. Коли вартість дотримання переваг низька, люди приймають рішення відповідно до своїх індивідуальних уподобань, а коли вартість дотримання переваг є високою, люди приймають рішення відповідно до стимулів, наданих установою» [8].

Визначальну роль у встановленні ефективності політичного рішення на локальному рівні в умовах сталої демократії відіграє інституційна належність центру прийняття рішень. Зокрема, внутрішнє середовище політичних партій може ускладнювати оцінку політичних рішень, надавати йому ідеологічного змісту та доктринальної інтерпретації. «Отже, має бути відмінність у тому, як політики діють під час прийняття рішень щодо рівня податків/плати за діяльність, оскільки це питання політики більше регулюється партією. Тому акт дотримання принципу довіреної особи, коли він суперечить позиції партії, також буде більш санкціонований, ніж у ситуації прийняття рішень щодо організаційних питань», вважає скандинавський дослідник [8].

Ефективність політичних рішень на місцевому рівні в контексті партійної політики зазнає значних викликів. Їх партійна належність локального політичного лідера або представника локального врядування визначає контекст інтересів, які можуть бути за межами міркувань щодо оптимального розвитку громади. Крім того, внутрішні партійні обговорення уповільнюють прийняття рішень.

Велику цікавість у контексті оцінки ефективності політичних рішень викликає розвиток сучасних інформаційних та цифрових технологій впливу на громадську думку. Просування ефективних політичних рішень може бути підпорядковане або забезпечуватися замовними кампаніями в електронному середовищі. Щонайменше, увага локальної спільноти може бути сформована на основі алгоритмічних електронних засобів. У дослідженні У. Агудо та Х. Матуте з'ясовано, чи можуть цифрові СММ-алгоритми переконати громадян, явно чи приховано, за кого голосувати та з ким зустрічатися, чи, навпаки, індивіди відкидають їхній вплив, намагаючись підтвердити свою особисту свободу та незалежність [1].

Створення сприятливого середовища для прийняття оптимальних рішень визначає можливість досягнення підтримки та легітимності зазначеного рішення. Водночас в суспільстві в цілому поширюється думка про недовіру до алгоритмічних засобів навіювання певної політичної позиції. Також існує тенденція до підозри щодо маніпуляційної комунікаційної політики в рамках ухвалення рішень. У. Агудо та Х. Матуте виявили в чотирьох експериментах, що переконання було можливим і що різні стилі переконання (наприклад, явний чи прихований) були більш ефективними залежно від контексту прийняття рішення (наприклад, політика та побачення). Вчені зробили висновок, що важливо навчити людей не довіряти та сліпо слідувати порадам алгоритмів. Необхідно також обговорити, хто володіє та може використовувати дані, завдяки яким ці алгоритми працюють ефективно [1].

Цілеспрямована маніпулятивна діяльність як чинник підготовки та ухвалення політичних рішень є можливою з використанням новітніх цифрових засобів впливу. Водночас наявність щонайменше кількох суб'єктів цієї діяльності ставить під сумнів гарантовану реалізацію маніпулятивної стратегії. Звідси політичні рішення на локальному рівні мають відповідати процедурним та об'єктивним ознакам оптимальної управлінської дії. У. Агудо та Х. Матуте слушно зазначають, що «підхід, орієнтований на людину, має бути спрямований не тільки на встановлення критичних вимог до надійності ШІ, але й на мінімізацію наслідків цієї довіри для людських рішень і свободи. Дуже важливо навчити людей не слідувати порадам алгоритмів

наосліп. Як останнє зауваження, важливо підкреслити необхідність публічної дискусії щодо того, кому належати дані, що, зрештою, є тим, що необхідно для ефективної роботи явних і прихованих алгоритмів переконання» [1].

Рівень підтримки політичного рішення на рівні локальної громади залежить від задоволеності більшості стейкхолдерів. В умовах сучасної України учасники та бенефіціари локального політичного процесу можуть бути різними особами там інституціями. Далеко не всі з них є представленими публічно. Відповідно на ефективність політичних рішень впливає рівень розвитку практик представницької демократії в кожній конкретній громаді. Ф. Моніц і К. Влезієн справедливо вважають, що «відповідність між концептуалізацією та вимірюванням не завжди є чіткою, що має значення для аналізу та впливає на внесок дослідження. Також частково непрямо через те, що зв'язки між дослідженнями в різних сферах – громадськості, ЗМІ та політиці – не завжди зрозумілі, наслідки значущості замовчування для представницької демократії залишаються невизначеними» [6].

Значущість та наслідки політичних рішень на локальному рівні вимірюються рівнем задоволеності громади. В Україні та зарубіжних країнах всі учасники локального політичного процесу мають власні уявлення та критерії щодо ефективності розпорядчих та представницьких дій. Проте в Україні, на відміну від сталих демократій, залишаються невідпрацьованими предмети відання та розмежування відповідальності між різними рівнями політичного менеджменту.

Висновки. Таким чином, ефективність локальних політичних рішень передусім залежить від рівня функціональності локальних політичних суб'єктів та системи громадського представництва. Локальні політичні еліти, вступаючи в політичні взаємодії з приводу ухвалення політичних рішень, намагається реалізувати власні інтереси та одночасно забезпечити певний рівень функціонування управлінської системи. Конфлікт між цими двома імперативами визначає можливість реалізації запланованих дій та стратегій розвитку локальної громади. Політичні обговорення локального рівня стосуються передусім принципових питань розподілу валового внутрішнього продукту громади та забезпечення її взаємодії із зовнішнім інституціями та акторами. Непоодинокими є випадки, коли політичні інститути центрального рівня прямим чином намагаються регулювати місцеве політичне життя. Отже, результативність політичних рішень локального рівня залежить від здатності уникнути зайвої фракційності та конкуренції. Поряд з цим, значення процесу ухвалення політичних рішень утверджуються в умовах демократії та з огляду на поступове відпрацювання процедури взаємодії обраних та призначуваних чиновників. З точки зору інтересів громади бажаним є прямий зв'язок між політичними акторами та системою функціональних інститутів бюрократичного типу. Нерідкими є випадки, коли політичні органи та інституції докорінно змінюють бюрократичну та виконавчу ланку, що дуже позначається на якості управлінської діяльності. У зв'язку з цим критичні зауваження щодо ефективності прийняття політичних рішень можуть бути реалізовані лише за умови збалансованого підходу щодо взаємодії політичних акторів. Перспективи подальшого розвитку теми, порушеної в даній статті, є з'ясування повноти повноважень локального політичного менеджменту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Agudo, U., Matute, H. (2021) The influence of algorithms on political and dating decisions. PLoS ONE 16(4): e0249454. URL:<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0249454>
2. Anderson, C. J, Listhaug, O., Blais, Andre, Bowler, Sh., Donovan, T. (2005) Losers' Consent: Elections and Democratic Legitimacy. Oxford: Oxford University Press.346 p.
3. Carman, Ch. J. (2006) Public Preferences for Parliamentary Representation in the UK: An overlooked link? Political Studies 54(1): 103–122.
4. Kahneman D, Rosenfield A.M., Gandhi L., Blaser T. (2016) Noise: How to Overcome the High, Hidden Cost of Inconsistent Decision Making. Harvard Business Review; 36–43.
5. Koliastasis P. Challenges to political decision-making: dealing with information overload, ignorance and contested knowledge. Edited by H. Heinelt, London and New York, Routledge - Taylor & Francis Group. 2019. 134 pp.
6. Moniz, Ph., Wlezien, Ch. (2003) Issue Salience and Political Decisions locked. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.1361>
7. Nakatani M. (2021) How do political decision-making processes affect the acceptability of decisions? Results from a survey experiment. International Political Science Review First Published April 1, Research Article URL:<https://doi.org/10.1177/019251212199825>
8. Nilsson, J. (2015) Local Political Decision-Making: A Case of Rationality or Appropriateness? URL: <https://doi.org/10.1080/03003930.2015.1050094>
9. North, D. C. (1990). Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press. 156 p.
10. Sylvan, D. A., Goel, A., Chandrasekaran, B. (1990) Analyzing Political Decision Making from an Information-Processing Perspective: JESSE American Journal of Political Science Vol. 34, No. 1 (Feb.), pp. 74-123.
11. Wilking, J. (2011) The Portability of Electoral Procedural Fairness: Evidence from experimental studies in China and the United States. Political Behavior. 33(1): 139–159.

Effective political decisions: peculiarities of the local political management context

Khmelnikov Artem Alexandrovich

Candidate of Political Science, Deputy
Dnieper City Council
D. Yavornytskoho Ave., 75, Dnipro,
Ukraine

The institutional context of local political decision-making that reflects the specifics of the institutional capacity of local democracy is considered. The peculiarities of local political discussions that leave issues for the national and international agenda have been studied. Signs of identifying levels of evaluation of the effectiveness of the decision in the framework of local political management. The specifics of the effectiveness of local political management decisions, both collegial (conciliatory) and purely administrative, should be based on community support. The article uses professional tools of modern political science. In particular, comparative analysis describes the institutional foundations of political decisions in local politics. Descriptive analysis determines the importance and impact of key organizational dimensions of political design. Professional methods include a systems approach and the method of structural functionalism. They are aimed at identifying important areas of organizational political decision-making at the local and situational levels, as well as specific structural links between local political management and the behavior of leading actors in the community. Attention is paid to the effectiveness of local political decision as a single set of interactions, for which the key feature is the transparency of all procedures for its adoption. Varieties of semantic aspects that determine the control and research activities of public analytical groups, as well as the content of the attention of public authorities to improve the process. It is proved that determining the degree of effectiveness of local policy decisions is based on assessments of the desired and actual. It is established that the ability of the community to perceive the vectors of political activity at the local level is determined by the ability of control and media institutions of the local community. The significance of the subjective vision of the local political manager is revealed, which often prevails over the actual aspects of reality. It was found that when making local political decisions, attention is focused not only on institutional preferences and criteria of rationality, but also on psychological features. It is proved that political discussions at the local level concern first of all the fundamental issues of distribution of the gross domestic product of the community and ensuring its interaction with external institutions and actors.

Key words: political decisions, local political management, political discussions, political procedures, political competition, local democracy.

Шестакова Юлія Володимирівна
Григорович Лілія Степанівна

Удосконалення парламентської етики в Україні

УДК 32.328
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-2.12>

Шестакова Юлія Володимирівна
здобувачка наукового ступеня
доктора філософії з політології
Навчально-наукового інституту
публічного управління
та державної служби
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
вул. Академіка Ромоданова, 12/2,
Київ, Україна

Григорович Лілія Степанівна
кандидат філософських наук,
доцент кафедри парламентаризму
Навчально-наукового інституту
публічного управління
та державної служби
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
вул. Академіка Ромоданова, 12/2,
Київ, Україна

У статті ми уточнили ряд понять, таких як «парламентська етика», «етичний порядок парламентської діяльності», «етична норма парламентської діяльності». Зокрема, під терміном «парламентська етика» розуміється вид професійної етики, що включає в себе сукупність таких елементів, як загальні етичні норми, етичні норми публічної діяльності та етичні норми парламентської діяльності, дотримання яких є обов'язковим в ході виконання народним депутатом, покладених на нього функцій, пов'язаних з законотворчою та іншою парламентською та позапарламентською діяльністю. Проаналізовано чинне законодавство України у сфері парламентської етики, визначено, що воно потребує удосконалення, адже не повно розкриває всі види відповідальності народного депутата за порушення етики – юридична, кримінальна, соціальна, професійна, особистісна. Окрім доповнення законодавства, воно також потребує технологізації і конкретизації у вигляді кодексів, правил, нормативів тощо. Розглянуто структуру етичного кодексу. Запропоновано класифікацію видів складових елементів парламентської етики та моделей регулювання етичних норм поведінки членів парламенту. Та вироблено інтегровану модель для України. Проаналізовано практику роботи Комітету Верховної Ради України з питань Регламенту, депутатської етики та організації роботи Верховної Ради України за допомогою відкритої бази даних. З'ясовано, що вона не є достатньою через наявні законодавчі обмеження повноважень Комітету. Прийшли до висновку, що вдосконалення парламентської етики в Україні можливе за умов розроблення і впровадження більш дієвої моделі регулювання етичних норм поведінки парламентарів, яка б здійснювала не лише контролюючу, а й моніторингову і консультативну діяльність. Це з однієї сторони збільшує навантаження на Комітет з питань Регламенту, депутатської етики та організації роботи Верховної Ради України, а з іншої – сприяє прищвидженню вирішення питання щодо прийняття і впровадження етичного кодексу народного депутата як важливого засобу боротьби з політичною корупцією і закритістю влади.

Ключові слова: парламентська етика, етична норма депутатської діяльності, етичний порядок депутатської діяльності, модель регулювання етичних норм поведінки, відповідальність народного депутата.

Вступ. У зв'язку з обранням Україною шляхом парламентсько-президентської форми правління через політичні трансформації, що відбулися у 2014 році щодо зменшення повноважень Президента України і збільшення повноважень Верховної Ради України (далі – ВРУ) виникла необхідність у реформуванні державного управління в цілому і парламентської реформи, зокрема.

У зв'язку з викликами сьогодення та процесом імплементації міжнародного досвіду, що тягне за собою парламентська реформа в Україні виникає необхідність в уточненні та осучасненні таких понять як «парламентська етика», «етична норма» та «етичний порядок».

Також перед Україною постає нагальна потреба в удосконаленні нормативно-правової бази щодо парламентської етики, оскільки у існуючому стані вона не повно розкриває всі види відповідальності народного депутата за порушення етики – юридичну, соціальну, професійну, особистісну. Разом з тим наявна потреба не лише в удосконаленні, а й технологізації і конкретизації законодавства у вигляді кодексів, правил, нормативів тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика парламентської реформи посилила увагу науковців і практиків щодо етичної поведінки пар-

ламентаря, яка активно досліджується представниками Наукової школи вітчизняного парламентаризму під керівництвом В.А. Гошовської, відомої української вченої, політика, громадського діяча [1].

Наукові підходи до професійної етики парламентської діяльності в Україні розкриваються у працях провідних українських науковців сучасності, таких як: Л.І. Даниленко, Л.А. Пашко, В.Б. Авер'янов, В.Д. Бакуменко, Б.А. Гаєвський, В.Д. Горбатенко, С.Д. Дубенко, В.Л. Коваленко, В.М. Князев, В.І. Луговий, В.К. Майборода, В.А. Малахов, І.Ф. Надольний, Н.Р. Нижник, О.Ю. Оболенський, Є.В. Ромат, В.П. Тронь, В.В. Цветков та ін., які в зростанні ролі гуманітарного, морально-етичного чинника вбачають основну закономірність демократичного розвитку суспільства.

Метою статті є дослідження нормативно-правових рамок, в яких виникають етичні стандарти та їх удосконалення, а також, з урахуванням міжнародного досвіду, з'ясування перспектив розроблення ефективної для України моделі регулювання етичних норм поведінки членів парламенту.

Для досягнення цієї мети автором постановлені такі завдання:

– уточнити зміст основних понять у сфері парламентської етики;

– проаналізувати сучасний стан нормативно-правової бази у сфері парламентської етики в Україні та визначити шляхи її удосконалення;

– проаналізувати існуючі у світовій практиці моделі регулювання етичних норм поведінки членів парламенту та визначити ефективну модель для України.

Методи дослідження. Контент аналіз рішень Комітету з питань Регламенту, депутатської етики та організації роботи Верховної Ради України, рекомендацій Місії Європейського парламенту та нормативно-правових актів надав можливість конкретизувати та уточнити визначення понять «парламентська етика», «елементи парламентської етики», «етична норма парламентської діяльності» «етичний порядок парламентської діяльності». Порівняльний аналіз міжнародної практики, якою вироблено основні моделі регулювання етичних норм поведінки членів парламенту дозволив розширити межі розуміння складових елементів кожної моделі, що надало змогу запропонувати ефективну модель для України. Застосування структурно-функціонального методу дозволило визначитись із структурою етичного кодексу та сферою відносин його регулювання.

Результати дослідження. Дослідження проблематики парламентської етики та її дотримання першочергово потребує уточнення цього поняття, адже кожним воно розуміється по-різному. Здебільшого це поняття часто розуміється суспільством однобоко, а саме як випадки порушення депутатами норм публічної поведінки (вживання образливих слів щодо колег та інших осіб, бійки в сесійному залі, перешкоджання проведенню засідань парламенту тощо). Ці порушення безумовно є складовою сфери парламентської етики,

однак загальний зміст поняття «парламентська етика» є набагато ширшим та включає в себе інші складові, зокрема зміст цих складових елементів означений за допомогою таблиці (див. схему 1).

Як вбачається зі схеми нами визначено, що парламентська етика складається із загальних етичних норм, яких дотримується кожна особа (поважливе ставитися до співрозмовника, відповідальне ставлення до виконання своїх обов'язків, збереження власної гідності тощо); етичних норм публічної служби, яких дотримується визначене коло осіб, що наділене певною компетенцією та повноваженнями у сфері виконання державних функцій (недопущення конфлікту інтересів; запобігання одержання неправомірної вигоди тощо); етичних норм парламентської діяльності, яких дотримуються виключно народні депутати, як члени певної професійної групи (неприпустимість голосування за іншого народного депутата; блокування трибуни тощо).

Тобто схема 1 доводить, що до народного депутата суспільством ставляться підвищені етичні вимоги, оскільки він повинен дотримуватись не лише етичних норм парламентської діяльності, а й загальних етичних норм та цілого ряду етичних правил, що визначені для широкого кола осіб до компетенції та повноважень яких належить виконання державних функцій.

Нині в Україні основні засади етичної поведінки парламентаря закріплені в Конституції України [3], законах України, зокрема «Про статус народного депутата України» [4], «Про запобігання корупції» [5], «Про Регламент Верховної Ради України» [6].

Так, Конституція України поряд з присягою народного депутата (стаття 79) закріплює у статті 80 юридичну відповідальність народного депутата за образу чи наклеп.

Складові елементи парламентської етики

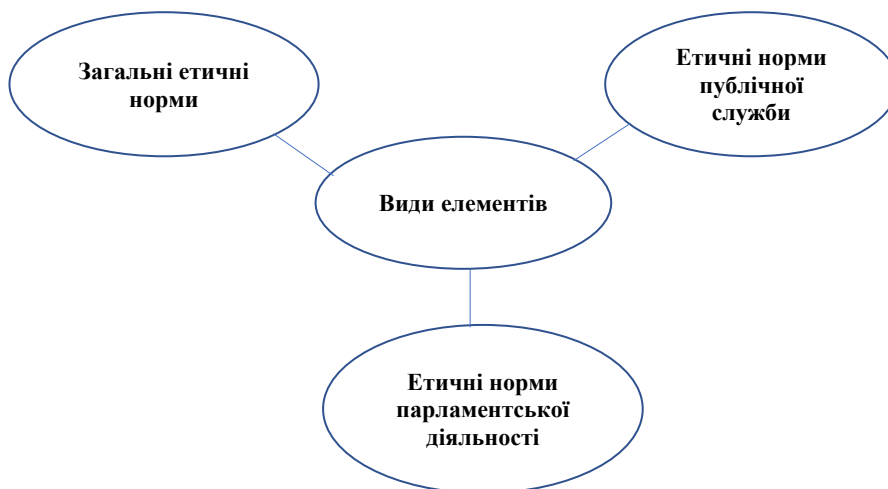

Схема 1

Авторська розробка на основі [2]

Певний засадничий характер етичних принципів має стаття 8 Закону України «Про статус народного депутата України», зокрема, у своїй діяльності народний депутат повинен дотримуватися загально визнаних норм моралі; завжди зберігати власну гідність, поважати честь і гідність інших народних депутатів, службових та посадових осіб і громадян; утримуватись від дій, заяв та вчинків, що компрометують його самого, виборців, Верховну Раду України, державу.

Законом України «Про запобігання корупції» встановлено декілька принципів поведінки – це: компетентність, ефективність та неупередженість, які розкривають поняття «професіоналізм».

Окремого висвітлення потребує питання суспільних зобов'язань парламентарів та виконання цих зобов'язань у публічному просторі. Річ у тім, що у Законі України «Про Регламент Верховної Ради України» у статті 51 зазначено, що ВРУ може ухвалити рішення про позбавлення народного депутата права брати участь у максимально п'яти пленарних засіданнях на підставі письмового звернення депутата чи депутатської фракції (депутатської групи) і відповідного висновку регламентного комітету у разі, коли конфлікт щодо виголошення образливих слів у бік іншого депутата на засіданні парламенту не було вичерпано. Поряд з цим, порядок врегулювання етичних питань у позапарламентській діяльності Регламентом не передбачається, тому за неналежну етичну поведінку депутата регламентним комітетом у виді санкції може бути застосоване лише попередження.

Новітньою є стаття 364² Кримінального кодексу України [7], якою передбачена кримінальна відповідальність за умисне здійснення народним депутатом України на пленарному засіданні ВРУ голосування замість іншого народного депутата України (неособисте голосування). Такі дії депутата караються штрафом від трьох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

З врахуванням проведеного дослідження ми приходимо до висновку, що етична норма парламентської діяльності – це формально визначене та міститься у нормативно-правовому акті обов'язкове

для народного депутата правило етичної поведінки, яке адресоване йому для виконання.

Але, як показує світова практика лише наявність етичних норм парламентської етики не спроможне забезпечити належний етичний порядок парламентської діяльності, тому для досягнення мети контролю дотримання народним обранцем парламентської етики світовою практикою парламентаризму вироблено три основні моделі регулювання етичних норм поведінки членів парламенту, які ми визначили, як контролююча, моніторингова та консультативна і коротко розкрили їх зміст за допомогою таблиці (див. табл. 1).

Як видно з таблиці 1, кожна з цих моделей поєднує створення спеціального органу, який здійснює контроль і встановлює санкції за порушення етичних норм. Різниця між ними полягає в компетенції та об'ємі повноважень, що покладається на орган.

Нині в Україні обрано шлях реалізації/імплементації другої моделі, згідно якої для розгляду етичних справ та визначення санкцій діє Комітет з питань Регламенту, депутатської етики та організації роботи Верховної Ради України (далі – Комітет), що утворений 29 серпня 2019 у ВРУ IX скликання.

Аналізуючи відкриті джерела про його діяльність (веб сайт: <https://reglament.rada.gov.ua>) за період з 09. 2021р. по 01.2022р., нами з'ясовано, що було розглянуто три справи щодо порушення депутатської етики: по двом із них рекомендовано прийняти рішення ВРУ про позбавлення народного депутата права брати участь у п'яти пленарних засіданнях (рішення від 22.10.2021 та від 10.11.2021); по одній – винесено попередження народному депутатові (рішення від 14.09.2021). Тобто, як вбачається із проаналізованої практики Комітету у рамках Регламенту цього не достатньо для формування дієвої моделі регулювання етичних норм поведінки членів парламенту.

Враховуючи теоретичні та практичні дані ми приходимо до висновку, що для України була б більш ефективною інтегрована модель, що поєднала б у собі елементи моніторингової та консультативної моделей, а саме об'єднала б у собі не лише контр-

Таблиця 1

Моделі регулювання етичних норм поведінки членів парламенту

Контролююча	Види моделей	
	Моніторингова	Консультативна
створюється судовий/квазісудовий орган, який здійснює контроль за дотриманням депутатами етичних норм у їх професійній діяльності	створюється спеціальний парламентський комітет з питань депутатської етики, що працює зі звітністю, розслідуванням випадків негідної поведінки та накладенням, у разі виявлення порушень, відповідних санкцій на парламентарів	створюється незалежний спеціалізований органу, що призначається та звітує перед парламентом та розслідує справи і надає консультативну допомогу парламентарям щодо застосування етичних норм; санкції за порушення накладаються спеціально скликаним комітетом парламенту

Авторська розробка на основі [8]

олюючи, а й моніторингову і консультативну функції спеціального парламентського органу.

Разом з цим, на сьогодні етичні вимоги стосуються лише парламентської діяльності депутата, а його етична складова позапарламентської діяльності залишається не врегульованою чинним законодавством.

Тобто, Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» передбачено право Комітету врегульовувати дотримання норм етичної поведінки на засіданнях парламенту, у зв'язку з чим він позбавлений законодавчої можливості врегульовувати поведінку народних депутатів України поза його межами. А отже, якщо порушення норм етики відбулося за межами парламенту та не під час проведення пленарного засідання ВРУ, правових підстав для позбавлення народного депутата України права брати участь у п'яти пленарних засіданнях Верховної Ради України у спосіб, передбачений статтею 51 Регламенту Верховної Ради України у Комітеті немає, і він обмежений лише можливістю винести попередження порушнику.

Як показало проаналізоване нами чинне законодавство України у сфері парламентської етики, то воно визначає *юридичну, зокрема кримінальну й адміністративну, а також – соціальну, професійну й особистісну (моральну) відповідальності*. Але, як показав проведений аналіз, більшість важливих питань щодо парламентської етики в Україні залишаються не врегульованими.

Вказану проблематику, на наш погляд, міг би вирішити етичний кодекс, впровадження якого передбачено 52 Рекомендацією Місії Європейського парламенту з оцінки потреб, закріплених у Дорожній карті внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності ВРУ [9], закріпивши етичні принципи з деталізацією поведінки парламентарів.

Необхідність у кодифікуванні етичних вимог щодо парламентарів обумовлена наступними потребами: забезпечення ефективної парламентської діяльності, врегулювання правовідносин парламентської діяльності та уніфікації вимог до парламентарів, що потягне за собою зміцнення довіри громадян до своїх обранців.

Що ж до структури кодексу, то в ідеалі він має мати трійчасту будову:

- виклад етичних принципів;
- привила, як інтерпретувати і застосувати ці принципи в професійному житті парламентарів;
- деталізована інструкція стосовно щоденної поведінки [10, с. 5].

Однак етичний кодекс встановлює загальні засади етично дозволеної поведінки, а для створення повноцінного *етичного порядку* слід розробити *етичні правила*, що складаються з етичних норми парламентської діяльності, які конкретизують вимоги кодексу та створити спеціальні парла-

ментські органи, які будуть контролювати дотримання цих правил, консультувати парламентарів із етичних питань та встановлювати *дисциплінарну відповідальність* і визначати санкції за порушення етичних норм.

Тобто, ми приходимо до висновку, що *етичний порядок парламентської діяльності* – це сукупність елементів парламентської етики, дотримання яких забезпечується спеціально створеним парламентським органом до компетенції якого належить встановлення дисциплінарної відповідальності і визначення конкретних санкцій за порушення етичних норм.

Узагальнюючи все досліджене нами вноситься наступне уточнення терміну *парламентської етики*, під яким розуміється вид професійної етики, що включає в себе сукупність таких елементів, як загальні етичні норми, етичні норми публічної діяльності та етичні норми парламентської діяльності, дотримання яких є обов'язковим в ході виконання парламентарем, покладених на нього функцій, пов'язаних з законотворчою та іншою парламентською та позапарламентською діяльністю.

Як висновок, зазначимо, що в ході виконання поставлених перед дослідженням задач нами уточнено зміст таких основних понять, як: «парламентська етика», «етичний порядок парламентської діяльності» та «етична норма парламентської діяльності». Запропоновано класифікацію видів складових елементів парламентської етики та моделей регулювання етичних норм поведінки членів парламенту. З'ясовано, що вдосконалення парламентської етики в Україні можливе за умов розроблення і впровадження більш дієвої моделі регулювання етичних норм поведінки парламентарів, яка б здійснювала не лише контролюючу, а й моніторингову і консультативну діяльність. Це з одного боку збільшило б навантаження на Комітет з питань Регламенту, депутатської етики та організації роботи Верховної Ради України, а з іншого – сприяло б пришвидшенню вирішення питання щодо прийняття і впровадження етичного кодексу народного депутата як важливого засобу боротьби з політичною корупцією і закритістю влади.

Перспективи подальших розвідок полягають в аналізі шляхів впровадження ефективної для України моделі регулювання етичних норм поведінки членів парламенту у зв'язку з чим нами планується зосередитись на дослідженні питання забезпечення законодавчих та процедурних норм, що є основою для впровадження цієї моделі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Парламентаризм : підручник / В. А. Гошовська [та ін.] ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Київ : НАДУ, 2016. – 670 с.
2. Суслова. І., Флурі. Ф., Будрак. В. Парламентська етика в Україні. Реалії, потреби, перспективи. Женева-Київ : Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння, 2017. 56 с.

3. Конституція України від 28 черв. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 25.05.2022).

4. Про статус народного депутата України : Закон України від 17 лист. 1992 р. № 2790-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12> (дата звернення: 25.05.2022).

5. Про Регламенті Верховної Ради України : Закон України від 10 лют. 2010 р. № 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17> (дата звернення: 25.05.2022).

6. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 25.05.2022).

7. Кримінальний кодекс України від 05 квіт. 2005 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.05.2022).

8. Greg Power. Handbook on Parliamentary Ethics and Conduct. Published by GOPAC-WFD. 2019. P.44.

9. Доповідь та дорожня карта щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України. *Європейський парламент* : URL:<https://www.europarl.europa.eu/resources/library/media/20160301RES16508/20160301RES16508.pdf> (дата звернення: 20.05.2022).

10. Етичний кодекс парламентаря: структура, зміст, тематика. Реалії та пропозиції для України. Київ : Лабораторія законодавчих ініціатив. 2017. – 42 с.

REFERENCES:

1. Goshovska, V. A. Parliamentaryism : pidruchnyk (2016) [Parliamentarism]. Kyiv : Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy. p. 670 [in Ukrainian].

2. Suslova, I. Fluri, F., Budrak V. Parlamentska etyka v Ukraini. Realii, potreby, perspektyvy. (2017) [Parliamentary ethics in Ukraine. Realities, needs,

prospects]. Zheneva-Kyiv : Tsentr doslidzhen armii, konversii ta rozzbroen. p. 56 [in Ukrainian].

3. Konstytutsija Ukrainy (1996). [Constitution of Ukrain]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. [in Ukrainian].

4. Pro status narodnogo deputata Ukrainy : Zakon Ukrainy (1993). [About the status of the people's deputy]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>. [in Ukrainian].

5. Pro Reglament Verhovnoi Rady : Zakon Ukrainy (2010). [About regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>. [in Ukrainian].

6. Pro zapobigannja koruptsiji : Zakon Ukrainy (2014). [On the prevention of corruption]. Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy, № 49, at.2056 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>. [in Ukrainian].

7. Kryminalnyi kodeks Ukrainy (2005). [Criminal codex of Ukraine] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukrainian].

8. Greg Power. (2009) Handbook on Parliamentary Ethics and Conduct. A Guide for Parliamentarians. Global Task Force on Parliamentary Ethics. Published by GOPAC-WFD. p.44. URL: http://www.gopacnetwork.org/Docs/PEC_Guide_EN.pdf.

9. Dopovid ta dorozhnja karta shchodo vnutrishnoi reformy ta pidvyshchennja spromognosti Verhovnoi Rady Ukrainy (2016). [Report and roadmap on internal reform and institutional capacity building of the Verkhovna Rada of Ukraine] Evropeyskyi Parlament: URL:<https://www.europarl.europa.eu/resources/library/media/20160301RES16508/20160301RES16508.pdf>.

10. Etychnyi kodeks parlamentarja: struktura, zmist, tematyka. Realii ta propozytisii dlja Ukrainy (2017) [Ethical code of the parliamentarian: structure, zmist, topics. Realities and propositions for Ukraine] Kyiv : Laboratoriia zakonodavchychk initsiatyv – p. 42.

Improving parliamentary ethics in Ukraine

Hryhorovych Liliia Stepanivna

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department
of Parliamentarism
Institute of Public Administration
and Civil Service
of the Taras Shevchenko
National University of Kyiv
Romodanova str., 12/2, Kyiv, Ukraine

*In this article, we clarified a number of concepts, such as «parliamentary ethics», «ethical order of parliamentary activities», «ethical norms of parliamentary activities». The concept of «parliamentary ethics» has been clarified. It is a type of professional ethics that includes a set of elements such as general ethical norms, ethical norms of public activity and ethical norms of parliamentary activity. The observance of these elements is obligatory during the performance by the People's Deputy of the functions assigned to him related to legislative and other parliamentary and extra-parliamentary activities. The current legislation of Ukraine of parliamentary ethics has been analyzed and determined that it needs improvement, because it does not fully disclose all types of liability of the People's Deputy for ethical violations - legal, criminal, social, professional, personal. The current legislation also needs to be technologicalized and concretized in the form of codes, rules, regulations, etc. The classification of types of constituent elements of parliamentary ethics and the classification of models of regulation of ethical norms of behavior of People's Deputies have been offered. An integrated model for Ukraine has been developed. It includes the control, monitoring and consulting functions, which correspond to modern world trends. The practice of work of the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on the Rules of Procedure, Deputy Ethics and Organization of the Work of the Verkhovna Rada of Ukraine has been analyzed. It was found that it was not sufficient due to the existing legal limitations of the Committee's powers. We concluded that the improvement of parliamentary ethics in Ukraine is possible under the development and implementation of a more effective model of regulating ethical norms of conduct of parliamentarians, which would carry out not only control, but also monitoring and advisory activities. On the one hand, this increases the burden on the Committee on Rules of Procedure, Deputy Ethics and Organization of Work of the Verkhovna Rada of Ukraine. On the other hand, it accelerates the adoption and implementation of the Code of Ethics of the People's Deputy as an important means of combating political corruption and secrecy. **Key words:** parliamentary ethics, ethical norm of deputy activity, ethical order of deputy activity, model of regulation of ethical norms of behavior, responsibility of the People's Deputy.*

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Приходько Сергій Миколайович
 Льченко Алла Михайлівна
 Помаз Юлія Володимирівна

Ціннісні аспекти політичної культури українського суспільства

УДК 324(477)
 DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-2.13>

Приходько Сергій Миколайович
 кандидат політичних наук, доцент,
 доцент кафедри гуманітарних
 і соціальних дисциплін
 Полтавського державного
 аграрного університету
 вул. Г. Сковороди, 1/3, Полтава, Україна

Льченко Алла Михайлівна
 кандидат педагогічних наук, доцент,
 доцент кафедри гуманітарних
 і соціальних дисциплін
 Полтавського державного
 аграрного університету
 вул. Г. Сковороди, 1/3, Полтава, Україна

Помаз Юлія Володимирівна
 кандидат історичних наук, доцент,
 доцент кафедри гуманітарних
 і соціальних дисциплін
 Полтавського державного
 аграрного університету
 вул. Г. Сковороди, 1/3, Полтава, Україна

Актуальність тематики статті зумовлена політичними процесами в сучасній Україні та реальними загрозами її суверенітету. В цій ситуації є запровадження принципово нового типу політичної культури з відповідною системою політичних цінностей. Реалізація цього завдання має стати запорукою нашої перемоги і наступної розбудови держави реальної стабільної демократії.

Метою статті є визначення сутності політичних цінностей як структурної складової політичної культури та їхньої специфіки в сучасній Україні.

Основними методами, які були використані в процесі дослідження, є системний, міждисциплінарний і структурно-функціональний методи. Також були застосовані такі загальнонаукові методи пізнання як індукція і дедукція, аналіз і синтез, порівняння й аналогія, узагальнення й абстрагування. Такий підхід спряв більш чіткому визначенню системі політичних цінностей сучасного українського суспільства.

Було визначено, що політична культура є досить важливим показником політичного життя будь-якого суспільства. Без з'ясування її сутності неможливо докладно розкрити зміст політичних процесів. Функціонування політичних інститутів відбувається у певному соціокультурному і психологічному середовищі. Тому аналіз політичного життя, політичних процесів слід робити з урахуванням сукупності соціальних, психологічних, ідеологічних, культурних чинників, які є провідними у певному суспільстві.

Визначена сутність політичної культури свідчить про її важливе призначення, яке вона здійснює через свою достатньо складну структуру. Найбільш важливими серед них є політичні цінності. Саме за допомогою цінностей політичні актори мають змогу чітко усвідомлювати та відстоювати свої інтереси, права, визначати свій статус, формувати свої вимоги до влади, координувати свої зусилля у цьому процесі.

Весь період пострадянської історії Україні характеризувався існуванням неопатрімоніальної політичної системи, побудованої на основі клієнтарно-патронажних відносин із відповідними політичними цінностями. Але внаслідок Революції гідності українська громадськість відчула свою здатність бути активним і повноцінним співучасником творення політики. З 2014 року починає формуватися нова система цінностей, спрямованих на більш активну участь громадян у політичних процесах.

Російська збройна агресія спряв чіткому усвідомленню громадянами України потреби реалізації цінностей суспільного консенсусу та соціальної довіри.

***Ключові слова:** політична культура, політичні цінності, неопатрімоніалізм, політична активність, суспільний консенсус, соціальна довіра, збройна агресія.*

Вступ. Політична культура є досить важливою характеристикою політичного життя будь-якого суспільства. Без з'ясування її сутності неможливо докладно розкрити зміст політичних процесів. Вона сприяє реалізації суспільних інтересів, цінностей через політичну діяльність та систему політичних структур, впливаючи при цьому на спрямування політичних процесів. На цій підставі вона впорядковує форми політичної життєдіяльності суспільства, формує його нові потреби, цілі та перспективи. Головною визначальною складовою політичної культури є політичні цінності. Вони формують певний ідеал, мрію про оптимальний соціально-політичний устрій, визначають мотивацію, обґрунтування поведінки людей. Саме ціннісний аспект політичної культури є найбільш суттєвим для з'ясування сутності політичних процесів у певній країні.

Мета статті – визначення сутності політичних цінностей як структурної складової політичної культури та їхньої специфіки в сучасній Україні.

Завдання – зробити аналіз процесів становлення та еволюції політичної культури та системи політичних цінностей у пострадянській Україні, з'ясувати особливості політичних цінностей українського суспільства в сучасних умовах.

Методи. В основі дослідження лежать системний, міждисциплінарний і структурно-функціональний методи, використання яких дало змогу реалізувати поставлену мету. Також були застосовані такі загальнонаукові методи пізнання як індукція і дедукція, аналіз і синтез, порівняння й аналогія, узагальнення й абстрагування. Такий підхід спряв більш чіткому визначенню системі політичних цінностей сучасного українського суспільства.

Результати. Політичні процеси відбуваються не лише на основі формальних політичних інститутів і норм. Їх функціонування відбувається у певному соціокультурному середовищі. Тобто, політику доцільно розглядати не як абстрактне явище, а з урахуванням комплексу соціальних, психологічних, ідеологічних, чинників, які є провідними у певному суспільстві. В сукупності вони утворюють «визначальний і ключовий аспект реалізації сучасного вектора розвитку суспільства – політико-культурний [4, с. 304]. Саме він у найбільш концентрованій формі визначає змістовну політичних процесів. І його значення актуалізується особливо у часи суспільних трансформацій, на етапах, коли визначається подальша доля нації. Події політичного життя України останніх років підтверджують таку характеристику.

Роль політико-культурного фактора базується на такій важливій категорії політології як **«політична культура»**. Насамперед політична культура є частиною загальної культури як складної системи буття, історично набутого досвіду на основі певної системи цінностей і норм усередині соціуму для його збереження та гармонізації співжиття [4, с. 305]. Вона складається з укорінених у свідомості народу стійких ціннісних орієнтацій, настанов, уявлень щодо сфери політики, зумовлених сталими традиціями, звичаями, досвідом, що передаються з покоління в покоління. Уся ця структура, у свою чергу, відтворюється в політичному житті. При цьому політична культура виступає не просто характеристикою політичного життя суспільства, а й відображає рівень його організації та функціонування. Вона виявляється не тільки в духовних принципах, а й в опрідечених організаційних і процесуальних формах суспільної життєдіяльності.

Політична культура є досить складним і багатоаспектним поняттям як з теоретичної, так і практичної точок зору. І тому її визначення варто робити з урахуванням різних підходів. Отже, політична культура – це частина загальної культури, що формується і виявляється в процесі політичного життя; історично і соціально зумовлений продукт політичної життєдіяльності людей, їхньої політичної творчості; система історично сформованих політичних традицій, цінностей, настанов, зразків політичної поведінки, що забезпечує відтворення політичної життєдіяльності на основі спадкоємності [9, с.263]. Іншим важливим аспектом визначення політичної культури є те що вона, як сукупність зазначених структурних складових «транслюється від покоління до покоління і має при цьому істотний трансформаційний потенціал» [10, с. 204].

Визначена сутність політичної культури свідчить про її важливе призначення, яке вона здійснює через свою достатньо складну структуру. Вона представляє собою не просту механічну сукуп-

ність роз'єднаних статичних елементів, а насамперед таких, що взаємодіють між собою і перебувають у постійному русі, реагуючи на зовнішні зміни. Кожен з елементів має своє функціональне призначення. Найбільш важливими серед них, на думку авторів, є політичні цінності. Саме за допомогою цінностей політичні актори мають змогу чітко усвідомлювати та відстоювати свої інтереси, права, визначати свій статус, формулювати свої вимоги до влади, координувати свої зусилля у цьому процесі. Цінності створюють основу для формування оціночного ставлення щодо сфери політики загалом та її окремих інститутів. Їх доцільно характеризувати як «складну інтегративну мотиваційно-смыслову структуру особистості, що характеризує її цілісність і спрямованість та відбивається в ставленні до світу, до суспільно-політичних процесів і явищ, до інших людей, до самої себе» [4, с. 311]. Призначення політичних цінностей є досить важливим. Вони формулюють певний ідеал, мрію про оптимальний соціально-політичний устрій, визначають мотивацію, обґрунтування поведінки людей і, зрештою, часто складають основу для формування ідеології політичних об'єднань. Цінності формують керівні принципи політичних дій, політичні норми та ідеали, забезпечуючи єдність і взаємодію політичних інститутів, а також цілісність усєї політичної системи.

Політичні цінності як важливий смислоутворюючий компонент політичної культури часто зумовлюють напрями розвитку політичних процесів. Цінності «визначають вектор майбутніх змін політичної культури суспільства. Розвиток суспільства в процесі демократизації політичної культури передбачає зміну системи цінностей, яка і є тим лакмусовим папірцем, що демонструє рівень демократизації» [14, с. 43]. Тобто, на їх основі можна прогнозувати подальший розвиток політичних подій. Адже цінності значною мірою визначають поведінку різних політичних акторів.

Політичні цінності відіграють надзвичайно важливу роль у політичній культурі українського суспільства. Надзвичайно інтенсивна динаміка політичного життя України останніх років підтвердила роль цінностей як вагомого фактора регулювання політичних процесів. Ну а нинішні події остаточно засвідчили цю точку зору.

Певною точкою відліку процесу формування нової системи цінностей стала Революція гідності 2013-2014 рр. Українська громадськість відчула свою здатність бути активним і повноцінним співучасником творення політики. Але цьому передували певні події. Слід констатувати факт, що вся пострадянська політична історія України була достатньо суперечливою. На відміну від країн Центральної та Східної Європи, де цілі демократизації були загалом реалізовані, тобто, побудована стабільна демократія, (за виключенням Угорщини),

в нашій країні процеси трансформацій набули дещо іншого змісту. Сформовану (на певному етапі) політичну систему можна назвати конкуруючою олігархією. Така її характеристика відображає суто політичний зміст, зокрема, рівень політичної конкуренції та політичної участі. Якщо оцінювати її у ширшому контексті, включаючи принципи державної політики в різних сферах, то вона відповідала неопатрімоніальному типу, зрозуміло, з пострадянською специфікою.

Навіть політичну систему, створену у 2014 р досить проблематично назвати стабільною демократією. Звичайно, вона набула більш демократичних рис. В країні, хоч і повільно, але йшла розбудова громадянського суспільства. Масово розгортався волонтерський рух. Але загалом система більшою мірою підпадала під ознаки неопатрімоніалізму з відповідним типом політичної культури і набором цінностей. Класичними ознаками неопатрімоніалізму дослідники вважають такі. «По-перше, він орієнтований не на виробництво «загального блага», а на корисливі практики рентоотримання і «захоплення держави». По-друге, ключову роль у ньому відіграють клієнтарно-патронажні зв'язки, за яких «місце під сонцем» визначається ступенем близькості до «патрону» і обсягом наявних ресурсів» [5].

Уоловною смислоутворюючим компонентом неопатрімоніалізму в структурному та ціннісному розуміннях дослідники визначають систему «клієнтально-патронажних відносин, тобто відносин, що ґрунтуються на асиметричному обміні ресурсів «патрона» на лояльність і підтримку (в тому числі – електоральну) з боку «клієнтів» – конститuentів того чи іншого політичного актора» [1, с. 44]. Така форма відповідає підданському типу політичної культури (за класифікацією Габріеля Алмонда і Сіднея Верби). «Суб'єкт такої системи (підданий) усвідомлює існування урядової влади і чуттєво орієнтований на неї. Але ставлення до системи взагалі і до влади в основі своїй пасивне, це обмежена форма знання і участі» [2, с. 598]. Цей тип характеризується усуненням громадян від політики як її самостійних суб'єктів. Участь у політиці допускається лише у межах, визначених владними інститутами.

Цінності як складова такого типу політичної культури є відповідними і відображають саме клієнтально-патронажні принципи суспільних відносин. «У найбільш загальній формі клієнтелізм можна визначити, як відносини особистої залежності, що виростають з асиметричного взаємообміну послугами та статусними позиціями між сторонами, кожна з яких має нерівні ресурси. Патрон захищає своїх клієнтів, натомість останні надають йому всілякі послуги. Економічні та владні ресурси першого обмінюються на (політичну та електоральну) лояльність других». Влада представляє собою своєрідну приватну власність її носіїв, «які прива-

тизують різноманітні суспільні функції та інститути, роблячи їх джерелом власних приватних доходів» [13, с. 14].

На думку авторів, вказані ознаки класичного неопатрімоніалізму, не в повній мірі відповідають українським реаліям. Громадськість ставиться до влади загалом з раціональних позицій. Відверта лояльність також відсутня. Критика різних інститутів влади є досить поширеним явищем. Хоча окремі явища клієнтально-патронажних відносин все таки присутні. Особливо на місцевому рівні, коли виборці голосують за того кандидата, який надав їм певні блага, навіть не ознайомлячись з його програмою. Окремі елементи такого підходу помітні і на парламентських виборах, коли певна частина виборців виступають за активне державне регулювання в економіці та покладання на державу відповідальності за добробут усіх громадян. Їхня ж орієнтація на російсько-радянський проект означає також очікування від держави на отримання певних благ в обмін на виборчі голоси [7, с. 14]. Також передвиборча конкуренція партій являє собою не змагання програм, прагнення мати доступ до різноманітних ресурсів шляхом конвертації владних повноважень.

Але останнім часом варто відзначити суттєві зміни у ціннісній складовій політичної культури українського суспільства. Вона все більше набуває ознак громадянського та активістського типів (за Г. Алмондом). Процес розбудови громадянського суспільства, починаючи з 2014 р. загалом стає незворотним. І найбільш важливого значення набувають саме цінності.

Серед основних цінностей, які мають остаточно закріпити систему стабільної демократії, слід відзначити такі. 1. **Соціальна довіра.** У суспільстві, де люди довіряють один одному і не бояться взаємодіяти з незнайомими людьми, збільшується ефективність виробництва. Довіра в такому випадку виступає гарантією того, що угода не буде зірвана, «друга сторона» виконає взяті на себе зобов'язання. 2. **Індивідуалізм** і відчуття контролю над власним життям. Переконаність у тому, що будь-якого роду індивідуальні зусилля будуть виправдані і окупляться. Коли індивід переконаний, що здатний домогтися успіху, спираючись на свої усвідомлені рішення і дії, він мотивований старанно працювати, інвестувати у власне майбутнє, впроваджувати інновації. І, навпаки, якщо успіх розглядається як щось виключно залежне від зовнішніх і неконтрольованих факторів, індивід буде пасивний і апатичний. 3. **Громадянська і політична активність.** Участь у політичному і громадському житті в місцевих громадах дозволяє індивіду не просто відчувати себе «потрібним», а й виробляє відчуття «спільної справи». 4. **Постматеріалізм.** Саме постматеріалізм формує необхідність створювати інститути,

що дозволяють реалізовувати свободу вибору, самостійно діяти в приватному та суспільному житті. Пріоритет посматеріалізму становить не фізична і економічна безпека, а цінності самореалізації і якості життя [5].

Із зазначених цінностей в сучасній Україні у повному обсязі впроваджується та, що пов'язана з розвитком громадянської і політичної активності. На жаль, відсутність суспільного консенсусу стосовно хоча б основоположних цінностей не дає змогу реалізувати цінність соціальної довіри. Такий стан не сприяє стабілізації демократії. «Ціннісна суперечливість, невизначеність – дестабілізує систему, дезорієнтує суспільні прагнення, позбавляє основ життєве планування, його спрямованість» [4, 309].

Але на цьому процесі вагомим чином позначилася збройна агресія Російської Федерації, яка створила в Україні принципово нову політичну реальність. У свідомості українців відбулися суттєві зміни, які зрештою вплинули на трансформацію ціннісної парадигми. Суспільство усвідомило нагальну потребу суспільного консенсусу і соціальної довіри як важливих запорук перемоги. А перемога, у свою чергу стане передумовою вже нової країни з демократичним типом політичної системи, політичної культури з відповідним набором політичних цінностей.

Висновки. Пострадянський період історії України характеризувався створенням політичної системи конкуруючої олігархії непатримоніального типу, побудованої на основі клієнтально-патронажних відносин, яка характеризується особистою залежністю, що базується на асиметричному взаємообміні послугами та статусними позиціями між сторонами, кожна з яких має нерівні ресурси. Патрон захищає своїх клієнтів, натомість останні надають йому всілякі послуги.

Але, починаючи з 2014 р. відбувається активізація розбудови громадянського суспільства. Українське суспільство відчуло свою здатність бути активним і повноцінним співучасником творення політики. Тому більшого значення набувають цінності, характерні для активістського та громадянського типів політичної культури. Зокрема, це стосується зростання рівня громадянської та політичної активності, як інструменту реалізації прав та інтересів. На жаль цінності, пов'язані із суспільним консенсусом і соціальною довірою, залишилися невпровадженими.

Ситуація різко змінилася внаслідок збройної агресії Росії. Громадяни остаточно позбавилися ілюзій щодо неї як можливого партнера, зокрема, у контексті реалізації її політичних цінностей. Також настало чітке усвідомлення втілення принципів суспільного консенсусу і соціальної довіри, які мають стати запорукою перемоги та остаточної побудови стабільної демократії в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Авксентьев О. Л. Деякі особливості неопатримоніальних політичних комунікацій. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*, вип. 37, 2020. С. 41-46.
2. Алмонд Г. Верба С. Гражданская культура. Политические установки и демократия пяти наций / Антология мировой политической мысли в 5 томах. Т.2 Зарубежная политическая мысль XX века. Москва: Мысль, 1997. С. 592-610.
3. Бакланова Н. М., Букач В. М. Категорія «політичної культури» в науковому та публічному дискурсах. *Politicus. Науковий журнал*. 2022. № 1. С. 94-102.
4. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні: монографія / авт. кол.: Г. І. Зеленько (керівник, наук. ред.), Т. А. Бевз, С. Г. Брехаря, М. С. Кармазіна, В. О. Ковалевський, О. Ю. Кондратенко, Н. В. Кононенко, Т. М. Ляшенко, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський. Київ: ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 416 с.
5. Кисельова В., Українець О. Цінності – ключ до політичної модернізації України. Аналітичний центр «Обсерваторія демократії». URL: <https://od.org.ua/uk/ценности-ключ-к-политической-модерни/>
6. Нагорна Л. Політична культура і культура політики: етнічні аспекти. *Політичний менеджмент*. 2009. № 6. С. 14-24.
7. Партійна система України після 2019 року: особливості та перспективи розвитку. Київ: Центр Разумкова. 2020. 104 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_part_sistem.pdf
8. Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 704 с.
9. Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю. Шемшученка, В. Бабкіна. Київ: Генеза, 1997. 400 с.
10. Поліщук І. О. Поняття та структура політичної культури. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2009. № 861. С.202-210.
11. Попов А., Зуева Л. Ценности в политике. *Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки*. 2000. № 1. С. 3-12.
12. Рудакевич О. Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 352 с.
13. Фисун А. Постсоветские неопатримониальные режимы: генезис, особенности, типология. *Отечественные записки*. 2007. Том 39 № 6. С. 8-28.
14. Щербакова Ю. Цінності об'єднаної Європи: монографія. Київ: ВЦ «Академія», 2014. 208 с.

REFERENCES:

1. Avksentiev O. L. (2020). Deiyaki osoblyvosti neopatrymonialnykh politychnykh komunikatsii. *Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina, seriia «Pytannia politolohii»*, is. 37, pp. 41-46. [in Ukrainian]
2. Almond G. Verba S. (1997). *Grazhdanskaia kultura. Polytycheskye ustanovky y demokratyia piaty natsyi / Antologiya mirovoi politicheskoi mysl v 5 tomakh. Vol.2 Zarubezhnaia politicheskaiia mysl XX veka*. Moskva: Mysl, p. 592-610. [in Russian]
3. Baklanova N. M., Bukach V. M. (2022). *Katehoriia «politychnoi kulture» v naukovomu ta*

publichnomu dyskursakh. Politicus. Naukovyi zhurnal, № 1, pp. 94-102. [in Ukrainian]

4. Zminy politychnykh rezhymiv i perspektyvy zmitsnennia demokratii v Ukraini: monohrafiia (2021) / avt. kol.: H. I. Zelenko (kerivnyk, nauk. red.), T. A. Bevz, S. H. Brekharia, M. S. Karmazina, V. O. Kovalevskiy, O. Yu. Kondratenko, N. V. Kononenko, T. M. Liashenko, O. M. Maiboroda, Yu. Zh. Shaihorodskiy. Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. 416 p. [in Ukrainian]

5. Kyseliova V., Ukrainets O. Tsinnosti – kluch do politychnoi modernizatsii Ukrainy. Analitychnyi tsentr «Observatoriia demokratii». URL: <https://od.org.ua/uk/tsennosti-kluch-k-polytycheskoi-modernyi/> [in Ukrainian]

6. Nahorna L. (2009). Politychna kultura i kultura polityky: etnichni aspekty. Politychnyi menedzhment, No 6, pp. 14-24. [in Ukrainian]

7. Partiina systema Ukrainy pislia 2019 roku: osoblyvosti ta perspektyvy rozvytku (2020). Kyiv: Tsentr Razumkova. 104 p. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_part_sistem.pdf [in Ukrainian]

8. Politychnyi protses u nezalezhnii Ukraini: pidsumky i problemy (2021). Kyiv: Instytut politychnykh

i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 704 p. [in Ukrainian]

9. Politolohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk (1997) / Za red. Yu. Shemshuchenka, V. Babkina. Kyiv: Heneza, 400 p. [in Ukrainian]

10. Polishchuk I. O. Poniattia ta struktura politychnoi kultury (2009). Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina, seriia «Pytannia politolohii», No 861, pp.202-210. [in Ukrainian]

11. Popov A., Zueva L. Tsennosti v polytyke (2000). Vestnyk Moskovskoho unyversyteta. Seryia 12. Polytycheskye nauky, No 1, pp. 3-12. [in Russian]

12. Rudakevych O. Politychna kultura natsionalnykh spilnot: teoriia ta metodolohiia doslidzhennia: monohrafiia (2013). Ternopil: TNEU, 352 p. [in Ukrainian]

13. Fysun A. Postsovetskie neopatrimonialnye rezhimy: genezis, osobennosti, tipologiia (2007). Otechestvennye zapiski, vol. 39, No 6, pp. 8-28. [in Russian]

14. Shcherbakova Yu. Tsinnosti obiednanoi Yevropy: monohrafiia (2014). Kyiv: VTs «Akademiiia», 208 p. [in Ukrainian]

Value aspects of the political culture of Ukrainian society

Prykhodko Serhii Mykolaiovych

Ph.D., Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Humanities and Social Disciplines
Poltava State Agrarian University
G. Skovorody str., 1/3, Poltava, Ukraine

Ilchenko Alla Mykhailivna

Ph.D., Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Humanities and Social Disciplines
Poltava State Agrarian University
G. Skovorody str., 1/3, Poltava, Ukraine

Pomaz Yuliya Volodymyrivna

Ph.D., Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Humanities and Social Disciplines
Poltava State Agrarian University
G. Skovorody str., 1/3, Poltava, Ukraine

The actuality of the subject of the article is due to the political processes in modern Ukraine and the real threats to its sovereignty. In this situation, there is the introduction of a fundamentally new type of political culture with an appropriate system of political values. The realization of this task must be the key to our victory and the subsequent development of a state of real stable democracy.

The aim of the article is to determine the essence of political values as a structural component of political culture and their specifics in modern Ukraine.

The main methods used in the study are systemic, interdisciplinary and structural-functional methods. General scientific methods of cognition such as induction and deduction, analysis and synthesis, comparison and analogy, generalization and abstraction were also used. This approach led to a clearer definition of the system of political values of modern Ukrainian society. It was determined that political culture is a very important indicator of the political life of any society. Without clarifying its essence, it is impossible to reveal in detail the content of political processes. The functioning of political institutions takes place in a certain socio-cultural and psychological environment. Therefore, the analysis of political life, political processes should be done taking into account a set of social, psychological, ideological, cultural factors that are leading in a given society.

The defined essence of political culture testifies to its important purpose, which it carries out through its rather complex structure. The most important of these are political values. It is with the help of values that political actors have the opportunity to clearly understand and defend their interests, rights, determine their status, formulate their demands to power, coordinate their efforts in this process.

The whole period of post-Soviet history of Ukraine was characterized by the existence of a neo-patrimonial political system, built on the basis of client-patronage relations with relevant political values. But as a result of the Revolution of Dignity, the Ukrainian public felt its ability to be an active and full participant in policy-making. Since 2014, a new system of values aimed at more active participation of citizens in political processes has been formed. Russian military aggression has contributed to a clear awareness of Ukrainian citizens of the need to realize the values of public consensus and social trust.

Key words: political culture, political values, neopatrimonialism, political activity, social consensus, social trust, military aggression.

Шуліка Андрій Андрійович
Тимченко Михайло Михайлович

Роль конфуціанства в політичній сфері сучасного КНР

УДК 323.2

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-2.14>

Шуліка Андрій Андрійович
доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри політології
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара
вул. Гагаріна, 72, Дніпро, Україна

Тимченко Михайло Михайлович
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара
вул. Гагаріна, 72, Дніпро, Україна

Актуальність теми дослідження зумовлена новими ідеологічними основами реалізації державної політики Китайської народної республіки та новим підґрунтям політичної легітимності Комуністичної партії Китаю. В нових умовах ідеологічна система сучасного Китаю значно змінюється і відходить від ідеологічних основ комунізму та маоїзму. Значно збільшується роль національної культури Китаю, класичної політичної філософії Китаю, конфуціанства. Це призводить до формування концепції «Соціалізму з китайською специфікою», яку активно пропагує Голова КНР Сі Цзіньпін. Мета дослідження - дослідити вплив конфуціанства на розвиток політичної сфери сучасного Китаю.

Основними методами, які ми використовували під час дослідження є: компаративний метод, історичний метод, структурно-функціональний метод.

В результаті дослідження зазначається, що в сучасній політичній сфері Китайської народної республіки конфуціанство грає важливу роль в контексті становлення китайської моделі національної політики. Що стосується внутрішньої та зовнішньої політики, то тут також можна спостерігати посилення конфуціанського впливу.

У зовнішній політиці це проявляється у формуванні системи Інститутів Конфуція у всьому світі. Ці центри виступають освітніми центрами з вивчення китайської мови та культури і є частиною м'якої сили Китаю. Таким чином конфуціанство та Конфуцій виступають важливою частиною міжнародного іміджу КНР.

У внутрішній політиці з'ясовано, що конфуціанство використовують державні органи влади для формування концепції розвитку суспільства та ідеології, це проявляється концепції «Гармонійного соціалістичного суспільства» та «Середньозаможного суспільства» колишнього голови КНР Ху Цзіньтао та в концепції «Соціалізму з китайською специфікою» Сі Цзіньпіна, яка офіційно була внесена в Конституцію Китайської народної республіки. Конфуціанство грає важливу роль для формування нової моделі політичної легітимності Комуністичної партії Китаю в умовах розвитку ринкової моделі економіки, фрагментації традиційної соціальної структури китайського суспільства, зростаючою нерівністю в китайському суспільстві.

Ключові слова: Китайська Народна Республіка, Конфуцій, конфуціанство, державна політика, Комуністична партія Китаю.

Вступ. Конфуціанство завжди відіграло досить важливу роль у культурному та соціально-політичному житті Китаю. В умовах падіння ролі комуністичної ідеології в політичній сфері Китайської народної республіки все більше значення набувають класичні історичні національні символи Китаю, які підкреслюють національну ідентичність країни. В умовах пошуку нових основ національної політики Комуністична партія Китаю все більше значення надає основам політичної філософії конфуціанства, яка протягом тривалого часу була заборонена комуністичною ідеологією.

Мета та завдання. Дослідити вплив конфуціанства на розвиток політичної сфери сучасного Китаю. Також серед завдань дослідження можна окреслити наступні: аналіз особливостей ставлення державної влади КНР до конфуціанства; розгляд специфіки сучасної державної політики Китаю; дослідження сучасних політичних підходів до розуміння конфуціанства.

Методи дослідження. Основними методами, які ми використовували під час дослідження є: компаративний метод, який дозволив порівняти особливості розуміння ролі конфуціанства в різних політичних дослідженнях; історичний метод, який

дозволив проаналізувати зміну ролі конфуціанства у політичній сфері КНР протягом ХХ-ХХІ ст.; структурно-функціональний метод, який дозволив дослідити функції та роль конфуціанства в системі державної політики Китаю.

Результати. Комуністична партія Китаю (КПК) займає домінуючу роль в суспільно-політичному житті та сфері державного управління КНР. Державна влада Китаю постійно проводить політику збереження монополії на владу і нетерпима до тих, хто ставить під сумнів її право на правління. Тим не менш, аналітики вважають, що політична система Китаю не є монолітною, ні жорстко ієрархічною. Боротьба між лідерами та інститутами, які представляють різні групи інтересів, поширена на всіх рівнях політичної системи [4, р. 137].

При цьому часто виникає питання легітимності партійної влади Китаю на утримання політичної та державної влади. Саме тому КПК завжди прагнула адаптуватися до змін у світовій політиці та суспільстві. В сучасному світі КПК довелося розробляти моделі перегляду комуністичної ідеології, щоби зберегти сталий розвиток держави, але при цьому не підірвати ідеологічні основи країни та зберегти монополію на владу.

У ХХ столітті комуністичні лідери Китаю критикували конфуціанство як «феодальне», що призвело до реалізації багатьох антиконфуціанських кампаній, наприклад, Рух за нову культуру 1910-20-х та «Критика Лінь Бяо та Конфуція» 1973-1974 рр. [7, р. 201]. Під час Культурної революції конфуціанство розглядалося як перешкода розвитку комунізму. Але у 1979 року Ден Сяопін ініціював політику відкритості. Поряд із процесом лібералізації були також відкриті храми та монастирі, і вченим було дозволено вивчати конфуціанство як філософську систему. Конфуціанство було узаконено як частина традиційної китайської культури.

У 1982 році було прийнято нову конституцію КНР, яка визнавала свободу релігійних переконань, хоча і встановлювала обмеження на релігійну практику. Лише п'ять релігій мають офіційне визнання у Китаї: даосизм, буддизм, іслам, протестантизм та католицизм. Конфуціанство досі офіційно не визнається релігією [8, р. 1301]. Хоча при цьому в 1990-і роки, коли Китай переживав різке економічне зростання, виник феномен, який був названий «лихоманкою Конфуція». Сотні книг, як наукових, так і популярних, були написані про Конфуція та конфуціанську традицію [8, р. 1301].

Сучасна державно-політична сфера прагне створити нову ідеологічну основу китайської держави – так було сформовано концепцію «Китайського шляху». Основними складовими цієї ідеології є: визначальна роль однопартійної системи у розвитку Китаю; переосмислення та переоцінка класичних основ марксизму, ленінізму, маоїзму та конфуціанства для реалізації нових цілей держави. Наприклад, боротьба з корупцією зараз іноді сприймається як новий прояв класової боротьби [9, р. 9].

Через різноманітність китайського населення і самої комуністичної партії універсальний підхід до ідеології не працює. Тому завдання полягає у створенні не фрагментованої ідеології, яка приваблювала б якнайбільше людей. Великою проблемою у формуванні загальної ідеології є багатокомпонентність факторів, які формують загальну державну ідеологію.

По-перше, Комуністична партія у своїй діяльності має спиратися на марксизм і спадщину Мао Цзедуна як основу формування КПК та сучасної держави КНР. По-друге, багато подальших лідерів Китаю формували власні моделі розвитку держави. Так, існували теорія Ден Сяопіна (денсизм), концепція потрійного представництва Цзян Цземіня, концепція Наукового погляду на розвиток Ху Цзіньтао. Офіційно кожна наступна теорія розвивала попередню, що підкреслювало безперервний розвиток Китаю та ідеологічну стабільність політичної системи. По-третє, це китайські традиції. Після приходу Сі Цзіньпіна до влади відбулося відродження згадок про конфуціанство і сам Сі від-

відав місце народження Конфуція, що в китайській культурі є досить значним політичним ритуалом [9, р. 28].

Зміни щодо конфуціанства в сучасному Китаї багато в чому пов'язані з певними ідейно-політичними та культурними змінами в Китаї. Внаслідок цих змін значущість соціалістично-комуністичної ідеології поступається місцем поняттю «китайськості», яке стає новим джерелом легітимності та модернізації Китаю [2, р. 207]. Ці зміни виявляються у формулюванні та обговоренні «китайської моделі», яка буде актуальна не лише всередині держави, а й може пропонуватися як модель розвитку для інших держав, як мінімум у сучасній Азії.

Відродження традиційної китайської культури протягом останніх десятиліть, зокрема конфуціанства, є результатом соціально-політичних змін. Після десятиліть критики конфуціанство знову відновлюється як національний бренд, який представляє Китай. Також відродження конфуціанства має важливі наслідки для процесів внутрішнього управління у КНР.

Формування власної моделі розвитку розпочалося у Китаї наприкінці 1970-х років, ця модель описувалася як «соціалізм з китайськими особливостями», цей вираз уперше було запроваджено Ден Сяопіном у вересні 1982 року [2, р. 207]. Створений на початку 1980-х років ідеологічний концепт ознаменував новий етап економічної та політичної модернізації, який відходив від класичної соціалістичної (радянської) моделі планової економіки.

Головною проблемою економічних та політичних змін у КНР стало подолання ідеологічного бар'єру та придушення опору всередині Комуністичної партії. Проблемою стало також те, як китайська модель розвитку могла б вирішити соціальні проблеми, що виникли в ході модернізації Китаю. У цих нових обставинах, необхідність дотримуватися класичних політико-ідеологічних постулатів соціалізму стала менш важливою, ніж питання про те, що означає китайська форма національної держави. Акцент у політичному дискурсі змістився із проблеми становлення комунізму з китайськими особливостями у сферу культурного, соціального та політичного визначення китайських особливостей.

Перехід від всеосяжної комуністичної ідеології до акценту на «китайськість» – це зміна у суспільній свідомості людей, яка активно заохочувалась державою шляхом зміни політичного та культурного порядку денного в повсякденному житті [2, р. 208].

Зі зростанням економічного та політичного впливу Китаю у світі, державна влада прагне зміцнити свій символічний вплив у міжнародних відносинах та протистояти домінуванню західних культурних цінностей. Традиційна китайська культура, особливо конфуціанство, стає основною формою впливу Китаю на процеси власного позиціонування

на міжнародній арені. Конфуціанство стає культурним символом для закордонного суспільства, що допомагає розвинути геополітичний вплив Китаю на міжнародній арені [2, р. 208].

Дуже важливо також відзначити, що вплив конфуціанства на політичну сферу Китаю є досить неоднозначним і різноманітним. Це пов'язано з тим, що у сучасному суспільно-політичному напрямі конфуціанства існує безліч різноманітних течій. При цьому основними темами сучасного конфуціанства є розвиток сучасного людства, моральна метафізика, національний дух, освіта, наука та демократія.

Традиціоналісти звинувачують «західну сучасність» у зростанні індивідуалізму, у руйнуванні сімейних цінностей, таких як повага до людей похилого віку, у загальному зниженні моральності і навіть у погіршенні стану навколишнього середовища. Представники цього кластеру формують специфічну ідейну концепцію, яка поєднує конфуціанство з деякими елементами даосизму та буддизму, щоб сформувати унікальні китайські соціальні та політичні концепції [9, р. 45].

Традиціоналісти посилаються в основному на класичні тексти Конфуція, щоб обґрунтувати необхідність жорсткої ієрархії, «добродійного лідера» та патерналістський підхід до формування державної системи.

А. Белл виділяв іншу течію конфуціанства у сучасному Китаї – «ліве конфуціанство», що спирається на соціалістичну традицію [1, р. 93]. У рамках цієї течії проголошуються такі цінності, як відповідальність за критику політичної системи та обов'язок держави забезпечувати матеріальне благополуччя людей. Ці цінності впливають із праць Конфуція, Мо-цзи і Сунь-цзи. Деякі сучасні представники китайських нових лівих, наприклад, Гань Ян, закликають до створення «конфуціанської соціалістичної республіки», інші, такі як Цзян Цін, відкрито визнають, що їх інтерпретація конфуціанської традиції тісно пов'язана з соціалістичними ідеалами К. Маркса, В. Леніна, Мао Цзедун та ін. [1, р. 94].

Цзян Цин ввів у наукову термінологію Китаю поняття «конфуціанство розуму» та «політичне конфуціанство». В основі протиставлення цих понять лежить протиставлення екзистенційної турботи, морального вдосконалення, піднесення людського розуму та людської природи за допомогою самовдосконалення та формування політичної легітимності, а також побудова ідеальної та стабільної політичної системи і покращення суспільства [10, р. 37]. «Конфуціанство розуму» орієнтовано на внутрішнє життя морального ідеалізму, тоді як «політичне конфуціанство» орієнтовано на зовнішню політичну структуру [6, р. 2-9].

Концепція політичного конфуціанства стверджує, що політичні ритуали, соціально-політичні

інститути та юридична система важливі для покращення людської природи та для захисту людей від морального занепаду.

Центральним принципом політичного конфуціанства Цзян Ціна є доктрина політичної легітимності. Він стверджує, що політична легітимність є основою та передумовою всіх політичних систем, політичних процесів, та політичної діяльності, без яких усе політичне втрачає свій сенс та цінність.

Відповідно до концепції Цзяна, щоб політичний режим був повністю легітимним, політична влада має відповідати трьом умовам: вона має бути санкціонована та підтримувати святе і трансцендентне Дао; вона не має відхилятися від національної культурної спадщини чи порушувати історичну спадкоємність національності; вона повинна відповідати волі чи схваленню простих людей.

Перша умова – це божественне підґрунтя політичної влади, символом якої можуть бути Небеса. Друга – це історична основа політичної влади, що символізує Земля. Третє – це світська основа політичної влади, що символізується Людиною. Це так звані «три виміри політичної легітимності політики Царського шляху» та політична ідея, що сягає корінням у традиційну китайську політичну культуру [6, р. 93-94]. Цзян наводить безліч доказів і витягів з конфуціанської класики на підтримку цієї доктрини у своїх працях. Конфуціанська політика Царського шляху спрямована на пошук всебічного та всеосяжного вирішення проблеми легітимності політичної влади з метою встановлення стабільного та гармонійного політичного порядку.

У концепції Цзяна підкреслюється, що цей демократичний (третій) вимір легітимності не повинен мати переваги над двома іншими вимірами. Політична система легітимна тоді, коли всі три виміри легітимності належним чином збалансовані, і жодний вимір не перевершує інші [10, р. 37].

Щоб втілити цю теорію тривимірної політичної легітимності в реальність, Цзян пропонує створити трьохпалатний законодавчий орган, в якому кожна палата представлятиме один вимір легітимності: Палата конфуціанців, що представляє законність священного Шляху; Палата національної наступності, що представляє законність спадщини та традицій; Палата громадян, що представляє законність волі та бажання простих людей.

Інший китайський політолог Кан Сяоган запропонував прийняти конфуціанство як альтернативний шлях політичного розвитку Китаю. Кан припускає, що конфуціанство можна використовувати для просування моделі політичної системи Китаю за допомогою ідеї доброзичливого управління [2, р. 209]. Логіка доброзичливого управління полягає у тому, що різні соціальні класи, сформовані за класичною логікою конфуціанського ієрархічного порядку, мають певні обов'язки; ті, хто вище, повинні діяти доброзичливо стосовно тих, хто нижчий,

в обмін на їх підтримку та легітимність. Почасти концепція «доброзичливого управління» була втілена в політичному дискурсі, коли китайське керівництво популяризувало гасло «ставити людей на перше місце» і коли «політика, заснована на людях», стала керівним гаслом публічної політики в КНР [2, р. 210]. Гасло про політику, яка ґрунтувалася на людях, означало, що монополія на політичну владу зберігалася, але державне управління реалізовуватиметься відповідно до переваг і потреб громадян. Відповідно до доктрини Мінбен політична участь людей обмежується передачею їх думки політичним лідерам. Джерело концепції Мінбен (народ як основа) міститься в давньокитайській мові [11, р. 25], що підкреслює перехід до традиційної китайської культури.

Примітно, що Сі Цзіньпін активно продовжує концепцію «середньозаможного суспільства», яка спочатку ґрунтувалася на конфуціанській доктрині «помірковано процвітаючого суспільства» та спрямована на формування економічної політики більш справедливого перерозподілу доходів розподілу в Китаї.

Основи «філософії розвитку» Сі Цзіньпіна спрямовані на структурні ринкові реформи, а також на удосконалення соціалістичної системи з китайськими особливостями, заснованими на «консультативній демократії» та просуванні китайської культури як основи м'якої сили.

У цьому контексті здається очевидним, що підтримка державною владою КНР конфуціанства є політично мотивованою. По-перше, вони відновлюють традиційну китайську культуру як одну із провідних світових цивілізацій. По-друге, вони закріплюють, що Конфуцій, всесвітньо відомий філософ, чії ідеї проникли у традиційну китайську культуру, є частиною сучасного Китаю. Протягом останніх двох десятиліть уряд КНР фінансував створення Інститутів Конфуція у всьому світі. За аналогією з німецькими Інститутами Гете та Французьким Альянсом Франсез, Інститути Конфуція є освітніми центрами з вивчення китайської мови та культури [8, р. 1301]. Це частина м'якої сили Китаю, що спрямована на формування міжнародного іміджу КНР.

Важливим елементом прагнення Комуністичної партії Китаю до ідеологічно обґрунтованої легітимності є уявлення про формування «соціальних ліфтів» у партійній чи державній ієрархії на основі їх професійних компетентностей, моральних якостей, незалежно від їхнього походження [4, р. 137]. Такий меритократичний підхід до формування бюрократичного апарату є дуже важливим для китайської політичної системи, адже в умовах, коли політичні діячі не обираються в конкурентній боротьбі, на багатопартійних виборах, важливо розробити систему зміни влади для забезпечення сталого розвитку держави. З цим пов'язано запровадження обмежень за термінами та віком для осіб, які обіймають державні посади.

Багато в чому такий меритократичний підхід у Китаї ґрунтується на конфуціанській концепції чиновника-науковця. Саме громадянська бюрократія історично стала основою соціально-політичної еліти традиційного Китаю. У конфуціанстві детально розроблено вчення про ідеальний тип особистості. Це «Цзюньцзи» («шляхетний чоловік»), що є взірцем для наслідування, свого роду соціальним ідеалом, який протиставляється «сяжень» («низькій людині»). Відповідно до конфуціанських канонів цзюнь цзи повинен був володіти п'ятьма чеснотами: «гуманністю» (жень), «благопристойністю» (чи), «справедливістю» (і), «мудрістю» (чжи), «вірністю» (сін).

Ставлячи на чільне місце норми соціальної етики і моралі, Конфуцій і його послідовники чітко визначають набір якостей, необхідних чиновникам для успішного управління державою.

Проте ступінь, у якому у сучасному Китаї справді діє меритократія, є предметом дискусій. Деякі дослідники зазначають, що поступ у структурі партійної та державної ієрархії часто відбувається на основі фракційних зв'язків, сімейних зв'язків (непотизму) та освітнього рівня.

Багатьма дослідниками ставиться питання щодо сумісності конфуціанства з сучасними нормами демократії. Так, Ф. Фукуяма зазначав, що між конфуціанством та демократією існує досить багато точок перетину, проте особливості азіатської демократії можуть сильно відрізнитися від європейських та американських норм демократії [3, р. 21]. Як приклад, часто наводять приклад Сінгапуру, де колишній лідер держави Лі Куан Ю сформував власну модель політичної системи, яка поєднувала елементи авторитаризму та капіталістичної економіки та багато в чому ґрунтувалася на доктрині конфуціанства та його культурно-цивілізаційних традиціях.

С. Хантінгтон писав про неможливість формування демократії в конфуціанському суспільстві, тому що в конфуціанських суспільствах відсутня традиція захисту прав особистості від держави, адже гармонія і співпраця краще розбіжностей та конкуренції, а підтримання порядку та повага до ієрархії є центральними цінностями [5, р. 19].

Хоча Ф. Фукуяма досить позитивно розглядав перспективи поєднання конфуціанства та сучасної демократії, тому що традиційна конфуціанська система була меритократичним інститутом. Також він зазначав, що китайське конфуціанство не визнає законним пошану до влади всемогутньої держави та залишає можливості для розвитку незалежного громадянського суспільства [3, р. 28].

При цьому конфуціанський надмірний акцент на сім'ї частково здається непридатним для сучасного світу, де синівське благочестя було найвищою чеснотою [4, р. 139]. Перебільшений акцент на синівському благочесті, невід'ємній частині

конфуціанських цінностей, негативно вплинув на багато аспектів китайського суспільства. Це зміцнювало лояльність до влади та перешкоджало індивідуальній свободі, це сприяло давній традиції корупції серед китайських чиновників і підірвало спроби економічної модернізації. Як ми вже писали, навіть сьогодні кумівство викликає серйозні проблеми у політичній сфері Китаю.

З іншого боку, багато конфуціанських цінностей залишаються актуальними для сучасної китайської політики. Конфуціанство, згідно з постулатами Конфуція, надає великого значення певним чеснотам, особливо доброзичливості, праведності та порядності. Для аналізу політичної сфери важливо відзначити, що порядність визначається як прийнятий стандарт і є самодисципліною і взаємною повагою в суспільному житті. Доктрина «серединного шляху» Конфуція закликала до поміркованості та компромісу.

Конфуцій пропагував ідею гармонії та гармонійного суспільства, що означає світ, повний відмінностей та протиріч, де праведна людина балансує, щоб досягти гармонії. «Гармонійне соціалістичне суспільство», як частина концепції наукового розвитку Ху Цзіньтао, служила меті уряду щодо створення суспільства сяокан, в якому люди зможуть жити відносно комфортно. У Білій книзі мирного розвитку, випущеної урядом Китаю, говориться, що «гармонія як побудова мирного і процвітаючого світу є кінцевою метою розвитку Китаю» [7, р. 205].

Конфуціанство в сучасному Китаї має принаймні три цілі в контексті державного управління. По-перше, це служить для уряду джерелом натхнення для забезпечення соціальної та політичної гармонії, оскільки доктрини конфуціанства можуть бути витлумачені урядом для задоволення потреб сьогодення. По-друге, конфуціанство також має на меті «олюднювати» сучасне суспільство, у якому традиційна соціальна структура стала фрагментованою. Це допомагає уряду, який стикається зі зростаючою нерівністю у суспільстві. І по-третє, хоча комунізм з китайськими особливостями залишається ідеологією, конфуціанство змогло відновити престиж Китаю та об'єднати націю, щоб розвивати державу і, таким чином, легітимізувати Комуністичну партію.

Висновки. Таким чином, конфуціанство справило глибокий вплив на китайську внутрішню та зовнішню політику. Комуністична партія Китаю у сучасній політичній сфері використовує конфуціанство для закріплення націоналістичних настроїв серед народу. Конфуціанство виступає кодифікуючою ідеологією задля подальшого закріплення права КПК правити у країні та посилити легітимність державної влади. З упевненістю можна стверджувати, що конфуціанство й надалі служитиме провідним джерелом ідей у Китаї для модернізації політичної сфери суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bell D. A. (2010) Reconciling Socialism and Confucianism?: Reviving Tradition in China. *Dissent*. Vol. 57. № 1. pp. 91-99
2. Cheung K. C. K. (2012). Away from socialism, towards Chinese characteristics: Confucianism and the futures of Chinese nationalism. *China Information*. Vol. 26(2). pp. 205-218.
3. Fukuyama F. (1995) Confucianism and Democracy. *Journal of Democracy*. Vol. 6. pp. 20-33.
4. Hu S. Confucianism and contemporary Chinese politics. *Politics & Policy*. 2007. Vol. 35. №. 1. pp. 136-153.
5. Huntington S. (1991) Democracy's Third Wave. *Journal of Democracy*. Vol. 2. pp. 12-34.
6. Jiang Q. (2004). Faith in Spiritual Life and Politics of the Kingly Way: The Modern Value of Confucian Culture. Taiwan: Yang-Zheng-Tang Press. 265 p.
7. Lahtinen A. (2015) China's Soft Power: Challenges of Confucianism and Confucius Institutes. *Journal of Comparative Asian Development*. Vol. 14:2. pp. 200-226.
8. Peters M. A. (2017) The Chinese Dream: Xi Jinping thought on Socialism with Chinese characteristics for a new era. *Educational Philosophy and Theory*. Vol. 49. Iss. 14. pp. 1299-1304.
9. Shi-Kupfer K., Ohlberg M., Lang S., Lang B. (2017). Ideas and ideologies competing for China's political future. Berlin: MERICS. 96 p.
10. Wang R. (2011) The Rise of Political Confucianism in Contemporary China. In: The renaissance of Confucianism in contemporary China. Springer, Dordrecht. p. 33-45.
11. Yong X. 1. Minben (People-As-Root) And Minquan (Civil Rights). In: The Philosophy of Civil Rights in the Context of China. Brill Nijhoff. p. 21-92.

The role of Confucianism in the political sphere of modern China

Shulika Andrey Andreevich

Doctor of Political Sciences,
Associate Professor,
Professor at the Department
of Political Science
Oles Honchar Dnipro National University
Gagarina str., 72, Dnipro, Ukraine

Timchenko Mikhail Mikhailovich

Candidate of Political Science,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Political Science
Oles Honchar Dnipro National University
Gagarina str., 72, Dnipro, Ukraine

The urgency of the research topic is due to the new ideological foundations of the state policy of the People's Republic of China and the new foundations of the political legitimacy of the Communist Party of China. Under the new conditions, the ideological system of modern China is changing significantly and moving away from the ideological foundations of communism and Maoism. The role of China's national culture, classical Chinese political philosophy, and Confucianism is growing significantly. This leads to the formation of the concept of "Socialism with Chinese characteristics", which is actively promoted by President Xi Jinping. The purpose of the study is to investigate the influence of Confucianism on the development of the political sphere of modern China. The main methods we used during the study are: comparative method, historical method, structural-functional method. The study notes that in the modern political sphere of the People's Republic of China, Confucianism plays an important role in the context of the formation of the Chinese model of national policy. Confucianism plays an important role in both China's foreign and domestic policies. In foreign policy, this is manifested in the formation of a system of Confucius Institutes around the world. These centers are educational centers for the study of Chinese language and culture and are part of China's soft power. Thus, Confucianism and Confucius are an important part of China's international image. Domestic politics has found that Confucianism is used by the authorities to shape the concepts of social development and ideology, as evidenced by the concept of "Harmonious Socialist Society" and "Wealthy Society" by former President Hu Jintao and the concept of "Socialism with Chinese Specifics" by Xi Jinping. , which was officially incorporated into the Constitution of the People's Republic of China. Confucianism plays an important role in shaping a new model of political legitimacy of the Chinese Communist Party in the context of the development of a market economy model, fragmentation of the traditional social structure of Chinese society, growing inequality in Chinese society.

Key words: People's Republic of China, Confucius, Confucianism, public policy, Communist Party of China.

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Верховцева Ірина Геннадіївна

Місцеве самоврядування як світовий мегатренд XIX–XXI століть: кейс «Модерний проєкт Російської імперії»

УДК 316.32+352. 075
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-2.15>

Верховцева Ірина Геннадіївна
докторка історичних наук, доцентка,
професорка кафедри соціальної
філософії та управління
Державного податкового університету
вул. Університетська, 31, Ірпінь,
Київська область, Україна

Уперше в науковій літературі актуалізовано питання особливостей модерного проєкту Російської імперії із запровадження в її місцеве управління місцевого самоврядування. Акцентуючи на глобальному значенні інституту місцевого самоврядування як світового мегатренду двох останніх століть, атрибути демократії та органічного складника публічного управління, послуговуючись методом кейсів, у предметному полі імперіології як напряму історичної глобалістики окреслено особливості та суперечності сільського сегменту цього проєкту.

Методами вивчення проблеми стали спеціально-історичні методи: історико-типологічний, історико-генетичний, а також метод проблемно-ситуаційного аналізу (метод кейсів). Це сприяло осмисленню предмету вивчення в органічному взаємозв'язку загального й частного з урахуванням їх реального контексту, типізації форм і напрямів реформаторської діяльності в сфері місцевого самоврядування в Російській імперії, узагальненню результатів цієї діяльності та виявленню їх типових і специфічних коренів.

Засвоївши авангардні європейські ідеї модернізації місцевого управління на базі місцевого самоврядування, поступаючись тиску традиціоналістів, прагнучи подолати сепаратизм регіональних еліт, з метою управлінської уніфікації села реформатори «однієї шостої сходулу» вдалися до його оновлення на базі місцевого самоврядування, синкретизуючи традиційні практики великоруських губерній з модерними управлінськими технологіями. Визначальними рисами нових сільських громад стали домінування колективізму й патріархальності; нехтування правами й потребами індивідууму; правовий нігілізм; свавілля і беззаконня по відношенню до «слабких» членів; антиетатистський і тоталітарний за своєю суттю характер загалом. Вказано на особливості взаємин органів сільського та земського самоврядування як ланок інституту місцевого самоврядування цієї країни. Протистояння між ними, посилення антидемократичних тенденцій в діяльності земств, перетворення на початку XX ст. сільських самоврядних установ на територіально-організуючий каркас опору найбільшій соціальній верстві державі й процесам модернізації загалом відіграли фатальну роль у долі Російської імперії. Замість її управлінської модернізації цей проєкт зумовив ретрадиціоналізацію країни, консервацію в ній патріархальності, встановленню надалі радянського тоталітаризму, оформленню соціокультурних витоків сучасного російського фашизму.

Ключові слова: мегатренди XIX–XXI століть, місцеве самоврядування, імперіологія, Російська імперія, громадське управління селом, земське самоврядування.

Вступ. До предметного поля глобалістики відноситься зародження й дифузія в масштабах планети найважливіших явищ і процесів, котрі визначили поступ людства. Насамперед це має відношення до студіювання мегатенденцій попередніх століть. В управлінському аспекті чимало з них стали якісними характеристиками сучасних демократій. У цьому контексті особливої уваги заслуговує місцеве самоврядування – потужний мегатренд XIX–XX століть, що не втратив своєї актуальності й нині, адже цей інститут, породжений епохою модерну, є однією з форм народо-владдя й водночас фундаментальним принципом конституційного ладу. Місцевим самоврядуванням формується локальна демократія, соціально організовується територіальний простір, у якому продукуються системні локальні інтереси й реалі-

зовується практично вся система прав та свобод людини і громадянина [11, с. 93; 17].

Надзвичайної ваги вивчення цього інституту набуло після початку 24 лютого 2022 р. повномасштабної військової агресії Російській Федерації проти України з метою геноциду українського народу. Підтримка понад 75% мешканців країни-агресорки свого злочинного керівництва засвідчила не тільки функціонування в ній фашистського за своєю суттю режиму з його імперськими амбіціями, а й системне спотворення в цій країні інститутів демократії. Як визнають російські науковці, традиційність сучасного російського соціуму пов'язана з її консервацією радянськими часами (якщо абстрагуватися від того факту, що останніми тридцятью роками еліта РФ не докладала необхідних зусиль до формування бодай модерної свідо-

мості громадян). Неприйнятними для сьогодення є такі негативні характеристики традиційного соціуму, як домінування колективізму / антиіндивідуалізму, нехтування правами особи, культ традицій, ірраціоналізм соціальних взаємин [12, с. 80, 82–83, 87; 13, с. 60; 19, с. 3, 8]. Відтак, з'ясовуючи витoki сучасного російського фашизму та чинники трагічного стану інститутів демократії в сучасній Росії, доцільно звернутись до «переддня» радянської доби – часів пізньої Російської імперії. Зокрема, проаналізувати модерний проєкт із запровадження в її місцеве управління місцевого самоврядування, адже реалізація цього проєкту передбачала створення на «одній шостій суходолу» бази локальної демократії й народного представництва – фундаментальних інститутів сучасної демократії.

З огляду на глобальний характер місцевого самоврядування та глобальні наслідки розпаду Російської імперії, зумовлені, крім іншого, опором імперській владі органів місцевого самоврядування, студювання проблеми у предметному полі імперіології як напряму історичної глобалістики уявляється цілком логічним. Разом із тим, у методологічному аспекті студювання теми вимагає застосування проблемно-ситуаційного аналізу, що сприяє осмисленню загального й частного в їх органічному взаємозв'язку з урахуванням реального контексту. Цьому відповідає метод кейсів [5; 22]. Послугуючись ним, вказаний реформаторський проєкт Російської імперії, що постав унаслідок опанування її істеблішментом провідними європейськими ідеями з управлінського оновлення країн, можна розглядати як регіональний різновид світової мегатенденції з модернізації місцевого управління засобом інкорпорації до нього місцевого самоврядування. Це, безумовно, дозволить урізноманітнити уявлення про функціонування місцевого самоврядування в глобальному масштабі та сприятиме створенню бази вдосконалення самоврядних практик.

Науковцями зроблено певні кроки з вивчення досвіду місцевого самоврядування в Російській імперії. Однак до фокусу уваги дослідників найчастіше потрапляли окремі його складники – міське [15; 24], земське [2–4; 7; 8; 23; 30], сільське [10; 11; 28; 29] самоврядування. Натомість лічені науковці аналізують інститут місцевого самоврядування в цій країні у сукупності всіх його складників [1; 20; 21], хоча дослідники XIX – початку XX ст., на праці яких мусили б опертися новітні фахівці (радянська історіографія через ідеологізацію цю тему оминала), приділили даному питанню чималу увагу [2; 3; 6; 14; 16; 18; 25–29]. Завдання ж осмислити специфіку й суперечності російського імперського проєкту розбудови місцевого самоврядування, розглядаючи його як один із варіантів реалізації відповідного важливого для людства мегатренду епохи модернізації, досі не актуалізовано.

Як наголошувалося у вищому істеблішменті імперської Росії, ця країна «не містами стояла, а селами»: практично 9/10 її соціуму мешкало в сільській місцевості. Лояльність до влади та господарська і соціальна активність цієї більшості тогочасних росіян, безумовно, визначала долю цієї аграрної країни. Відтак в аспекті управлінської модернізації надзвичайно важливим для неї було запровадження місцевого самоврядування в сільському сегменті управлінського простору. З огляду на це, аналіз управлінського оновлення саме цього сегменту уявляється одним з невідкладних наукових завдань.

Мета та завдання. Не претендуючи на всебічне висвітлення проблеми, спробуємо узагальнити в предметному полі імперіології розроблений реформаторами цієї країни проєкт з інкорпорації місцевого самоврядування до її місцевого управління, визначити його (проєкту) специфічні риси та суперечності.

Методи дослідження. Специфіка теми визначила методи її студювання. Насамперед це спеціально-історичні методи: історико-типологічний, історико-генетичний, а також метод проблемно-ситуаційного аналізу (метод кейсів). Послугування ними сприяло осмисленню предмету вивчення в органічному взаємозв'язку загального й частного з урахуванням їх реального контексту, типізації форм і напрямів реформаторської діяльності в сфері місцевого самоврядування в Російській імперії, узагальненню результатів цієї діяльності та виявленню їх типових і специфічних коренів.

Результати. У першій половині XIX ст. Російська імперія збільшилась завдяки експансії на 1,5 млн кв. км за рахунок Грузії, Фінляндії, Бессарабії, Примор'я, північно-східного Казахстану, питомої ваги етнічно-польських земель тощо. Визнаючи неефективність управлінських практик попередніх часів, її ліберальна бюрократія шукала нову управлінську модель, яка б, крім оновлення економіки, соціальної та політичної архітектури, внутрішньо стабілізувала російський Колос, убезпечила його від сепаратизму місцевих еліт, сприяла підтримці трону найчисельнішою соціальною верствою (селянством) та, що не менш важливо, сприяла конкурентноспроможності країни на міжнародній арені і подальшому територіальному зростанню на шляхах перетворення в світову імперію. Під впливом ідеології Просвітництва і доктрини «добре впорядкованої поліцейської держави» було визначено вектор соціального й управлінського впорядкування величезного імперського простору: насамперед раціоналізацію, стандартизацію та уніфікацію державного регулювання соціально-економічною сферою. З 1830-х – 1840-х рр. в аспекті управлінської практики це реалізовувалося гомогенізацією місцевого управління. Оскільки дворянство в своїй масі ігнорувало

становий обов'язок з управління місцевостями та мало значні борги перед імперською скарбницею, обчислювані декількома річними бюджетами країни, курс було взято й на зменшення ролі дворян у місцевому управлінні та збільшення компетенції бюрократичних структур. У аспекті соціального впорядкування все населення поділили на чотири стани: дворянство, духовенство, міських та сільських обивателів. У розрізі останніх стандартизація управління висувала надскладне завдання: уніфікувати статус мешканців сіл і унормувати інтеграцію до цього стану чисельних категорій населення з їх специфічно й історично обумовленими майновими, соціальними, управлінськими характеристиками (питома вага селян була «прикріплена» до різних власників – держави, царської родини, різноманітних відомств, окремих землевласників тощо) [11, с. 103].

Реформатори вивчали та запозичували досвід західних держав. Зокрема, М.Сперанський першими десятиліттями XIX ст., упорядковуючи управління державою та спираючись на фінляндський й інших європейських країн досвід, створив проєкт, що передбачав залучення до місцевого управління державних селян як дрібних індивідуальних землевласників. З 1830-х рр. завдяки розробкам Д. Тульміна Сміта ліберальне дворянство послуговувалося терміном «local government», яким позначалася поширена в Британії й Німеччині відповідна модерна самоврядна практика. Реформуючи управління державним селом, очільник Міністерства державного майна П.Кисельов відрядив до Австрії, Німеччини, Франції представників дворянського істеблішменту з метою запозичення відповідного досвіду.

Окремий імпульс реформаторським пошукам дали висловлені французом А. де Токвілем та австрійцем Л.ф. Штайном пропозиції з управлінської модернізації країн. Перший наголосив на іманентності демократичних самоврядних практик у традиційних громадах. Другий, будучи учнем Г. Гегеля, в роботі «Соціалізм і комунізм у сучасній Франції» (1842) окреслив плани розбудови справедливої соціальної організації та політики державного соціалізму, які слід було реалізовувати, не очікуючи, коли того вимагатимуть революційно налаштовані маси, залучивши до управління територіальними структурами обраних за майновими принципами представників місцевого соціуму.

У 1850-і рр. в російському реформаторському середовищі поширення набула західноєвропейська теорія вільної громади (К.-Ф. Гербер, Г. Аренс, О. Лабанд, Э. Мейєр), що акцентувала на правах місцевої громади на опікування власними справами як на природних й таких, що не можуть бути відчужені, порівнюючи їх з природними та невідчужуваними правами людини. Вільну громаду оголосили первинною стосовно держави, остання

мала поважати свободу громадського самоврядування, відтак, поряд із законодавчою, виконавчою і судовою владою, визнавалася четверта – місцева / муніципальна / громадська. Поступово на цій базі було сформульовано господарську, а потім громадську, теорію місцевого самоврядування (Р. Моль, О. Ресслер, О. Гірке тощо), які протиставили останнє державному управлінню. З часом у цьому контексті постав комплекс ідей, що склав базу відповідної державницької теорії: за нею, на місцеве самоврядування покладалися обов'язки з державного управління місцевостями (Л.ф. Штайн, Р.ф. Гнейст).

Згідно поглядів європейських мислителів, місцеве самоврядування мало сприяти формуванню бази локальної демократії, привчати населення до управління країною на засадах представництва й інших буржуазно-демократичних цінностей. Відповідно, запровадження місцевого самоврядування стало розглядатися як засіб не тільки управлінського, а й соціального та політичного оновлення країн.

Російські інтелектуали вважали доцільним запозичувати європейські ідеї з метою управлінського оновлення своєї країни, однак оптика аналізу інституту місцевого самоврядування була своєрідною. І.Аксаков, критикуючи тих, хто намагався розбудувати відповідну законодавчу базу на засадах позитивного права, закликав поважно поставитись до природних соціальних «форм» народу, протиставивши їм «юридичне начало» та наголосивши на неможливості відкинути тисячолітній «історичний побут». Зокрема, речник слов'янофільства акцентував, що поза селянством будь-яке місцеве самоврядування в країні було б штучним. Натомість В. Лешков вказав на невідповідність «народних установ» цивільному праву. О. Васильчиков проаналізував організацію місцевого самоврядування в Британії, Пруссії, Франції, США та резюмував, що їх досвід не можна було переносити до Росії, оскільки основою іноземних асоціацій був грошовий капітал, а в «руської общини» (читай «руського миру», І.В.) – земля. Попри «грубість і невігластво» цієї громади, вона нібито зберегла «почуття правди, прагнення до прогресу» і мала більше засобів для взаємодопомоги. М. Лазаревський, О. Градовський, В. Безобразов, Б.Чичерін підтримали державницьку модель самоврядування та вказали, що місцеве самоврядування було не тільки правом місцевих громад, а й їх обов'язком. Мовляв, місцеві громади є суб'єктами самоврядування настільки, наскільки центральна адміністрація вміння їм функції з державного управління – як натуральну повинність. Відтак влада не тільки мала право, а й мусила контролювати місцеве самоврядування. Загалом погляди імперських реформаторів дещо нівелювали відповідні європейські ідеї та були, по суті, їх син-

кретизацією з уявленнями російських мислителів, базованими на емпіричному досвіді своєї країни [11, с. 115–118].

Особливий вплив на реформаторські пошуки 1840-х – 1850-х рр. справили слов'янофіли. Підтримуючи висловлене О. Радищевим й І. Болтніним, які наголосили на доцільності опертися в управлінському й господарському оновленні країни на самоорганізацію великоруських мирів («руського миру»), І.Киреевський та О. Хомяков вказали, що механізми соціальної рівності та солідарності в мирах, колективна самопоміч у них, розподіл землі по тяглам (робочим силам) могли запобігти пролетаризації імперського села. У цьому контексті потужний імпульс активному обговоренню широкими колами дворянського істеблішменту потенціалу руського миру дала висока оцінка його егалітарних практик землеулаштування вестфальським бароном А.ф.Гакстаузенем (зовнішнім контекстом для таких тверджень стали побоювання соціальних струсів, подібних до революційних кінця 1840-х рр. у Західній Європі) [11, с. 119–120]. Загалом це відповідало симпатіям ліберальних реформаторів громадській парадигмі місцевого самоврядування, в основі якої лежала теорія вільної громади (у країнах Європи тим часом найбільшу популярність отримала державницька, відповідно).

Ідейне опанування європейськими здобутками в сфері місцевого самоврядування супроводжувалося практичними напрацюваннями російських освічених бюрократів (перші вагомі кроки ними було здійснено ще останньою третиною XVIII ст. управлінськими реформами 1875-х – 1803-х рр.), зокрема, в новоприєданому дунай-пруто-дністровському межиріччі, яке назвали Бессарабією, та Південно-Західному краї (Українському Правобережжі). У першому – в 1834 р., під час реформи самоврядування царан (вільних сільських землеробів), що стало певною спробою реалізації проєктів М.Сперанського в частині управління селом. В Українському Правобережжі, яке межувало з бунтівними губерніями Царства Польського, – в контексті продовження в 1840-х рр. дунайських / бессарабських тенденцій раціоналізації сільського управління запровадженням інвентарних правил, якими регламентувалися повинності на користь поміщиків. Земля, надана селянам, офіційно оголошувалася мирською. Розпоряджатися нею громада мала на засадах самоврядування. Відповідно, поміщик право на це втрачав. Усе сприяло оновленню фіску, збільшило мобільність селян, відкривало шляхи розбудові місцевого самоврядування під контролем бюрократії та при мінімальному впливі на нього провінційного дворянства [11, с. 113].

Після поразки Росії у Східній (Кримській) війні реформаторська лінія управлінського й соціального оновлення села зазнала змін. Насамперед це було зумовлено необхідністю здешевлення

політики реформ через збільшення державного боргу (сягнув 1 млрд крб при зростанні дефіциту бюджету в 6 разів – з 52 до 307 млн крб) та провалом банківської реформи 1857 р., якою мали забезпечуватись інфраструктурний супровід селянської реформи в поміщицькому селі й викупна операція для посткріпаків. За таких обставин інтеграція останніх у загальнодержавний процес уніфікації сільської Росії вимагала відповіді на надважливе питання – хто стане власником землі в новому селі: селянин як індивідуальний власник, окремий селянський двір чи вся сільська громада. Критичними, з огляду на це, були принципові позиції в площині фіску – з кого стягуватимуться податки, адже ресурсів та часу для розбудови необхідного інфраструктурного супроводу селянської реформи країна не мала. Безграмотні в своїй масі вчорашні колективні користувачі поміщицької землі, які формально з моменту підписання відповідних угод про викуп землі переходили до розряду сільських землевласників («уставні грамоти» приймалися сільськими сходами колективно), залишаючись при цьому боржниками держави, мали поповнювати своєю працею державну скарбницю. Відтак держава потребувала механізмів, які б гарантували виконання селом повинностей на її користь – грошових, збіжжям і натуральних (тих, що здійснювалися фізичними роботами селян). Це зумовило оновлення реформаторської тактики: синкретизуючи з європейськими ліберальними настановами ідеї слов'янофілів з їх акцентом на широкому застосуванні мирського самоврядування, перетворити нові сільські громади на «наймогутніші установи уряду» з метою реалізації стратегічного завдання – економічної, соціальної та управлінської модернізації країни [11, с. 119].

Суттєво вплинув на таке О. Герцен – послідовник П.П рудона й пошановувач А.ф. Гакстаузена. У руському мирі О. Герцен розгледів «селянський соціалізм», завдяки якому Російська імперія нібито мала всі підстави для соціальної революції й встановлення «сільського комунізму». Росія, на погляд «лондонського демократа», мала стати федеративним союзом вільних громад, сконструйованих за лекалами руського миру. Це уявлялося О.Герцену «справжнім соціалістичним самоврядуванням» та, за його поглядами, начебто відповідало західним прагненням економічної свободи, праву кожного володіти своєю часткою громадської землі, брати участь у громадському самоврядуванні (пізніше О. Герцен почасти визнав помилковість своїх поглядів та звинуватив мир (общину) в тому, що він не виховував у селянина повагу до власності, «поглинав» його особистість). Під час ідейних баталій в середовищі імперського істеблішменту поширення таких ідей зумовило солідаризацію реформаторів у їх ставленні до «корінних історичних підвалин народного життя

та слов'янських начал», «зародку» Російської держави й продукту «тисячолітньої історії», чим нібито був руський мир. Його практики протиставлялися європейським новаціям з їх незвичними для руських принципами колегіальності й більшості голосів на зібраннях: мовляв, останнє вело б до розбрату на сходах, адже учасники мирських зібрань все про всіх знали до тонкощів. Сприйняття цих ідей російськими інтелектуалами підживилося «усвідомленням» зв'язку мирського з «глобальною місією» Росії в соціальному оновленні країн світу засобом повсюдного облаштування «общин / комун» (звісно, за лекалами руського миру) з метою розбудови нового соціального ладу – «державного соціалізму» [11, с. 115].

Аби забезпечити виконання селянами усіх повинностей на користь держави, розробники Великої селянської реформи 1861 р. «утиснули» особисті права селянина й наголосили на домінуванні в усіх громадських справах принципу колективізму. Земля надавалася не окремому селянину чи селянському двору, а всій громаді купно, відповідно викупні платежі мали стягуватися також з громади. Крім того, застосування в модернізованому селі самоврядних практик руського миру окреслило в очах реформаторів перспективи позбавлення чиновництва та імперської скарбниці чималого тягаря, адже нові самоврядні громади мали утримувати власне управління, здійснювати соціальну допомогу, а всі роботи та стягнення податків всередині громад мали, як в руському мирі, здійснюватися колективно із застосуванням традиційної практики – кругової поруки.

Як резюмували сановні бюрократи (В. Безобразов, К. Кавелін тощо), радіючи новій організації посткріпосного села, країна вирушила до нового суспільного і державного життя, до нового місцевого управління. «Вільний селянський світ» став ланкою провінційної адміністрації, «одиноцею» державного ладу. Сконструйовані за лекалами руського миру сільські громади, по суті, стали на шлях політизації, перетворившись на «наймогутніші установи уряду» [11, с. 99–128, 161, 290–291].

Поділивши сільську Росію на волості, кожну з них реформатори перетворили на автономне державоподібне дворівневе утворення – селянську квазіреспубліку зі своїми квазіпарламентом (волосний схід), представницькою (сільський схід), виконавчою (волосні правління) і судовою (волосний суд) структурами, а також «президентом» (волосним старшиною) і навіть «бюрократією» (функціонерами, обраними сходами для виконання певних завдань: збирачами податків, наглядачами хлібозапасних магазинів тощо). Установами першого (нижчого) рівня були сільські органи самоврядування (сільський схід та його очільник – сільський староста), вони формували установи другого (волосного) рівня. Новий самоврядний інститут назвали

громадським управлінням селом. Хоча на перший вигляд він мав становий характер, водночас мав і конкретні територіальні характеристики, адже волості були адміністративно-територіальними одиницями. І це було цілком логічним з огляду на те, що волосне самоврядування інкорпоровали до повітового управління. Відтак органи селянського (сільського) самоврядування стали органами державної влади на селі, суб'єкт-об'єктами місцевого управління сільського рівня.

Загалом такий формат сільського самоврядування, попри його включеність у місцеве управління, суперечив європейським принципам індивідуалізму: в селянському загалі «губився» окремий селянин. Його інтереси підпорядковували колективним інтересам громади. Це гальмувало розвиток буржуазних відносин, що передбачали економічну свободу окремого товаровиробника, захист його особистих прав. За висловом С. Вітте, селянина зробили рабом своїх односельчан і сільського управління загалом. Натомість месіанські переконання в особливому призначенні імперії Романових у долях людства переважили: сановні реформатори – батьки селянської реформи 1861 р. бели переконані, що завдяки здійсненню їх країна не тільки уникала соціальних струсів, а й поступово через становість могла перейти до безстанового суспільства, реалізувавши передові проєкти соціального облаштування країн світу. І. Аксаков (слов'янофіли взагалі мали потужний вплив на авторів селянської реформи, імператора та царську родину) стверджував, що запроваджене цією реформою відповідає новітнім європейським «формам» і було «всесвітньоісторичною проповіддю», «прапором», який Росія піднесла над усіма «різноплемінними народами», залишивши позаду Західну Європу з її «вищою культурою». Протиставляючи нове управління селом французькому «демократизму й соціалізму», він писав: «політекономи не можуть вмістити правду нашого соціального перевороту та в своїй ученій свідомості підвести під нього раціональні основи західної науки». Натомість правник К. Арсен'єв зазначив, що реформа 1861 р. базувалася на умоглядних началах, а її розробники, аби догодити «радикальній маячні», здійснили переворот, наслідків якого не очікував навіть О. Герцен. С. Вітте, засуджуючи вплив на розробку реформи слов'янофілів – «лахмітників історичного буття руського народу», вказав, що останні, демонструючи соціально-романтичні переконання, поклалися на розвиток кооперативних начал, нібито закладених у великоруських мирах, та недооцінили принципу власності, «розгледівши» в самоврядних общинних механізмах практичне застосування «теорії соціалізму» [11, с. 133].

Новий самоврядний інститут мав амбівалентний характер, насамперед зумовлений невизначе-

ністю в реформованому селі суб'єкту земельних відносин (хто буде власником викупленої землі: громада, окреме домогосподарство чи окремих селянин). Вирішення цього питання було покладено на сільські сходи, які мали самостійно визначитися щодо викупу землі в колективну чи індивідуальну власність та обрати способи оплати за земельні наділи аж до застосування кругової поруки, якщо вибір робився на користь колективної землі власності сільської громади. У внутрішньому житті цих громад було легалізовано звичаєво-правові практики, що чималою мірою нейтралізувало наміри раціоналізувати управління селом. Крім того, самоврядування в сільських громадах мало забезпечуватись механізмами прямої демократії (сільські сходи склалися з усіх домогосподарів), а у волості – представницької (на волосні сходи делегувалися представники сільських громад). Таке поєднання різних механізмів локальної демократії в реаліях посткріпосного села навряд чи сприяло його соціальній стабільності й ефективному урядуванню, адже звичаєві практики, до яких апелював законодавець, передбачали вирішення питань «усім миром».

Натомість, попри те, що вчорашні кріпаки мало розумілися на своїх правах і, як показав подальший досвід функціонування сільських громад, не усвідомлювали тої важливої місії, яку на них було покладено реформаторами, усе ж модернізувати місцеве управління в частині інкорпорації до нього сільського самоврядування імперській бюрократії

вдалося. Надалі реформаторський пошук здійснювався в напрямі розробки найбільш ефективної форми реалізації цього проекту без принципових структурних змін (таблиця 1) та правового унормування поширення системи громадського управління селом на інші категорії сільських мешканців (дворових і палацевих селян; працівників фабрик і маєтків, що належали різним відомствам; державні й удільні села; села іноземних колоністів; козацькі села українського Лівобережжя тощо) та мешканців сіл інших регіонів.

Унаслідок реалізації по суті Великої реформи сільського самоврядування, активна фаза якої припала на 1861–1871 рр., практично все село європейської частини країни управлялося більш-менш стандартизовано, хоча локальні моделі, пов'язані з історичними соціальними, господарськими, управлінськими традиціями регіонів, запровадили: польську, грузинську, остзейську, комунальну ізмаїльську тощо. Наступним півстоліттям – останнім в історії цієї країни було здійснено кроки з упорядкування практично всіх частин імперії Романових за «стандартом» громадського управління селом, хоча й з місцевими особливостями, які проте не мали принципового характеру. Попри те, що реформатори мусили вдаватися до гібридизації загальноімперських самоврядних практик з місцевими традиційними, відповідно, в усій селянській Росії – від Царства Польського до Далекого Сходу та азійських регіонів фактично запроваджувалась соціокультурна матриця руського миру з його

Таблиця 1

Органи місцевого самоврядування (сільського та земського) у місцевому управлінні Російської імперії*

1861–1874 рр.		1874–1889 рр.	1889–1917 рр.	
Губернський рівень	(Сенат)	Губернатор	Губернатор	Губернатор
		Губернське із селянських справ присутствіє	Губернське із селянських справ присутствіє	(Земський відділ МВС) Губернське присутствіє Губернське із земських справ присутствіє (з 1890 р.) Губернські земські збори Губернська земська управа
Повітовий рівень	З'їзд мирських посередників	Повітове із селянських справ присутствіє	Земський дільничний начальник	Повітовий з'їзд
	Мирський посередник			Повітові земські збори Повітова земська управа
Волосний рівень	Волосний схід Волосний старшина Волосне правління	Волосний схід Волосний старшина Волосне правління	Волосний схід Волосний старшина Волосне правління	
Сільський рівень	Сільський схід	Сільський схід	Сільський схід Сільські старости	
	Сільські старости	Сільські старости	Селищний схід (з 1899 р.)	

*- у губерніях, де було запроваджено земське самоврядування

практиками, що мали відчутний тоталітарний «присмак» у формі тотального контролю селянського загалу над кожним із своїх членів. Усне звичаєве право віддавало селянина на поталу архаїчним традиціям аграрного суспільства, знецінюючи особисту підприємливість, ініціативу, підпорядковуючи особистість колективній волі та відмежовуючи село від процесів раціоналізації [9, с. 112; 11, с. 122–128].

Попри те, що таке суперечило завданням модернізації країни, її істеблішмент продовжив цю лінію, сформулювавши нову програму облаштування «некорінних», окраїнних, народів, які, за висловом І.Аксакова, потребували перевиховання в дусі «руської народності» й перетворення на «свідому освічену силу», адже єдність державна, як наголосили реформатори, мала бути виявом єдності «населеної країни». На порядок денний висунули «однакове» вирішення селянського питання «по всій Русі». Її пропонувалося зшити своєрідними становими скріпами, штучно створюючи селянський стан там, де його не було (приміром, у польських губерніях тощо). «Народний сенс», стверджували реформатори, – то був «найгрубіший соціалізм», і такий устрій слід було «поширювати» не тільки в Росії, а й в «усіх найближчих країнах» – внести в них «прапор злиття станів». Тим самим Російська імперія, на погляд діячів епохи Великих реформ, виконала б відносно цих країн справжню культуртрегерську місію з оновлення їх устрою [11, с. 146].

Потворними виявами традиційності самоврядних сільських практик стали змови більшості сільських сходів проти решти співгромадівців, унаслідок чого позбавлялися землі, а отже й засобів до існування, десятки людей і цілі родини. Неподиноками були неспіврозмірні робочим силам родин розподіли землі й повинностей на сходах і свавільні побори загалу з тих, хто йшов у заробітчани, чим частина мешканців громад знедолювалася й прирікалася на жебрацтво. Інтригани і хабарники на сходах вирішували долю працелюбних селян, яким загрожувала кругова порука через виконання повинностей за інших односельчан. Кричущими проявами свавілля сходів була реалізація ними права виселяти до Сибіру односельчан: часто з громад виселялися ті, хто виступав проти свавілля загалу і, будучи грамотним та пояснюючи співгромадівцям «слово правди», тим самим нібито «каламутив» село. Абсолютним анахронізмом була й діяльність невпорядкованого та корумпованого волосного суду, що діяв на засадах аморфного звичаєвого права, а не на основах позитивного, формального, права, та виносив несправедливі вироки, нехтуючи гідністю людини й примушуючи, приміром, сплатити гроші здирику та грабіжнику, якого «виправдали» підкуплені ним лжесвідки. Земці акцентували, що волосне «пра-

восуддя» відучало селян від законності, а вироки цього суду радше слід було кваліфікувати як узаконення беззаконня. Правовий вакуум у рамках фіктивного волосного судівництва зумовив правовий нігілізм найчисельнішої соціальної верстви, гальмував формування її правосвідомості, цементував корпоративність і патріархальність села, нейтралізував зусилля реформаторів з раціоналізації сільського повсякдення – самоврядні практики всередині громад радше мали ірраціональний характер [11, с. 187–195, 314, 330]. Відтак замість управлінської модернізації відбувалася ретрадиціоналізація «однієї шостої суходолу» та консервація на ній патріархальності.

Ураховуючи це, системні свавілля й беззаконня у внутрішньо спаяних самоврядних сільських громадах Російської імперії, що чинилися по відношенню до їх «слабких» членів, домінування принципу колективізму як антиіндивідуалізму, ірраціональний характер сільських взаємин у цих громадах як державоподібних утвореннях з їх корпоративністю, консерватизмом, тотальним контролем загалу над індивідумом, правовим нігілізмом селян стали справжнім мирським фашизмом, що сприяло встановленню надалі радянського тоталітаризму, формуванню соціокультурних передумов сучасного російського фашизму [10, с. 111].

Зрозуміло, свавілля і беззаконня в сільських громадах не однаковою мірою проявлялося в регіонах, оскільки традиції сільського співжиття в них були різними. Приміром, запровадження в 1864–1866 рр. у польських і балтійських селах окремих самоврядних моделей стало, по суті, виявом банкрутства імперських реформаторів у справі інтеграції в мікросоціуми цих губерній колективістських практик руського миру, адже там домінував європейський індивідуалізм, відповідно, особа не відчувала архаїчного тиску селянського колективу, що панував у тих частинах країни, минуле яких було пов'язане із домінуванням колективістських практик. У цьому відношенні українське село з його індивідуалізмом, де історично практикувалися подвірні форми господарювання в рамках спільного землекористування громад, наприкінці XIX ст. довело свою ефективність порівняно з губерніями, де в колективному землеволодінні / землекористуванні практикувалися щорічні зрівняльні земельні переділи (з огляду на це частина тогочасної сановної бюрократії навіть пропонувала скорегувати засади реформи 1861 р., по суті, за шаблоном українського села (пропозиції І.Воронцова-Дашкова)).

У 1902 р. на українському Лівобережжі (Полтавщині, Харківщині) розпочалися масштабні селянські виступи, спровоковані зубожінням селян та спробами влади перерозподілити хлібні заощадження сільських громад для потреб інших регіонів. Виступи поширилися країною і стали початком

Селянської революції, сутність якої полягала в опорі села імперській державі та процесам модернізації загалом. Самоврядування селян у цих акціях відіграло роль територіально-організуючого каркасу, полегшивши об'єднання сил у спільних виступах проти влади, поміщиків, земств [11, с. 336–359, 379–387]. За кризових умов Першої світової війни сільські громади вдалися до потужного опору державі з її експропріаціями продовольства, збіжжя, кінської сили тощо. Село виступило проти імперії організованою на базі самоврядних громад силою, що суттєво пришвидшило розпад Російського Колосу. Таким чином сільське самоврядування стало одним із чинників руйнації країни [11, с. 375–378].

У 1864 р. в Російській імперії було започатковано місцеве самоврядування повітового та губерньського рівня – земське (таблиця 2).

Його конструювання також базувалося на європейських теоретичних основах, однак під час розробки цієї реформи ліберальні реформатори продемонстрували поступовий перехід з позицій громадської теорії місцевого самоврядування на державницькі, відповідно, «творчо опановуючи» закордонні новації їх корекціями з метою адаптації до умов величезної аграрної країни (такий реформаторський стиль зберігався й надалі – це дикту-

валося завданнями збереження цілісності «єдиної і неділимої»).

Розробка земської реформи вимагала від ліберальної бюрократії чималих зусиль, адже потребувала узгодження завдань, структури, функцій земських установ із відповідними міських та сільських самоврядних установ, які всі разом мали стати ланками єдиної системи місцевого самоврядування країни. Не менших бюрократичних ресурсів вимагало й урахування соціокультурної специфіки регіонів, насамперед – зважання на антиросійські настрої місцевих еліт. Останнє суттєво гальмувало поширення земського самоврядування (на початку ХХ ст. земства функціонували лише в 43 губерніях). Приміром, у західних губерніях (у тому числі в Українському Правобережжі) через сепаратизм місцевих поляків воно було запроваджено лише в 1911 р. Але й тоді імперський істеблшмент вдався до корекції європейських принципів місцевого самоврядування: у цих регіонах по суті було запроваджено етнічний ценз – представники польських мешканців обмежувалися в участі в земствах. Не меншим гальмом в поширенні земств був пошук адекватних специфіці урядування теоретичних основ розбудови цього інституту місцевого самоврядування: упродовж 1864–1890рр. реформатори, відчуваючи брак повноважень

Таблиця 2

Формування структур земського самоврядування Російської імперії (1864–1917 рр.) *

Губерньський рівень	ГУБЕРНЬСЬКЕ ЗЕМСТВО ГУБЕРНЬСЬКІ ЗЕМСЬКІ ЗБОРИ ГУБЕРНЬСЬКІ ЗЕМСЬКІ УПРАВИ		
Повітовий рівень	ПОВІТОВЕ ЗЕМСТВО ПОВІТОВІ ЗЕМСЬКІ ЗБОРИ ПОВІТОВІ ЗЕМСЬКІ УПРАВИ		
	ВИБОРЧА КУРІЯ ЗЕМЛЕВЛАСНИКІВ (у 1890–1906 рр. – ДВОРЯНСЬКА КУРІЯ) у 1864–1890 та 1906–1917 рр. входили землевласники повіту; у 1890–1906 рр. – спадкові та особисті дворяни повіту	МІСЬКА ВИБОРЧА КУРІЯ формувався міськими громадами (з 1890 р. – ДРУГА ВИБОРЧА КУРІЯ , до якої входили всі, крім дворян і представників волостей)	«СЕЛЯНСЬКА» ВИБОРЧА КУРІЯ (у 1864–1890 рр. входили представники усіх станів повіту, крім землевласників)
Волосний рівень	ВОЛОСНІ СХОДИ		
	у 1906–1917 рр. обирали представників на спеціальні виборчі з'їзди для обрання повітових земських гласних	у 1890–1906 рр. обирали повітових земських гласних	
			СІЛЬСЬКІ СХОДИ формували склад волосних сходів, делегуючи по 1 представнику від кожних 10 дворів сільського населеного пункту або по 1 представнику від малого населеного пункту

*- у губерніях, де було запроваджено земське самоврядування

державних установ щодо земств, повністю перейшли з позицій громадської теорії місцевого самоврядування на позиції державницької, відповідно.

Натомість фатальним для всього реформаторського проєкту із розбудови місцевого самоврядування на одній шостій суходолу став інший чинник: несприйняття земств селянами та навіть опір ним найбільшої соціальної верстви через неузгодженість між собою цих ланок місцевого самоврядування – єдиною системою в цій країні останнє так і не стало [8, с. 60; 11, с. 265]. Тому багато причин, з'ясування яких може стати окремою сторінкою вивчення досвіду (загалом радше сумного, хоча позитивні здобутки, безперечно, були) самоврядних інститутів у пізній Російській імперії. Вкажемо на принципові моменти.

Відповідно до державницької моделі місцевого самоврядування, крім обраних населенням земських гласних, до складу земств потрапляли й місцеві чиновники, що нівелювало самоврядні принципи земської діяльності. Будучи суто територіальним за своїм колом обов'язків, земство руйнувало корпоративність імперського соціуму, входячи у принципову суперечність із становим характером селянського самоврядування з його орієнтацією на громадську модель місцевого самоврядування, яка протиставляла місцеві громади державі. Не дивно, що у відносинах із селянським самоврядуванням земство, по суті, перебрало на себе частину контролюючих функцій. На селі було запроваджено земські податки (стягувалися з нерухомості, найважливішою з яких для селян була земля) та натуральні повинності – фізичні роботи з благоустрою своїх місцевостей. Організувати все, разом із стягненням податку засобом кругової поруки, мали сільські самоврядні установи. По відношенню до них земці поводитися зверхньо, маючи обов'язок наглядати за продовольчою справою в сільських громадах, контролювати приговори сходів щодо капіталізації вмісту хлібозапасних магазинів, а також ревізувати останні й вимагати від волосних правлінь інформацію щодо стану хлібних запасів.

Логічно, що селянство ставилося до земства не як до партнера, а як до адміністратора, що запровадив нові податки й посилив податкове ярмо. Попри те, що один селянський голос у земстві був у 50 разів «легшим» за дворянський, податком землі селян обкладалися на тих же засадах, що й дворянські. Натомість становленню модерних практик самоврядування у волостях земства уваги практично не приділяли, лише констатували нездатність селянських установ до самодіяльності й повне свавілля «сільських властей», їх фактичну незалежність від повітової та губернської адміністрації. Не дивно, що відразу по створенню земств розпочалося їх протистояння із селянськими установами. З боку земств це було доволі легковажним, адже селянство було потужним платни-

ком земського податку, який, до того ж, постійно збільшувався (в середньому селяни сплачували вдвічі більший за поміщиків земський податок; внесок селян у земські бюджети загалом втричі й більше перевищував те, що сплачували дворяни) [11, с. 255–264].

У 1890 р. земства, бюрократизувавшись, отримали право видавати постанови, обов'язкові для виконання місцевим населенням, і могли в суто адміністративний спосіб впливати на селянське самоврядування. У цьому контексті повітові земства втручалися навіть у господарську діяльність громад: вказували сільським сходою приймати приговори, приміром, із рішенням замість пшениці й жита сіяти кукурудзу [11, с. 262]. На початку ХХ ст., за умов досягнення межі фінансових можливостей селян, тягар земського податку став одним із чинників революційного зриву села. У 1902–1907 рр. поширеним явищем стали селянські «податкові страйки». Під час Першої світової війни бюрократична форма контактів між земськими та селянськими установами «зцементувалася» й радше відповідала командно-адміністративній моделі відносин, аніж партнерським відносинам між установами самоврядування. Адміністративний стиль з боку земств у взаєминах із селянськими установами став нормою. З початком Лютневої революції 1917 р. та послабленням державної влади селянські громади припинили сплату земських податків, що негативно вплинуло на фінансовий стан країни. Попри те, що чимало із земських діячів стали державними адміністраторами, земствам, які функціонували до 1920 р., не вдалося перемогти у протистоянні з новими, більшовицькими, органами влади, адже Країна Рад реалізовувала інший управлінський проєкт [8, с. 91–94].

Висновки. Модерний проєкт Російської імперії із запровадження в її місцеве управління місцевого самоврядування був регіональним варіантом глобального мегатренду двох останніх століть. У сільському сегменті цього проєкту імперські реформатори, засвоївши авангардні європейські ідеї, але поступаючись тиску традиціоналістів і прагнучи подолати сепаратизм регіональних еліт, з метою управлінської уніфікації села вдалися до синкретизації традиційних практик великоруських губерній з модерними управлінськими технологіями. Визначальними рисами нових сільських громад стали домінування колективізму й патріархальності; нехтування правами й потребами індивідууму; правовий нігілізм; свавілля і беззаконня по відношенню до «слабких» членів; антиетатистський і тоталітарний за своєю суттю характер загалом. На тлі ідейно-теоретичної та організаційної неузгодженості між ланками інституту місцевого самоврядування та протистояння між земством і селянськими самоврядними установами, негативні характеристики місцевого самоврядування в цій

країні доповнили його перетворення на інструмент боротьби із сепаратистські налаштованим народами, представники яких усувалися від управління місцевостями. Перетворення на початку ХХ ст. сільських самоврядних установ на територіально-організуючий каркас опору найбільшої соціальної верстви державі й процесам модернізації загалом відіграли фатальну роль у долі Російської імперії. Замість її управлінської модернізації цей проєкт зумовив ретрадиціоналізацію «однієї шостої суходолу», консервацію в ній патріархальності, сприяв встановленню радянського тоталітаризму, формуванню соціокультурних витоків сучасного російського фашизму. Подальше студювання проблеми насамперед пов'язане із детальним з'ясуванням причин провалу російського імперського проєкту запровадження місцевого самоврядування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абашин С.Н. Империя и местное самоуправление: идеология реформ в русском Туркестане в конце XIX – начале XX вв. *Пространство власти: исторический опыт России и вызовы современности: сб. ст.* Москва: МОНФ, 2001. С. 391–412.
2. Аксаков И.С. Бюрократическое и земское государство. *Теория государства у славянофилов: сб. ст.* Санкт-Петербург: тип. А. Пороховщикова, 1898. С. 11–14.
3. Безобразов В.П. Государство и общество: управление, самоуправление и судебная власть: статьи В.П. Безобразова. Санкт-Петербург: тип. В. Безобразова и К°, 1882. 737 с.
4. Белокопский И.П. От деревни до парламента: роль земства в будущем строе России. Ростов-на-Дону: Донская речь, 1905. 45 с.
5. Варганова Г.В. Кейс-стадис как метод научного исследования. *Библиосфера.* 2006. № 2. С. 36–42.
6. Васильчиков А.И. О самоуправлении. Сравнительный обзор русских и иностранных земских и общественных учреждений. Князя А. Васильчикова: в 3 т. Санкт-Петербург, 1869–1871.
7. Верещагин А.Н. Земский вопрос в России: политико-правовые отношения. М.: Межд. отнош., 2002. 189 с.
8. Верховцева І.Г. Діяльність земств Правобережної України (1911 – 1920): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / І. Г. Верховцева; Ізмаїльс. держ. гуман. ун-т. Ізмаїл, 2004. 240 с.
9. Верховцева І.Г. Російська імперія у фокусі глобалістики: парадокси управлінської уніфікації імперського простору. *Регіональні студії.* 2021. Вип. 24. С. 110–115.
10. Верховцева І.Г. Руський мир як мирський фашизм: традиційні соціальні практики «довгого XIX ст.» та імперська свідомість росіян. «*Public History. Історія в публічному просторі*»: матер. міжн. наук.-пр. конф. (Київ, 20 травня 2022 р. / КНУ ім. Тараса Шевченка). К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2022. С. 106–111.
11. Верховцева І.Г. Селянське самоврядування в Російській імперії (друга половина XIX – початок ХХ ст.): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02 / І. Г. Верховцева; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2019. 701 с.
12. Гавров С.Н. Социокультурная традиция и модернизация российского общества. М.: МГУКИ, 2002. 146 с.
13. Гества К. Советский человек. *Вестник общественного мнения.* 2018. № 1-2(126). С. 58–79.
14. Головин К. Наше местное правление и местное представительство. Санкт-Петербург: тип. М. Стасюлевича, 1884. 158 с.
15. Гончаров В.Д. Отношения государственной власти и городского самоуправления в дореволюционной России: Историко-правовой анализ: дис. ... д-ра юр. наук: 12.00.01 / В. Д. Гончаров; Росс. соц.-полит. ин-т. Санкт-Петербург, 2001. 361 с.
16. Градовский А.Д. Системы местного управления на западе Европы и в России. *Сборник государственных знаний.* Т. VI. Санкт-Петербург: печ. В.Головина, 1878 г. 384 с.
17. Григорьев В.А. Эволюция местного самоуправления. Отечественная и зарубежная практика: монография. К.: Истина, 2005. 424 с.
18. Гронский П.П. Теории самоуправления в русской науке. *Юбилейный земский сборник.* Санкт-Петербург: изд. О.Н. Поповой, 1914. С. 76–85.
19. Давыдов Д.В. Культура крестьянской повседневности 1920-х годов (по материалам ТАССР): автореф. ... д-ра ист. наук: спец. 07.00.02 / Д. В. Давыдов; ФГБОУ «Казанский национальный исследовательский технический университет им. А.Н. Туполева-КАИ». Казань, 2012. 41 с.
20. Карнишина Н.Г. Местное самоуправление в России во второй половине XIX в.: теоретический и практический аспекты. *Вестник Томского государственного университета. История.* Вып. № 5(25). 2013. С. 24–28.
21. Лаптева Л.Е., Шутов А.Ю. Из истории земского, городского и сословного самоуправления в России. Москва: РАГС, 1999. 174 с.
22. Мазур Л.Н. Кейс-стади. URL: <http://ponjatija.ru/node/12274>
23. Морозова Е.Н. Земская реформа: замыслы и результаты. *Известия Смоленского государственного университета.* 2011. № 2(14). С. 287–295.
24. Нардова В.А. Городское самоуправление в России в 60-х – начале 90-х годов XIX в.: правительственная политика. Ленинград: Наука, 1984. 258 с.
25. Подлигайлов П.Н. Местное самоуправление в России. Санкт-Петербург: тип. М. А. Хана, 1884. 200 с.
26. Приклонский С.А. Очерки самоуправления земского, городского и сельского. Санкт-Петербург: изд. Ф. Павленкова, 1886. 382 с.
27. Свешников М.И. Основы и пределы самоуправления. Опыт критического разбора основных вопросов местного самоуправления в законодательстве важнейших европейских государств. Санкт-Петербург: тип. В.Безобразова и К°, 1892. 556 с.
28. Хотяинцев В. Крестьянское управление в уезде в связи с уездным управлением вообще. *Русский вестник.* 1881. Т. 156. С. 838–879.
29. Цытович Н.М. Сельское общество как орган местного управления. Киев: имп. ун-т Св. Владимира: печ. Н. Т. Корчак-Новицкого, 1911. 233 с.

30. Ярцев А., Мацузато К. Земства в политической системе царизма: историографические вопросы. *Земский феномен: политологический подход*. Саппоро: Slavik Research Center, Hokkaido University, 2000. С. 12–37.

REFERENCES:

1. Abashin S.N. (2001) Ymperyia y mestnoe samoupravlenye: ydeolohyia reform v russkom Turkestane v kontse XIX – nachale XX vv. Prostranstvo vlasty: ystorycheskyj opyt Rossyy y vyzovy sovremennosty: sb. st. Moscow: MONF, pp. 391–412. [in Russian].
2. Aksakov I.S. (1898) Biurokratycheskoe y zemskoe hosudarstvo. *Teoryia hosudarstva u slavianofov: sbornik statej*. Sankt-Peterburg: tip. A. Porohovschikova, pp. 11–14 [in Russian].
3. Bezobrazov V.P. (1882) Hosudarstvo y obschestvo: upravlenye, samoupravlenye y sudebnaia vlast': stat'y V. P. Bezobrazova. Sankt-Peterburg: tip. V. Bezobrazova i K° [in Russian].
4. Belokonskij I.P. (1905) Ot derevny do parlamenta: rol' zemstva v buduschem stroe Rossyy. Rostov-na-Donu: Donskaia rech' [in Russian].
5. Varganova G.V. (2006) Kejs-stadys kak metod nauchnoho yssledovanyia. *Byblyosfera*. Vol. 2, pp. 36–42. [in Russian].
6. Vasilchikov A.I. (1869–1871) O samoupravlenyy. Sravnytel'nyj obzor russykh y ynostrannykh zemskykh y obschestvennykh uchrezhdenyj. Knyazya A. Vasilchikova: v 3 t. Sankt-Peterburg: [in Russian].
7. Vereschagin A.N. (2002) Zemskij vopros v Rossyy: polytyko-pravovye otnosheniya. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya [in Russian].
8. Verkhovtseva I.G. (2004) Activities of zemstvos of the Right Bank of Ukraine (1911–1920): dissertation for the degree of a candidate of historical sciences, specialty 07.00.01 / I. G. Verkhovtseva; Izmail State University for the Humanities. Izmail [in Ukrainian].
9. Verkhovtseva I.G. (2021) Rosijs'ka imperiia u fokuci hlobalistyky: paradoksy upravlins'koi unifikatsii impers'koho prostoru. *Regional Studies*. Vol. 24, pp. 110–115. [in Ukrainian].
10. Verkhovtseva I.G. (2022) Rus'kyj myr iak myrs'kyj fashyzm: tradytsijni sotsial'ni praktyky «dovhoho XIX st.» ta impers'ka svidomist' rosiiian. «Public History. Istoriiia v publichnomu prostori»: mater. mizhn. nauk.-pr. konf. (Kyiv, 20 travnia 2022 r. / Taras Shevchenko KNU). Kyiv: Taras Shevchenko KNU, pp. 106–111. [in Ukrainian].
11. Verkhovtseva I.G. (2019) The peasant self-government in the Russian Empire (the second half of the XIX – the beginning of the XX): dissertation for the degree of a doctor of historical sciences, specialty 07.00.02 / I. G. Verkhovtseva; Bogdan Chmelnytsky Cherkasy State University. Cherkasy [in Ukrainian].
12. Gavrov S.N. (2002) Sotsyokul'turnaia tradytsyia y modernyzatsyia rossyjskoho obschestva. Moscow: MGUKI [in Russian].
13. Gestva K. (2018) Sovetskyj chelovek. *Vestnyk obschestvennoho mnenyia*. № 1-2(126), pp. 58–79. [in Russian].
14. Golovin K. (1884) Nashe mestnoe pravlenye y mestnoe predstavyl'tvo. Sankt-Peterburg: tip. M. Stasyulevicha [in Russian].
15. Goncharov V.D. (2001) The relationship between state power and urban self-government in pre-revolutionary Russia: Historical and legal analysis: dissertation for the degree of a doctor of law sciences, specialty 12.00.01 / V. D. Goncharov; Russian Socio-Political Institute. Sankt-Peterburg [in Russian].
16. Gradovskij A.D. (1878) Systemy mestnoho upravlenyia na zapade Evropy y v Rossyy. *Sbornyk hosudarstvennykh znanyj*. T. VI. Sankt-Peterburg: pech. V. Golovina [in Russian].
17. Grigor'ev V.A. (2005) Evoliutsyia mestnoho samoupravlenyia. Otechestvennaia y zarubezhnaia praktyka: monografiya. Kyiv: Istina, 2005. [in Russian].
18. Gronskij P.P. (1914) Teory samoupravlenyia v russkoj nauke. Yubylejnyj zemskij sbornyk. Sankt-Peterburg: izd. O.N. Popovoj, pp. 76–85.
19. Davydov D.V. (2012) The culture of peasant everyday life of the 1920s (according to the TASSR): abstract for the degree of a doctor of historical sciences, specialty 07.00.02 / D. V. Davydov; FGBOU «Kazan National Research Technical University named after A.N. Tupoleva-KAI». Kazan' [in Russian].
20. Karnishina N.G. (2013) Mestnoe samoupravlenye v Rossyy vo vtoroj polovyne XIX v.: teoretycheskyj y praktycheskyj aspekty. *Bulletin of Tomsk State University. History*. № 5(25), pp. 24–28 [in Russian].
21. Lapteva L.Ye., Shutov A.Yu. (1999) Yz ystorry zemskoho, horodskoho y soslovnogo samoupravlenyia v Rossyy. Moscow: RAGS [in Russian].
22. Mazur L.N. (2000) Kejs-stady. URL: <http://ponjatija.ru/node/12274> [in Russian]
23. Morozova E.N. (2011) Zemskaja reforma: zamysly y rezul'taty. *News of the Smolensk State University*. № 2(14), pp. 287–295 [in Russian].
24. Nardova V.A. (1984) Horodskoe samoupravlenye v Rossyy v 60-kh – nachale 90-kh hodov XIX v.: pravyl'tstvennaia polytyka. Lenynhrad: Nauka [in Russian].
25. Podligaylov P.N. (1884) Mestnoe samoupravlenye v Rossyy. Sankt-Peterburg: tip. M. A. Khana [in Russian].
26. Priklonskij S.A. (1886) Ocherky samoupravlenyia zemskaho, horodskoho y sel'skaho. Sankt-Peterburg: izd. F. Pavlenkova [in Russian].
27. Sveshnikov M.I. (1892) Osnovy y predely samoupravlenyia. Opyt krytycheskoho razbora osnovnykh voprosov mestnoho samoupravlenyia v zakonodatel'stve vazhnejshykh evropejskykh hosudarstv. Sankt-Peterburg: tip. V.P. Bezobrazova i K° [in Russian].
28. Hotyaintzev V. (1881) Krest'ianskoe upravlenye v uezde v sviazy s uezdnym upravlenyem voobsche. *Russkyj vestnyk*. T. 156, pp. 838–879. [in Russian].
29. Tzytovich N.M. (1911) Sel'skoe obschestvo kak orhan mestnoho upravlenyia. Kyev: imp. universitet St. Vladimira: pech. N. T. Korzhak-Novitzkogo [in Russian].
30. Yartzev A., Matuzato K. (2000) Zemstva v polytycheskoj systeme tsaryzma: ystoryohrafycheskye voprosy. Zemskij fenomen: polytolohycheskyj podkhod. Sapporo: Slavik Research Center, Hokkaido University, pp. 12–37. [in Russian].

Local self-government as a world megatrend of the XIX–XXI centuries: case “Modern project of the Russian Empire”

Verkhovtseva Irina Gennadiivna

Doctor of Historical Science,
Associate Professor,
Professor at the Department
of Social Philosophy and Management
State Tax University
University str., 31, Irpin, Kyiv region,
Ukraine

For the first time in the scientific literature, the question of the peculiarities of the modern project of the Russian Empire to introduce local self-government in its local government was brought up. Emphasizing the global significance of the institution of local self-government as a global megatrend of the last two centuries, an attribute of democracy and an organic component of public administration, using the case method, the subject field of imperialism as a direction of historical globalism outlines the features and contradictions.

Special historical methods became methods of studying the problem: historical-typological, historical-genetic, as well as the method of problem-situational analysis (case method).

This contributed to the understanding of the subject in the organic relationship of public and private, taking into account their real context, typification of forms and directions of reform activities in local government in the late Russian Empire, summarizing the results of these activities and identifying their typical and specific roots.

Having mastered the avant-garde European ideas of modernization of local government on the basis of local self-government, yielding to traditionalist pressure, trying to overcome the separatism of regional elites, in order to unify the village rural reformers technologies.

The defining features of the new rural communities were the dominance of collectivism and patriarchy; neglect of the rights and needs of the individual; legal nihilism; arbitrariness and lawlessness in relation to “weak” members; anti-statist and totalitarian in nature. The peculiarities of the relationship between rural and zemstvo self-government bodies as a part of the institute of local self-government of this country are pointed out. Confrontation between them, the strengthening of anti-democratic tendencies in the activities of zemstvos, the transformation of the early twentieth century. rural self-government institutions on the territorial-organizing framework of resistance of the largest social class to the state and the processes of modernization in general played a fatal role in the fate of the Russian Empire. Instead of its administrative modernization, this project led to the re-traditionalization of the country, the preservation of its patriarchy, the establishment of further Soviet totalitarianism, the design of socio-cultural origins of modern Russian fascism.

Key words: megatrends of the XIX-XXI centuries, local self-government, imperialism, the Russian Empire, village public management, zemstvo self-government.

Яковлев Максим Володимирович

Концепт «модель нейтралітету» як інструмент політичних маніпуляцій по відношенню до України (методологічний вимір)

УДК 001.891:[327:81'42](477:100)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-2.16>

Яковлев Максим Володимирович
кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародних
відносин,
керівник Школи політичної аналітики
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»
вул. Волоська 12/4, Київ, Україна

Стаття присвячена концептуальному аналізу словосполучення модель нейтралітету з метою виявлення в ньому когнітивних викривлень, за допомогою яких здійснюється політичне маніпулювання в тих випадках, коли Україні нав'язують т.з. «модель нейтралітету» на прикладі конкретних країн. Значення поняття модель з'ясовується у статті за допомогою тлумачних словників української, англійської, німецької, данської та шведської мов. Далі розглядаються конкретні випадки нейтралітету країн, які або колись були нейтральними (Бельгія), або формально все ще мають той чи інший статус нейтралітету (Австрія, Швейцарія, Швеція, Фінляндія). Проведений аналіз показує, що у випадках, коли по відношенню до України згадується якась «модель нейтралітету» на прикладі конкретної країни, когнітивна помилка криється в хибному припущенні про те, що формат нейтралітету чи практичні його складники, які функціонують впродовж певного часу в якійсь країні, можна не лише розглядати як приклад, але й застосувати до інших країн відірвано від історичного й політичного контексту їх формування. При цьому маніпулятивна підміна криється саме в тому, що емпіричний приклад реальної країни з її особливостями статусу нейтралітету приймається як абстрактна формула, яка ніби може бути перенесена на абсолютно інший досвід. У статті показано, що у випадку кожної країни нейтралітет має дуже різний характер: від «озброєного нейтралітету» Швейцарії до «мілітаризованої нейтральності» Швеції. Проаналізовані дослідження, які присвячені нейтралітету як складовому національних ідентичностей у Швеції та Фінляндії, ілюструють різницю відмінності між сприйняттями нейтралітету населенням на глибинному рівні ідентичності. Матеріал розглянутих досліджень скандинавських науковців вказує на розуміння політичними елітами Швеції та Фінляндії другої половини ХХ ст., що під час війни зберегти нейтралітет їхнім країнам не вдається. Натомість нейтралітет Австрії, за історичною аналогією, радше стосується майбутнього Білорусі. Стаття доводить, що ключовий спосіб політичної маніпуляції полягає у концептуальному викривленні самого розуміння поняття модель і заміни його емпіричним прикладом, без урахування історичного контексту становлення і фактичного стану нейтралітету країн, які були або формально зараз залишаються нейтральними.

Ключові слова: концептологія, політична концептосфера, політико-лінгвістичні міждисциплінарні дослідження, міжнародні відносини, зовнішні відносини України, методологія політичної науки, теорії міжнародних відносин.

Вступ. Дискусії навколо безпекового та оборонного статусу різних країн часто зводяться до досить примітивної опозиції між країнами, що їх умовно називають нейтральними, і тими, які входять до оборонних союзів і відтак не можуть вважатися нейтральними. Сама концепція нейтралітету, безумовно, є суттєво ширшою за виключно неприналежність до оборонних союзів, тим більше, якщо до уваги брати політичні союзи, співпраця в межах яких неминуче містить у собі той чи інший елемент безпекової політики (приміром, Європейський Союз). Ситуація суттєво ускладнюється, коли йдеться про *модель нейтралітету*, під якими мається на увазі не лише формат нейтрального статусу (що, як було вже зазначено, потребує окремого прояснення), але з самого словосполучення випливає, що нейтралітет може бути змодельований з якихось компонентів і на основі них може бути виділена якась абстрактна *модель*. Утім, як показує досвід повномасштабної війни, яку Росія розв'язала проти нашої держави, часто-густо трапляються спроби нав'язати Україні не просто якісь абстрактні моделі нейтралітету, які би послабили нашу державу у протистоянні з Росією, але зая-

вити, що, умовно, якийсь нейтралітет для України може бути взятий як «модель Швейцарії», «модель Фінляндії» чи якихось інших країн. На перший погляд видається, що з оперттям на досвід якоїсь країни, яка або мала в минулому, або має зараз визнаний іншими міжнародними акторами статус нейтралітету, Україні пропонують подібний статус, задля припинення війни. Разом з тим, у такому риторичному кроці криється не лише політично упереджена позиція, але й методологічно хибний підхід, що містить у собі елементи маніпуляції.

Відтак, **метою** цієї статті є виокремлення методологічно хибного і політично маніпулятивного компонентів у використанні самої концепції «*модель нейтралітету*», під якою мається на увазі форма нейтралітету для України, змодельована на прикладі інших країн.

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких взаємопов'язаних **завдань**: 1) за допомогою політико-лінгвістичного підходу розкрити зміст поняття *модель* у тих розуміннях, які можуть стосуватися його застосування у поєднанні з іншим поняттям – *нейтралітет*; 2) на прикладі Австрії, Швейцарії, Бельгії, Швеції та Фінляндії (з ураху-

ванням їхніх статусів до подачі заявки на членство в НАТО) відстежити особливості історичного досвіду нейтралітету, які доводять неможливість їхнього абстрактного моделювання.

Методи дослідження. Методологічна рамка дослідження опирається на політико-лінгвістичний міждисциплінарний підхід, який враховує семантичний підхід до значення слова – тобто у нашому випадку спочатку йдеться про визначення поняття *модель*, яке здійснюється на основні даних тлумачних словників української, англійської, данської, німецької, шведської мов. Це також відповідатиме суспільствознавчому підходу до дослідження *концептів*, для яких, згідно з підходом професора Бостонського університету Дж. Геррінга, важливими є чотири елементи емпіричного концепту: 1) термін, 2) атрибути, 3) індикатори, 4) феномени [13, с. 116]. Підхід Дж. Геррінга поєднується з загальними засадами *кейс-стаді* у викладі одного з класиків цього методологічного напрямку Р. К. Їна (використаний його підхід до визначення джерел даних дослідження і підходу до їх обробки, а також критерії окреслення рамок кейсу) [27]. Порівняння опису країн опирається на порівняльний підхід британського науковця Т. Лендмана, чия праця з методології порівняльної політології є всесвітньо-відомою [15]. За Т. Лендманом, *контекстуальний опис* є «першою ціллю порівняльної політології» [15, с. 5], відтак у нашому порівнянні історичного досвіду країн ми опиратимемося на його підхід.

Результати. Словник української мови в 11 томах, у 4-му томі, який вийшов друком 1973 року, дає п'ять визначень поняття «модель» [1]. Якщо відкинути ті з них, які напряму не стосуються предмету нашого розгляду, а саме – модель як матеріал чи натура для художнього зображення і зразок, з якого знімається форма для відливання або відтворення в іншому матеріалі (хоча щодо останнього можна вочевидь подумати про метафоричне використання «форми для відливання»), то у нас залишаться три інші визначення: 1) зразок якого-небудь нового виробу, взірцевий примірник чогось, 2) тип, марка конструкції, 3) предмет, відтворений у зменшеному, іноді у збільшеному або натуральному вигляді [1]. Словник німецької мови Duden дає в цілому дуже подібні до української мови значення слова «Modell» у німецькій мові (зразок, взірець, зображення, форма для чогось), але серед значень є таке, якого не має в наведеному українському словникові, але яке вочевидь має місце в українському слововжитку: «об'єкт, зображення, яке відтворює внутрішні відносини чи функції чогось, [схематично] унаочнює їх [і спрощує, ідеалізує]» [18]. Словник англійської мови (як і німецький словник – в онлайн форматі) Merriam-Webster подає розлогий перелік з 14 пунктів значення слова «model», серед яких, однак є повтори, і специфічні значення (як, приміром, тлумачення

цього слова в значенні «копія» у випадку британської англійської) [17]. Серед запропонованих тлумачень є такі: зразок для імітації чи повторення; опис чи аналогія, що використовується для візуалізації чогось (приміром, атому) і не може спостерігатися напряму; структура дизайну чогось [17]. Тлумачний словник данської мови Den danske ordbog містить, окрім визначень, які трапляються у словниках вже розглянутих мов (на кшталт натури для малювання, моделі в значенні зразку), промовисте перше визначення: «форма або спосіб дії, поведження (дан. *fremgangsmåde*), що у певній царині функціонує як норма» і визначення під номером 4: «схематичний опис або унаочнення абстрактного, складного явища чи взаємозалежності (дан. *sammenhæng*)» [16]. Словник шведської мови Шведської академії також у цілому подає такі ж самі визначення, починаючи з узагальнення, що модель є «предметом, який (зазвичай у зменшеній формі) показує вигляд (та функції) чогось» [19].

Звісно, у науковому вжитку трапляється багато різних моделей, а на позначення структурних компонентів абстрактної моделі часто вживається словосполучення «концептуальна модель», для якого пошуковик Google дає понад 35 тисяч результатів пошуку українською мовою. Разом з тим, коли йдеться не лише про публіцистичний стиль (публікації в різних ЗМІ про те, що, мовляв, Росія пропонує для України якісь моделі нейтралітету), але й про широкий суспільно-політичний дискурс, то «модель» справді набуває значення взірця чи зразка, за яким має бути облаштована Україна: якщо це «Австрійська модель», то Україна має якимсь чином стати такою, якою є Австрія щодо свого нейтралітету, якщо ж «Шведська модель», то подібною до нейтрального статусу Швеції. В обох випадках криється когнітивне викривлення: з одного боку, очевидним видається банальний факт, що Україна – не Австрія і не Швеція, і, звісно ж, модель не означає якогось «копіювання країни», на які, згідно з пропозиціями Росії, має бути подібна Україна у своєму нейтралітеті. Також очевидного, що коли йдеться про статус нейтралітету, його особливості, то країни, які є нейтральними впродовж вже досить тривалого часу, можуть наводитися для ілюстрації, для того, що дискусія мала бодай якийсь предметний характер. У цьому випадку помилка криється в тому, що формат нейтралітету чи практичні його складники, які функціонують впродовж певного часу в якійсь країні, можна не лише розглядати як приклад, але й застосувати до інших країн відірвано від історичного й політичного контексту їх формування.

Якщо йдеться про примітивний рівень історичних аналогій, якими полюбляє користуватися не лише російська пропаганда на федеральних каналах, але й сам Владімір Путін і російське МЗС, то історичні витоки австрійського нейтралітету корек-

тніше було би застосувати до Білорусі: через приєднання Австрії до нацистської Німеччини через *Anschluss* у березні 1938 р. Австрія стала частиною Німецького рейху і, вочевидь, на ній лежить відповідальність за злочини нацистів проти людства. Так само Білорусь була втягнена путінським режимом у війну проти України, тож нейтральний статус Білорусі на майбутнє мав би означати, що ця країна не становитиме загрози для сусідніх країн, що з її території не будуть наноситися ракетні удари військами інших країн тощо. Також слід зауважити, що Австрія ухвалила свій закон (який у назві містить елемент «конституційний», в оригіналі *Bundesverfassungsgesetz*) про постійний нейтралітет (нім. *Immerwährende Neutralität*) 26 жовтня 1955 р. у тому числі після перемов з державами, які окупували країну, а у самому законі перша стаття містить формулювання про те, що Австрія зобов'язується усіма силами саме захищати (нім. *verteidigen*) свій нейтралітет, що також вказує на те, що для такого захисту потрібні у тому числі й військові сили. У Московському меморандумі від 15-го квітня 1955 р. Австрія зобов'язувалася перед СРСР стати нейтральною країною «за зразком Швейцарії», що зафіксовано у першому пункті цього документу [20]. Проголошення постійного нейтралітету не завадило Австрії вступити до Європейського Союзу 1995 р.

Якщо говорити про нейтралітет Швейцарії і про те, що ця країна тривалий час не виступала у війнах на боці жодної із сторін (себто у військовому розумінні нейтралітету), особливо під час двох світових воєн, то слід також мати увазі, що застосувати в якомусь розумінні Швейцарську модель нейтралітету до якої іншої країни практично неможливо, бо історія «товариства клятви», а саме так німецькою називається Швейцарія – *Eidgenossenschaft* – і ця частину її назви іншими мовами прийнято передавати як «конфедерація», є унікальною. Окрім часто обговорюваної теми про те, що Швейцарія є досить мілітаризованою (усі чоловіки проходять військову підготовку, мають вдома певний вид зброї і т.д.), наведемо такі приклади з її історії: вважається, що після Битви при Мариньяно 1515 р. тодішня Швейцарія відмовилася від територіальної експансії і стала на рейки нейтралітету [5], однак слід мати на увазі, що 1798 наполеонівська Франція окупувала Швейцарію, створила там свою маріонеткову державу (Гельветійську Республіку), анексувала частину території (Женеви, Мюльгаузен – або Мюльоз французькою та ін.), під час Наполеонівських війн вона була окупована австрійцями та росіянами. Віденський конгрес 1815 р. підтвердив незалежність Швейцарії та визнав її нейтральний статус, і також за результатами цього конгресу сформувалися остаточні кордони цієї країни, яка включила до себе Женеви, кантони Вале і Невшатель. Вважається, що останніми бойовими діями,

в яких брали участь швейцарські найманці, була облога Гаети під час війни між Королівством Сардинії та Королівством обох Сицилій, яка тривала з листопада 1860 р. по середину лютого 1861 р. [23]. Відповідно, з цих прикладів бачимо, що в історичній ретроспективі нейтральний статус Швейцарії не зупинив наполеонівську Францію від окупації, а також дозволяв швейцарським найманцям брати участь у військових діях на боці інших країн, і, відповідно, багато в чому сучасний нейтральний статус Швейцарії великою мірою залежить не тільки і не стільки від її військової міці (хоча на позначення цього стану по відношенню до Швейцарії використовується навіть термін «озброєний нейтралітет» – *armed neutrality* [10] (для порівняння – дослідниця С. Джексон пише про *мілітаризовану нейтральність* – *militarized neutrality* – як складову шведської ідентичності [14]), а від ролі цієї країни у світовій політичній та фінансовій системі, а питання історичного досвіду дотримання нейтралітету з відповідними нюансами, зокрема під час Холодної війни, також активно досліджується науковцями [26].

Вочевидь, сама концепція нейтралітету для сучасної Швейцарії також має значення: у книжці історика Я. Таннера «Історія Швейцарії у ХХ ст.» слово «нейтралітет» (нім. *Neutralität*) згадується 124 рази, а різні форми прикметника «нейтральний» аж 120 разів [23]. Для приблизного порівняння: у книжці «Історія Бельгії для чайників» поняття «нейтралітет» (фр. *neutralité*) згадується 30 разів, іще 8 – прикметник «нейтральний», хоча про самій історії і наслідкам бельгійської нейтральності присвячені два підрозділи [22]. Інший короткий довідник «3 візитом до Бельгії» нідерландською мовою, автор – Й. Бульє, згадує нейтралітет всього три рази, зокрема у таких реченнях: «Німці порушили нейтралітет Бельгії в 1914 році, провівши свої війська крізь всю країну для нападу на Францію» [7, с. 8] та «попри політику нейтралітету (нід. *neutraliteitspolitiek*), Бельгія все ж опинилася у війні – Другій світовій» [7, с. 14].

Той факт, що нейтральний статус країни без гарантій безпеки не стримував агресора проти окупації такої країни, свідчить приклад Бельгії, яка була початково створена як нейтральна країна у 1830-1831 рр. (після Бельгійської революції і Лондонської конференції) і після визнання незалежності Бельгії Нідерландами у 1839 р. Однак 1914 р. Німеччина вдерлася до Бельгії: посол Великої Британії у Берліні сер Едвард Гошен писав, що державний секретар МЗС Німеччини Готліб фон Ягов назвав гарантії нейтралітету «шматком паперу» [6]. Стаття видання *The Economist* від 21-го червня 2014 р. під назвою «Нейтралітет за яку ціну?» розпочинається таким абзацом: «Швеція і Фінляндія вже кілька років як перестали бути нейтральними. Вони обидві беруть участь у навчаннях НАТО, їхні

сили входять до сих швидкого реагування, беруть участь у миротворчих операціях у Боснії та Косово, приєднувалися до бойових дій в Афганістані, та, у випадку Швеції, беруть участь у повітряній війні в Лівії 2011 р.» [25]. Відповідно, згідно з таким підходом, участь у військових операціях і спільних військових навчаннях з іншими країнами і цілими військовими блоками вже є свідченням *проти* нейтрального статусу країн у військовому плані, попри те, що вони не є членами якихось оборонних союзів. Далі у статті наводиться цитата слів радника В. Путіна Сергея Маркова, що застерігає Фінляндію, яка, на його думку, може розпочати третю світову війну і яка вирізняється, з його слів, особливо високим рівнем русофобії, що він її порівнює з антисемітизмом, що може, як пише він, стати причиною війни. Звісно, це можна розглядати як один із способів залякування, з тим, щоб Фінляндія відмовилася від планів вступу до НАТО, однак це також має й очевидний ефект – підштовхування країни до членства у безпековому альянсі через агресивну риторику російських офіційних осіб [3]. Варто при цьому відзначити, що перспективи можливого членства Фінляндії у НАТО розглядалися після розпаду СРСР, про що свідчить стаття шотландського науковця Д. Артера про перспективи вступу цієї країни до альянсу, датована 1996 р. [3], в якій одразу, у самому вступі йдеться про те, що потенційна втрата нейтральності вже тоді не була для фінів табуованою темою.

Якщо побіжний історичний огляд досвіду країн, які або на разі мають статус нейтралітету, або його мали, показує, що наведення їх як «моделей» нейтралітету для будь-якої іншої країни (не лише України) є концептуально помилковим, через те, що жодна країна не може повторити чи відтворити історичний шлях іншої. Відповідно, слід уважніше придивитися і до інтелектуального опрацювання самого феномена нейтралітету як статусу, який теж, вочевидь, може розумітися по-різному. Як не дивно, але сама концепція нейтралітету може бути частиною *ідентичності* країн [11], яка стає соціальним конструктом, що може існувати, так би мовити *окремо* від безпосередньої або «предметної» політики нейтралітету в розумінні умовної позаблоковості [12].

У контексті нейтралітету як частини ідентичності варто навести цитату, нехай і дещо розлогу, зі статті двох фінських дослідниць Ю. Аунеслуоми та Ю. Райніо-Ніємі, які пишуть, що: «на думку більшості вчених та інших авторів, нейтралітет Фінляндії був результатом жорсткої реалістичної оцінки фактичного політичного стану у світі після 1945 року та його значення для малої країни. Через це *політика нейтралітету Фінляндії, на відміну від, наприклад, Швеції, ніколи так і не стала невід'ємною частиною фінської ідентичності* (виділення – моє, М.Я). Нейтралітет, з цієї

точки зору, мав другорядне значення, був прагматичним інструментом для утримання Фінляндії на західному боці залізної зависи. Головним пріоритетом було знайти варіанти, які дозволили б якомога більше західноєвропейської інтеграції відповідно до західної ідентичності Фінляндії. Нейтралітет у цьому контексті був небажаним – це була позиція, до якої Фінляндію змусили геополітичні факти холодної війни та дрейф Фінляндії до політично складної зони між Сходом і Заходом, – але це був найкращий варіант, доступний на той час» [4, с. 51].

Роберт Дальшьо зі Шведського інституту дослідження оборони (FOI) пише про три погляди на причини нейтралітету Швеції під час Холодної війни: згідно з найбільш поширеним поглядом, Швеція зберігала нейтралітет задля того, щоб зменшувати напругу між основними блоками цього періоду і відтак задля порятунку країни від втягування у війну [9]. Основним конкуруючим поглядом є позиція, що нейтралітет стосувався виключно мирного часу, а у випадку війни СРСР все рівно напав би на Швецію як на «західну країну», або Швеція вимушена була би виступити на боці Заходу – щонайменше в тому, що дозволила би використання свого повітряного простору для війни з СРСР. Р. Дальшьо просуває третю позицію, згідно з якою військово-політичне керівництво Швеції у 1950-ті рр. розуміло, що «нейтралітет у час війни не спрацює, але вони намагалися триматися якомога осторонь можливого обміну ядерними ударами» [9, с. 175] між двома військовими блоками. Р. Дальшьо пише, що: «вже на початку 1950-х років критики політики нейтралітету стверджували, що Швеція, ймовірно, так чи інакше буде втягнута в нову світову війну, і що політика нейтралітету була азартною грою з високими ставками, що робило Швецію вразливою для нападу з боку Радянського Союзу, не забезпечуючи стримування та підготовленої допомоги, яка вона могла би отримати, якби була членом НАТО» [9, с. 176]. Ця цитата щодо суспільної дискусії у Швеції середини минулого століття чудово ілюструє, що статус нейтралітету не сприймався усіма як гарантований захист країни від війни. Стаття Р. Дальшьо свідчить, що статус нейтралітету, як би це не було дивно, у випадку Швеції щонайменше розглядався у двох можливих сценаріях: 1) війни нема – країна нейтральна; 2) між СРСР і НАТО вибухає війна і статус нейтралітету не захистить країну від тої чи іншої форми участі у такій війні, а, можливо, буде й негативом – бо країна буде незахищеною. Відповідно, ті, хто подекуди згадують про нейтралітет Швеції повинні мати на увазі, що навіть у цій, станом на зараз все ще *позаблоковій* країні (яка, втім, вочевидь є частиною цивілізованого Західного світу), з середини минулого століття є розуміння того, що нейтралітет в умовах загального мирного стану в регіоні і світі – це одне, а під час війни, якщо казати абсолютно ненауковою мовою, щось зовсім інше. Нагадаймо, що «у вузькій

інтерпретації, нейтралітет – це статус, що визначає поведінку країн під час війни; він проказує країні безсторонність і неучасть відповідної країни у війні між третіми країнами» [21, с. 364]. Відповідно, розуміння, що під час війни країна не зможе залишатися зовсім не залученою нівелює вузьку інтерпретацію нейтралітету.

Цитовані вище шведські дослідники У. Мьоллер і У. Б'єрельд, порівнюючи досвід нейтралітету Швеції та Фінляндії, пишуть про ці країни як про *пост-нейтральні європейські*, і хоча при цьому вони не дають конкретного визначення самій концепції *пост-нейтральності*, вони пишуть про Швецію і Фінляндію, при цьому вказують на ключову відмінність між ними: «Швеція була більш залежною, ніж Фінляндія, у забезпеченні того, щоб її відповідна політика нейтралітету доповнювалася відповідною міжнародною роллю. Це було можливим під час холодної війни, але стало все складніше після краху біполярного світового порядку» [21, с. 365]. Тема, яка заслуговує на окремий розгляд (який, вочевидь, виходить за межі цієї статті), є так звані «шпигунські війни» та використання розвідниками нейтральних країн для своєї діяльності. Приміром, у Швеції досліджують діяльність німецьких Stasi на своїй території [2; 8]. Так само шведські дослідники окремо розглядають питання просування інтересів своєї країни в умовах позаблоковості, як, зокрема, у праці з промовистою назвою «Швеція у Білому домі» [24].

Висновки. Аналіз визначень і розуміння поняття *модель* в українській, англійській, німецькій, шведській і данській мовах вказує на те, що спільним для них є розуміння основних значень цього слова як взірця, зразка, схеми, яку можна відтворити, бо у випадку наукового вжитку вченим часто йдеться про модель як сукупність структурних компонентів, щодо якої часто вживаним є словосполучення «концептуальна модель». Також очевидно, що коли йдеться про статус нейтралітету, його особливості, то країни, які є нейтральними впродовж вже досить тривалого часу, можуть наводитися для ілюстрації, для того, щоб дискусія мала бодай якийсь предметний характер. У випадку, коли по відношенню до України згадують про якусь «модель нейтралітету» і при цьому називають конкретну країну як «модель», наріжна помилка криється в хибному припущенні про те, що формат нейтралітету чи практичні його складники, які функціонують впродовж певного часу в якійсь країні, можна не лише розглядати як приклад, але й застосувати до інших країн відірвано від історичного й політичного контексту їх формування. При цьому маніпулятивна підміна криється саме в тому, що емпіричний приклад реальної країни з її особливостями статусу нейтралітету (як показує виклад цієї статті, у випадку кожної країни він – дуже різний: від «озброєного нейтралітету» Швейцарії до «мілітаризованої нейтральності»

Швеції) приймається як абстрактна формула, яка ніби може бути перенесена на абсолютно інший досвід. Дослідження, які присвячені нейтралітету як складовій національних ідентичностей у Швеції та Фінляндії яскраво ілюструють різочу відмінність між сприйняттями нейтралітету населенням на глибинному рівні ідентичності. Викладений у статті матеріал досліджень скандинавських науковців також чітко вказує на те, що політичні еліти Швеції та Фінляндії чудово розуміли, що під час війни зберегти нейтралітет їхнім країнам не вдасться. Відтак ключовий спосіб політичної маніпуляції полягає у концептуальному викривленні самого розуміння поняття *модель* і заміні його емпіричним прикладом, без урахування історичного контексту становлення і фактичного стану *нейтралітету* країн, які були або формально зараз залишаються нейтральними.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Словник української мови: в 11 томах. Том 4, К.: 1973. с. 776. <http://sum.in.ua/s/modelj>
2. Andersson, C. Operation Norrsken. Om Stasi och Sverige under kalla kriget. Stockholm: Norstedts, 2013.
3. Arter, D. Finland: From neutrality to NATO?. European Security, 1996, 5(4), 614-632. doi: 10.1080/09662839608407292
4. Aunesluoma, J., & Rainio-Niemi, J. Neutrality as Identity? Finland's Quest for Security in the Cold War. Journal Of Cold War Studies, 2016, 18(4), 51-78. doi: 10.1162/jcws_a_00680
5. Brady, T. Turning Swiss. Cities and Empire, 1450-1550. Cambridge: Cambridge University Press, 1985
6. Britain's Breaking Off of Diplomatic Relations with Germany, 4 August 1914 <https://www.firstworldwar.com/source/scrapofpaper1.htm>
7. Bultje, J. Op bezoek in... België. Amsterdam: KIT Publishers, 2009.
8. Cederberg, B. Kamrat, spion - Om Sverige i Stasiarkiven. Stockholm: Bokförlaget Mormor, 2015.
9. Dalsjö, R. The hidden rationality of Sweden's policy of neutrality during the Cold War. Cold War History, 2014, 14(2), 175–194. <http://dx.doi.org/10.1080/14682745.2013.765865>
10. DeVore, M., & Stähli, A. From Armed Neutrality to External Dependence: Swiss Security in the 21st Century. Swiss Political Science Review, 2011, 17(1), 1-26. doi: 10.1111/j.1662-6370.2011.02003.x
11. Elgström, O. Do Images Matter? The Making of Swedish Neutrality: 1834 and 1853. Cooperation And Conflict, 2000, 35(3), 243-267. doi: 10.1177/00108360021962093
12. Forsberg, T., & Vaahtoranta, T. Inside the EU, outside NATO: Paradoxes of Finland's and Sweden's post-neutrality. European Security, 2001, 10(1), 68-93. doi: 10.1080/09662830108407483
13. Gerring, J. Social Science Methodology. A Unified Framework. 2nd ed. Cambridge University Press, 2012.
14. Jackson, S. 'Selling' national security: Saab, YouTube, and the militarized neutrality of Swedish citizen identity. Critical Military Studies, 2017, 5(3), 257-275. doi: 10.1080/23337486.2017.1395675

15. Landman, T. *Issues and Methods in Comparative Politics: An Introduction*. 2nd ed. Routledge, 2003.
16. Model - Den Danske Ordbog. (2022). Retrieved 29 April 2022, from <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=model>
17. Merriam-Webster English Dictionary (2022) Retrieved 29 April 2022, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/model>
18. Modell Duden Wörterbuch. Retrieved 29 April 2022, from <https://www.duden.de/rechtschreibung/Modell>
19. modell SAOB | svenska.se. (2022). Retrieved 29 April 2022, from <https://svenska.se/saob/?sok=model&pz=6>
20. Moskauer Memorandum (Offizielles Dokument) eLib.at: [https://web.archive.org/web/20070929120152/http://www.literature.at/elib/www/wiki/index.php/Moskauer_Memorandum_\(Offizielles_Dokument\)](https://web.archive.org/web/20070929120152/http://www.literature.at/elib/www/wiki/index.php/Moskauer_Memorandum_(Offizielles_Dokument))
21. Möller, U., & Bjereld, U. From Nordic neutrals to post-neutral Europeans: Differences in Finnish and Swedish policy transformation. *Cooperation And Conflict*, 2010, 45(4), 363-386. doi: 10.1177/0010836710386870
22. Stevens, F., & Tixhon, A. *L'histoire de la Belgique pour les nuls*. Paris: First, 2010.
23. Tanner, J. *Geschichte der Schweiz im 20. Jahrhundert*. München: Verlag C.H.Beck. 2015.
24. Thorsell, S. *Sverige i Vita huset*. Albert Bonniers förlag, 2004.
25. What price neutrality? Russia stokes fresh debate among the Nordics about NATO membership / *The Economist*, June 2014. Europe / Charlemagne Blog <https://www.economist.com/europe/2014/06/21/what-price-neutrality>
26. Wyss, T. M. Neutrality in the early Cold War: Swiss arms imports and neutrality. *Cold War History*, 2011, V.12(1), 25-49. doi: 10.1080/14682745.2010.536534
27. Yin, R. K. *Case Study Research Design and Methods*. 3rd ed. Sage Publications, 2003.
8. Cederberg, B. (2015). *Kamrat, spion - Om Sverige i Stasiarkiven*. Stockholm: Bokförlaget Mormor.
9. Dalsjö, R. (2014). The hidden rationality of Sweden's policy of neutrality during the Cold War. *Cold War History*, 14(2), 175–194. <http://dx.doi.org/10.1080/14682745.2013.765865>
10. DeVore, M., & Stähli, A. (2011). From Armed Neutrality to External Dependence: Swiss Security in the 21st Century. *Swiss Political Science Review*, 17(1), 1-26. doi: 10.1111/j.1662-6370.2011.02003.x
11. Elgström, O. (2000). Do Images Matter? The Making of Swedish Neutrality: 1834 and 1853. *Cooperation And Conflict*, 35(3), 243-267. doi: 10.1177/00108360021962093
12. Forsberg, T., & Vaahtoranta, T. (2001). Inside the EU, outside NATO: Paradoxes of Finland's and Sweden's post-neutrality. *European Security*, 10(1), 68-93. doi: 10.1080/09662830108407483
13. Gerring, J. (2012). *Social Science Methodology. A Unified Framework*. 2nd ed. Cambridge University Press.
14. Jackson, S. (2017). 'Selling' national security: Saab, YouTube, and the militarized neutrality of Swedish citizen identity. *Critical Military Studies*, 5(3), 257-275. doi: 10.1080/23337486.2017.1395675
15. Landman, T. (2003). *Issues and Methods in Comparative Politics: An Introduction*. 2nd ed. Routledge.
16. Model - Den Danske Ordbog. (2022). Retrieved 29 April 2022, from <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=model>
17. Model - Merriam-Webster English Dictionary <https://www.merriam-webster.com/dictionary/model>
18. Modell. (2022). Retrieved 29 April 2022, from <https://www.duden.de/rechtschreibung/Modell>
19. modell | SAOB | svenska.se. (2022). Retrieved 29 April 2022, from <https://svenska.se/saob/?sok=model&pz=6>
20. Moskauer Memorandum (Offizielles Dokument) eLib.at: [https://web.archive.org/web/20070929120152/http://www.literature.at/elib/www/wiki/index.php/Moskauer_Memorandum_\(Offizielles_Dokument\)](https://web.archive.org/web/20070929120152/http://www.literature.at/elib/www/wiki/index.php/Moskauer_Memorandum_(Offizielles_Dokument))
21. Möller, U., & Bjereld, U. (2010). From Nordic neutrals to post-neutral Europeans: Differences in Finnish and Swedish policy transformation. *Cooperation And Conflict*, 45(4), 363-386. doi: 10.1177/0010836710386870
22. Stevens, F., & Tixhon, A. (2010). *L'histoire de la Belgique pour les nuls*. Paris: First.
23. Tanner, J. (2015). *Geschichte der Schweiz im 20. Jahrhundert*. München: Verlag C.H.Beck.
24. Thorsell, S. (2004). *Sverige i Vita huset*. Albert Bonniers förlag.
25. What price neutrality? Russia stokes fresh debate among the Nordics about NATO membership / *The Economist*, June 2014. Europe / Charlemagne Blog <https://www.economist.com/europe/2014/06/21/what-price-neutrality>
26. Wyss, T. M. (2011). Neutrality in the early Cold War: Swiss arms imports and neutrality. *Cold War History*, 12(1), 25-49. doi: 10.1080/14682745.2010.536534
27. Yin, R. K. (2003). *Case Study Research Design and Methods*. 3rd ed. Sage Publications.

REFERENCES:

«Neutrality model» concept as a tool of political manipulations towards Ukraine (methodological dimensions)

Yakovlyev Maksym Volodymyrovych

Ph.D. in Political Science,
Associate Professor,
Head of the Department of International
Relations,
Director of School for Policy Analysis
National University of «Kyiv-Mohyla
Academy»
Voloska str. 12/4, Kyiv, Ukraine

This article provides a conceptual analysis of the word collocation model of neutrality aimed at identification of cognitive distortions in it, through which political manipulation is carried out in cases where Ukraine is confronted with the requirements of the so-called "models of neutrality" on the example of specific countries. The meaning of the concept of model is clarified in the article with the help of Ukrainian, English, German, Danish and Swedish dictionaries. It is followed by an analysis of cases of neutrality of countries that either were once neutral (Belgium) or formally still have a status of neutrality (Austria, Switzerland, Sweden, Finland). The analysis shows that in cases where a "model of neutrality" is mentioned in relation to Ukraine on the example of a particular country, the cognitive error lies in the false assumption that the format of neutrality or its practical components that have been operating for some time in a country can also be applied to other countries in isolation from the historical and political context of their formation. At the same time, the manipulative substitution lies in the fact that the empirical example of a real country with its peculiarities of the status of neutrality is accepted as an abstract formula, which can be transferred to a completely different experience. The article shows that in the case of each country, neutrality is very different: from the armed neutrality of Switzerland to the militarized neutrality of Sweden. Different studies with the focus on neutrality as a component of national identities in Sweden and Finland illustrate the striking difference in perceptions of neutrality by the populations at the deep level of identity. The political elites of Sweden and Finland of the second half of the XX century understood that in case of war their countries will not be able to maintain neutrality. Austria's neutrality, by historical analogy, should be applied to the future status of Belarus. The key components of the political manipulation is a conceptual distortion of the very understanding of the concept of model and replacement of it with an empirical example, without taking into account the historical context of formation and the actual state of neutrality of countries that once were or formally still remain neutral.

Key words: conceptology, concepts' studies, political sphere of concepts, politico-linguistic interdisciplinary research, international relations, Ukraine's foreign relations, political science methodology, theories of international relations.

РОЗДІЛ 4. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Павлюх Марія Василівна

Політична преса польської жіночої молоді міжвоєнного двадцятиріччя у Львові

УДК (438)“18/15”:070
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-2.17>

Павлюх Марія Василівна
кандидат наук із соціальних комунікацій,
асистент кафедри міжнародної інформації
Національного університету «Львівська політехніка»
пл. Святого Юра, 3, Львів, Україна

Актуальність теми наукової публікації зумовлена сучасними політологічними, гендерними та націоналістичними дослідженнями жіночих рухів у європейських країнах, зокрема польського жіночого руху, який розпочався та розвивався у Львові разом з українським жіночим рухом. Метою статті є аналіз та огляд номерів польських жіночих часописів, які виходили у Львові у період міжвоєнного двадцятиріччя (1918 – 1939), щоб з'ясувати головну тематику, свідомі парадигми польського жіночого руху, ціннісні концепти польської жіночої періодики, трансформацію поглядів на політичну роль жінки у традиційному суспільстві та її участь у громадському і державному житті.

У науковій статті проаналізовані негативні стереотипи про традиційну роль жінки у суспільному та громадському житті на прикладі польських жіночих часописів: «Kobieta w pracy obywatelskiej» (1931), «Małopolanka» (1927), «Ruch kobiecy» («Рух кобєци») (1932 – 1934), що були часописами польських жіночих патріотичних організацій. З'ясовано, що традиційні погляди на роль жінки застаріли, натомість на шпальтах польських жіночих часописів пропагуються: жіноча освіта, самоосвіта, творча реалізація жінки як особистості. Традиційна формула для жінок у суспільстві, яка зводилася до заміжжя та народження дітей критикується за поверховість. У статті простежено нові можливості для жінок, які пропонують авторки на шпальтах цих видань: жінки політично активної, що не байдужа до долі свого народу. Особлива увага звернена до жіночої молоді для патріотичного виховання політично свідомої громадянки своєї держави.

Методи дослідження. У дослідженні використано комплекс загальних і спеціальних методів: метод концептуального аналізу у визначенні польського жіночого руху; тематичний аналіз у визначенні головної тематики видань «Kobieta w pracy obywatelskiej», «Małopolanka», «Ruch kobiecy»; синтез у вивченні методів і форм боротьби активного жіноцтва за свої політичні права. Результати і висновки. Активна політична роль жінки-громадянки – свідомісний концепт польської жіночої преси, яка виражалася у розвінчанні активного жіноцтва негативних стереотипів про пасивність жіноцтва.

Ключові слова: традиційна роль жінки, жіноча періодика, польські жіночі часописи, польський гендерний рух, суффражизм, політичні права жінок, польський жіночий рух.

Вступ. У період воєнного двадцятиріччя (1918 – 1939) з'являються польські жіночі часописи у Галичині (Львові), які пропагують націоналістичні ідеї, патріотизм, закликають молодих польок до активної діяльності, особливо тих, хто жив на кресах. Постає преса націоналістичної молоді, що виховує молодіжну аудиторію у патріотичному дусі. Відомими виданнями цього виду жіночої періодики є такі: «Kobieta w pracy obywatelskiej» («Кобєта в праці обивательській») (1931), «Małopolanka» (1927) («Малополянка»), «Ruch kobiecy» («Рух кобєци») (1932 – 1934).

Мета статті. Головна мета статті – здійснити глибокий аналіз тематичного поля польських жіночих видань міжвоєнного, які реанімували застарілі стереотипи про політичну роль жінки у суспільстві.

Методи статті. У науковій статті використаний комплекс наукових методів, зокрема системного аналізу у характеристиці стереотипів про жінок у суспільстві; синтез у загальному розвитку польської жіночої періодики міжвоєнного двадцятиріччя; хронологічний аналіз для з'ясування загальних тенденцій розвитку періодики того часу.

Основна частина. Після здобуття незалежності Польщі змінюється ринок жіночої преси. Розпочався етап розвитку політичної жіночої періодики у самостійних виданнях, а не у додатках як перших жіночих видань. Незалежність польської держави принесла жінкам рівноправ'я та громадянські права, закриваючи кількарічні війни за рівноправність. З 28 листопада 1918 року жінки здобувають виборне право, у 1921 році – право цивільне. Жінки могли створювати свої організації. У Львові існували у період міжвоєнного двадцятиліття такі жіночі організації: Відділ союзу громадянської праці, Союз сільських господинь у південно-східних воєводствах, Об'єднання християнських жіночих товариств, Союз польських селянок. Нові часописи змінили тематики, адресатів і бачення суспільної ролі жінки. Надалі поставали часописи суспільно-культурні з широкою літературною частиною, в яких публікувалися публіцистичні статті, літературні твори; рубрики, присвячені культурі; статті про виховання дітей, родини, поради. У Львові з'явилися польські жіночі часописи

пов'язані не тільки з релігійними середовищами, але також з політичними публікаціями, характерними для багатьох часописів, з господарською тематикою [1, с. 32]. Ці часописи вважаємо суспільними, бо вони піднімали тему жіночої активності у діяльності різних політичних партій, жіночих організацій: «Суспільний і політичний характер мали часописи, які підіймали суспільні теми: «Кобета в праці обивательської» (1931), що була органом Союзу громадської праці жінок та «Рух кобеци», які видавалися: Хеленою Паугет, редактором другого часопису був Казімеж Тушанський. Подібною проблематикою займалися на шпальтах «Малопольняк», виданої 1927 року Яніною Моравецькою» [2, с. 84]. Отже, у міжвоєнному двадцятиріччі виходять часописи політичного та суспільного характеру, що пропагують для молоді національну ідею, активність у громадському та політичному житті своєї держави і працю молодих польок на кресах.

1927 року у Львові виходить польський жіночий часопис «Малопольняк», який був присвячений суспільно-національній праці польок на кресах. Підtitул видання вказує на характер і мету видання – «місячник, присвячений суспільно-національній праці польок на кресах» [3]. Редагувала часопис Яніна Моравецька. Часопис виходив кожного місяця і обіймав 16 сторінок. Загальний характер матеріалів «Малопольняк» – націоналістичний. У першому номері видання містилися матеріали, що закликали молодь до гарту духу у боротьбі за свої ідеали. Видання мало традиційні редакційні відділи: «Хроніка» – інформаційний відділ, «Від редакції» – відділ переписки, «Ехо з минулого» – відділ статей про відомих жінок, а також звіти про з'їзди різних жіночих організацій. Чимало у виданні знаходимо нарисів про відомих жінок, статей націоналістичного характеру, історичного матеріалу.

Наприклад, на першій сторінці спареного номеру 7-8 редакція подала «Молитву за Польщу» [4], в якій йшлося про політичну активність польської жіночої молоді та її активну участь у житті польської держави. Редакція надрукувала статтю-заклик молоді до гарту духу («Важкість гарту духу») [5], в якій поставлена важлива проблема – об'єднання великої Польщі, громадян навколо своєї держави: «В дорозі до великих цілей, велика міць потрібна людям. Хто поставив собі велику ціль, той має бути певним, що її досягне, але на його дорозі завжди стоятимуть труднощі. Та ці труднощі не вб'ють у ньому бажання, а помножать його сили. Польський народ великий і поставив собі за ціль: стати Великою Польщею. Польща як хоробрий воїн, з яким ми будемо рахуватися. А цю ціль можна здобути тільки тоді, коли організуємо всіх навколо Польщі. Тверда війна за справедливість, за незалежність навчила народ оцінювати дійсність та миритися з нею» [5].

У цьому спареному номері був опублікований матеріал про «IV З'їзд Національної організації жінок у Львові» [4], де розповідалося про головні засади жіночого руху та польську національну ідею як провідну у суспільній та громадській праці жінок. Великий нарис про Марію Родзевичеву повідомляв сільську молодь про важку працю відомої діячки. На останній, сторінці, традиційно, публікувалися оголошення від різних жіночих організацій, наприклад, – «Господарські курси для польок», що мали пропагандивний характер для сільських жінок.

Наступний, спарений номер (№ 9-10) [6], за своєю структурою повторював усі попередні. Хоча, на першій сторінці була опублікована стаття релігійного характеру «Христос-король» [7], підписану криптонімом «К. Н.», побудована у формі діалогу між Пилатом та Христом. Привертає увагу програмна стаття «Інтелігенція чи суспільна праця на кресах» Яна Бляшка [8], в якій аналізується досягнення польської незалежності. Проте це ще не всі досягнення, бо потрібно наполегливо працювати не тільки у великих містах, а також на кресах. Автор популяризує національну мову, а також вказує на важливу проблему пошуку форми держави: чи федеративне утворення чи монолітна держава?

Обговорення устрою незалежної польської держави велося на шпальтах багатьох польських часописів. Великої уваги приділялося праці суспільній та громадській для того, щоб втримати цю незалежність. З'являється ідея створення монолітної держави, котра була у польській національній думці трохи революційною, тому що поляки у ставленні до національних меншин (в тому числі українців) були шовіністами. Вперше національна ідея, культура та економічна, стають темою обговорення багатьох публікацій часопису. Пропагування національної ідеї для жіноцтва різних станів – головна мета часопису. Таких статей, що пропагують національну ідею, велич польської держави та закликають до активної громадянської позиції чимало. Особливою темою видання була тема оборони польської мови, захист її чистоти. Цій темі присвячена стаття «Про чистоту польської мови» [9], в якій авторка вела боротьбу із суржином сільського населення.

Цікавим у часописі було обговорення родини та взаємозв'язок родини і держави. Автори, що дописували до видання вважають родину важливою ланкою суспільного і державного життя. Журналісти критикують суспільство, де домінує тільки нажива, а не істинні цінності. Традиційна формула: *жінка-мати-громадянка*, хоча присутня у статтях видання, проте критикуються за недостатню готовність до участі у житті власної держави. Одною із статей, яка присвячена цій проблематиці є стаття Хелени Оземблової «Попри родину – оздоровити суспільство!», в якій авторка викриває усі негативні явища тогочасного польського суспільства:

«Наше домашнє вогнище дуже часто хворобливо виглядає. Хіть життя тут домінує, а дитя з наймолодших своїх літ стає свідком гонитви за грошима, утриманням, стає свідком непристойних слів, яких треба соромитися, часто позбавляється опіки матері чи батька, що найчастіше створюють нові родини і забувають про свої обов'язки щодо дітей. А як виглядає жінка в родині? Найчастіше добре не підготовлена до ролі матері, жінки чи громадянки, розчаровуються у шлюбі, вбивають час у гонитві за новими враженнями. Жінка потрібна в сім'ї, щоб там керувати, як завше було. Жінка інтелігентна, освічена, найвищу свою місію може сповнити у домашньому огнищі» [9, с. 7]. Жінка, котра не підготовлена до шлюбу, не може бути доброю громадянкою чи хорошою дружиною. У баченні часопису ролі жінки переважають істинні цінності та любов до власного народу, його мови і культури.

Серед інших тем, які обговорювалися на шпальтах видання – це діти у різних країнах світу. Статті Є. Якубкевича «Культ дитини у Японії» та «Полькам до розваги» присвячені цій темі. Традиційно на шпальтах «Малопольки» друкується звіт діяльності Національної організації жінок у Малопольщі, також оголошення про ткацькі курси, відповіді від редакції і хроніка подій [21, с. 178]. Отож, на шпальтах видання «Малопольки» формувалася національна ідея, пропагувалися цінності: любов до батьківщини, до своєї родини, а також молодь закликала на кресах до активної діяльності у суспільному, політичному та національному житті своєї держави.

Подібним за характером статей було жіноче видання «Кобета в праці обивательській» [21, с. 183], яке виходило у Львові 1931 року. Часопис мав подібні рубрики, відділи редакції як «Малополька». Але найбільше про жіночу діяльність дізнаємося із часопису «Рух кобеци», який виходив у Львові протягом 1932 – 1934 років. У бібліографії жіночої періодики знаходимо такі відомості про часопис як про місячник, який редагувала Хелена Паугертова [21, с. 197]. Видавала часопис Національна Організація Жінок у Львові, що була прототипом української жіночої організації Союз українок. Редагувала часопис національна молодь. Редакція боролася за рівні права жінок у політичному житті. Статті порушували теми політики держав і жіночого руху у справах політичного життя. До часопису писали: Хелена Паугертова, Й. Дмовська, М. Новіцька, Ядвіга Вікторова».

«Рух кобеци» був двотижневиком, який інформував польських жінок Львова про діяльність різних політичних та суспільних організацій. Часопис мав мету – інформувати та закликати до політичної діяльності жінок усіх верст населення. На шпальтах часопису порушувалися теми про виховання жінок, рівноправності жінок з чоловіками, участі жінок у політичному житті. Авторами видання кри-

тикувалася пасивність жінок, які нічим не цікавляться.

Відкривався часопис у першому номері вступною статтею «Від редакції», в якій ставилася важлива проблема – відсутність поважного жіночого часопису: «Протягом довгого періоду відчуваємо брак поважного жіночого часопису, що давав би оцінку жіночій діяльності в Польщі і за кордоном; з іншого боку вказував на правдивий шлях молодого покоління, організації праці, метою якої є створення *нового типу жінки* (курсив – авт.). Відсутність жіночого часопису відчуваємо навіть у тому, що нема жіночих додатків до поважних щоденників «Кур'єра Варшавського», «Кур'єра Познанського», тому сьогодні розпочинаємо видавати жіночий двотижневик «Рух кобеци». Часопис наш буде скромних розмірів, сподіваємося його розширити так, щоб він став виразом переконань і виховання молодого жіночого покоління» [10, с. 1]. Часопис ставив головну мету – виховання молодої польської жінки та створення жінки нового типу – активної патріотки.

Стаття присвячена баченню жінки минулого і сучасного «Жінка сьогодні і вчора» [11] Х. П. подавала новий погляд ролі жінки у суспільстві. Піднесення моралі жінки на вищий рівень – головна ідея статті. Зниження рівні моралі жінок та чоловіків після I світової війни – головна проблема, що заважає польському народу рухатися вперед.

Традиційний відділ редакції про звіти різних жіночих організацій «Вільний З'їзд Національної організації жінок», повідомляв жіночу читацьку аудиторію про громадську діяльність жіночих організацій. Також редакційними відділами часопису були: «З міжнародних теренів» – відділ міжнародних новин, «Хроніка» – відділ, де друкувалася інформація про з'їзди жінок в польській державі (вела Аліна Ожеховська) та реклама на останній сторінці.

У другому номері з'являється програмна стаття про рівноправ'я жінок «Нові дороги» Й. В [19], де автор великої ваги надає жіночому рухові, що змінив суспільний лад. Війна за рівноправність названа такими семантичними виразами: *доконаним фактом, кінцевою зупинкою*. Виокремлено нове поняття – *рівноправність як чинник жіночої та чоловічої участі у житті народу*. Часопис бачить освічену жінку глибоко релігійною, котра повинна дбати за добро свого народу, працювати поряд з чоловіками над важливими суспільними проблемами. Великої ваги редакція надавала у своїх матеріалах ідеї «служінню народові», яке повинна здійснювати *розумна, інтелігентна і релігійна жінка*. Ця ідея була співзвучна з ідеєю часописів Союзу українок.

У другому номері редакція додає нові відділи: «Жіночі організації за кордоном», щоб інформувати сучасну жіночу молодь про працю жінок в інших країнах, а також коротку рубрику «З праці

жінок на полі польсько-югославського зближення», що інформувала читачок про жіночий рух в Югославії. Нерідко на шпальтах видання можна зустріти статті, присвячені успіхам жінок у різних галузях науки, медицини, наприклад: «Жінка у медичному закладі» та «Жінка у науці» [13] Аліни Ожеховської, щоб стимулювати жіночу аудиторію до праці.

Стаття «Про здорову розсаду» [16] Х. П. присвячена темі жіночої участі у суспільному і політичному житті польського народу була опублікована у третьому номері видання. У статті поставлена ще одна важлива проблема – рівність чоловіків і жінок не тільки у правах, але й також у публічних справах, впливі на розвиток політичних, суспільних подій народу, праці над освітою та вихованням.

З четвертого номеру часопис запроваджує нові відділи: «Хроніка львівська», «Хроніка краківська», в яких публікувалася інформація про діяльність жіночих товариств, організацій на кресах. У цьому номері редакція повідомляла своїх читачів, що видання припиняє вихід часопису, бо йде на літні вакації. З метою кращого інформування своєї аудиторії редакція запроваджує відділ «Жінка у праці літературній та науковій» [17], в котрому подає статті про університети та різноманітні студії для того, щоб зацікавити молоде жіноче покоління навчатися і здобути собі ступінь, а потім отримати добру посаду.

Після вакацій, наступний номер [20] був присвячений історії польського жіночого руху. На першій сторінці містився великий матеріал «Нарис з історії жіночого руху у Польщі» Чеслави Скрабської, де був здійснений короткий екскурс у минуле польської історії та історії жіночої преси. У номері здійснюється аналіз перших періодичних видань для жінок, подається коротка історія польського жіночого руху, короткі біографії відомих польських жінок. Така ґрунтовна стаття з екскурсом у минуле мала на меті не тільки проінформувати свою молодіжну читачку аудиторію, але й також на прикладі життя авторитетних жінок з минулого закликати до активної діяльності.

Поряд із статтями про минуле, важливим на шпальтах часопису бачення *жінки майбутнього*. Наприклад, у восьмому номері [18] була надрукована стаття «Наша роль у близькому майбутньому» Х. П., в котрій обговорювалася участь жінки у публічному житті, щоб жінки мали більший вплив на розвиток культурних стосунків у світі. Великою проблемою у поступі жінки є її байдужість, тому потрібно закликати жінку до активності – це головна тема цієї статті. Саме *жінка-активістка* – це і є жінка майбутнього у баченні часопису.

На шпальтах видання часто друкуються епітафії на відомих жінок сучасності, наприклад, Анелу Тулодзецьку; з'являється новий бібліографічний відділ про книги «Серед видавництва» [15], який вела Б. Берканова. Наступні номери збере-

гли традиційні відділи та теми для обговорення часопису. Згодом редакція запроваджує відділ кореспонденції «Листи суспільні» [14] для постійного діалогу зі своєю молодіжною аудиторією.

Привертає особливу увагу стаття про кризу особистості та рівноправ'я жінок Аліни Ожеховської «Криза та так зване рівноправ'я жінок», в котрій авторка вказує на те, що чоловіки не хочуть, щоб жінка працювала і дуже тим стурбовані. *Кризою людини* назване жіноче рівноправ'я і зміна стосунків чоловіка та жінки. Головною причиною негативного ставлення чоловіків до жіночої праці часопис бачить у економічній та моральній кризі сучасності.

Видання змінило своє обличчя з двадцять четвертого номера: назва подавалася курсивом та іншим шрифтом. Окрім того, з'являється новий відділ редакції, характерний молодіжним виданням «Зі спорту: нові рекорди». Видання дедалі частіше друкує статті історичного характеру – історія про Листопадовий Чин, патріотичні вірші. Особливої ваги набирає відділ «Жінка у політичній праці та її фах» [15], що перетворює часопис не тільки у суспільний двотижневик, а також у політичний друкований орган.

Цей номер містив дві програмні статті, важливі для всього польського жіночого руху. Перша стаття «Кілька думок про суспільну психологію жінки» Марії Славинської-Зажецької виводила новий тип жінки – *жінки-політичної активістки*, котра має важливе значення для всієї Польщі і її потребує слов'янський світ. Важливого значення надано суспільній праці жінки, сповненої ентузіазму, але без вдячності, бо жінці бракує ентузіазму, щоб продовжити свою суспільну працю. Друга стаття – це виголошена доповідь Софією Залевською «Наші завдання на тлі сучасної епохи», в якій йшлося про роль жінки у політичному житті суспільства. Автор подає головну рису сучасності – мінливість, тому що цей період великих суспільних конфліктів, що у Польщі спровокували економічну кризу. Єдиним виходом із важкої ситуації часопис бачить працю жінки у питанні устрою та культури.

Наступні роки виходу часопис зберігає сталу організацію роботи редакції, редакційні відділи, статті та теми. Майже у кожному номері часопису публікувалася стаття виховного, патріотичного характеру, що мала на меті вплинути на свідомість молоді жіночої аудиторії. У першому номері часопису за 1934 рік подано заклик у привітанні редакції своїх читачок із Новим роком: «Перед нами майбутнє – велике та невідоме – пам'ятаймо, що від нас залежить його розв'язання!», котрий мав стати гаслом кожної молоді польки. «Рух кобечи» зберігає популярність обговорення тематики про політичний жіночий рух у світі. Нові відділи редакції: «Зі світу» та «Нові заклади для жінок» мали на меті допомогти зорієнтуватися молодій жінці у виборі фаху та добре проінформувати її про досягнення жінок інших народів.

«Рух кобеци» у кількох номерах запровадив цикл статей про американські жіночі коледжі, були опубліковані: стаття про французьких жінок «Жінки французькі у громадянській та політичній праці», стаття про життя американської жінки «Американська жінка» Е. Ожеховської. Новий відділ «Жінка у політичній, науковій та професійній праці» об'єднував статті різноманітного характеру: від оглядових до критичних. На шпальтах часопису проводиться жваве обговорення жіночої праці, а також критика жінок, що хочуть повернутися тільки до домашнього вогнища. Стаття «Що найважливіше» [20] ставить перед жінкою дилему: сімейне життя чи політична і громадська праця. Часопис бачить призначення жінки у поєднанні цих двох аспектів жіночого життя.

Постійна тема часопису – тема участі жінок у політиці, що активно обговорюється. 1934 року була надрукована стаття «Жінка чи політика» Х. П. [19], де виокремлено поняття аполітичності у жіночому русі. Аполітичність у свідомісному розумінні журналу – це не тільки байдужість до політичного життя країни, але й також байдужість до свого народу, до своєї батьківщини. Поряд з тим, політиканство як поняття трактується часописом дуже позитивно. Особливою популярністю користувалися статті про психологію молодих дівчат, де редакція засуджувала тих дівчат, які прагнуть тільки вийти заміж. Окрім того, і надалі зберігаються редакційні відділи, рубрики та характер статей.

Висновки та результати. Отож, проаналізувавши кілька статей часопису «Рух кобеци» та переглянувши редакційні відділи виснуємо, що видання мало на меті пропагувати національну ідею, виховувати жіночу молодь у патріотичному дусі. Часопис критикує пасивність молодих польок, бо вони не беруть жодної участі у суспільному та політичному житті своєї держави. Виховна роль часопису «Рух кобеци» відіграла важливе значення у формуванні світогляду молодої польської громадянки.

Обидва часописи: «Малопольянка» та «Рух кобеци» мають кілька спільних ознак:

1. читацьку аудиторію (молоді польки на кресах);
2. мету – формувати у молодого покоління патріотичні ідеали, цінності;
3. характер статей – націоналістичний характер
4. новий образ жінки у статтях – жінки-активістки, активної громадянки.

Часописи «Малопольянка» та «Рух кобеци», а також «Кобета у праці обивательській» – перші суспільні, громадянські і політичні видання для жінок, які сформували новий тип жінки – *жінки-патріотки*.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Dormus K. (2006). Problematyka wychowawczo-oświatowa w prasie kobiecej zaboru austriackiego w latach 1826–1918. [Educational issues in the women's press of the Austrian partition in the years 1826–1918.]. Warszawa, 453 s. [in Polish]
2. Jarowiecki J., Góra B. (1994). Prasa lwowska w dwudziestoleciu międzywojennym. Próba bibliografii. [The Lviv press in the interwar period. An attempt at a bibliography]. Kraków, S.247–274. [in Polish]
3. *Małopolanka*. 1927. №7–8. S.1. [in Polish]
4. *Małopolanka*. 1927. №7–8. S.2. [in Polish]
5. *Małopolanka*. 1927. №7–8. S.4–5. [in Polish]
6. *Małopolanka*. 1927. №9–10. S.1. [in Polish]
7. *Małopolanka*. 1927. №9–10. S.2. [in Polish]
8. *Małopolanka*. 1927. №9–10. S.4. [in Polish]
9. *Małopolanka*. 1927. №9–10. S.7. [in Polish]
10. *Ruch kobiecy*. 1932. №1. S.1. [in Polish]
11. *Ruch kobiecy*. 1932. №1. S.2. [in Polish]
12. *Ruch kobiecy*. 1932. №19. S.1. [in Polish]
13. *Ruch kobiecy*. 1932. №20. S.1. [in Polish]
14. *Ruch kobiecy*. 1932. №25. S.2. [in Polish]
15. *Ruch kobiecy*. 1932. №25. S.4. [in Polish]
16. *Ruch kobiecy*. 1932. №3. S.1. [in Polish]
17. *Ruch kobiecy*. 1932. №5. S.2. [in Polish]
18. *Ruch kobiecy*. 1932. №8. S.1. [in Polish]
19. *Ruch kobiecy*. 1934. №2. S.1. [in Polish]
20. *Ruch kobiecy*. 1934. №5. S.1. [in Polish]
21. Zalewska Z. (1938). Czasopisma kobiece w Polsce (Materiały do historii czasopism rok 1818–1937) [Women's magazines in Poland (Materials for the history of journals, 1818–1937)] Warszawa, 257 s. [in Polish]

Political press of Polish women's youth of the interwar 20th anniversary in Lviv

Pavliukh Mariia Vasylivna

Ph.D. in Social Communications,
Assistant at the Department
of International Information
Lviv Polytechnic National University
St. George Sq. 3, Lviv, Ukraine

The urgency of the topic of scientific publication is due to modern political science, gender and national studies of women's movements in European countries, including the Polish women's movement, which began and developed in Lviv with the Ukrainian women's movement. The aim of the article is to analyze and review the issues of Polish women's magazines published in Lviv during the interwar twentieth century (1918–1939) to clarify the main topics, conscious paradigms of the Polish women's movement, value concepts of Polish women's periodicals, transformation of views on women's political role in traditional society and its participation in public and state life.

The scientific article analyzes negative stereotypes about the traditional role of women in public life on the example of Polish women's magazines: «Kobieta w pracy obywatelskiej» (1931), «Małopolanka» (1927), «Ruch kobiecy» (1932 – 1934), which were magazines of Polish women's patriotic organizations. It was found that the traditional views on the role of women are outdated, while the pages of Polish women's magazines promote: women's education, self-education, creative realization of women as individuals. The traditional formula

for women in society, which was reduced to marriage and the birth of children, is criticized for being superficial. The article traces new opportunities for women offered by the authors in the columns of these publications: women who are politically active and not indifferent to the fate of their people. Particular attention is paid to young women for the patriotic upbringing of a politically conscious citizen of their country.

Research methods. The study used a set of general and special methods: the method of conceptual analysis in determining the Polish women's movement; thematic analysis in determining the main topics of the publications «Kobieta w pracy obywatelskiej», «Małopolanka», «Ruch kobiecy»; synthesis in the study of methods and forms of struggle of active women for their political rights. Results and conclusions. The active political role of a woman-citizen is a conscious concept of the Polish women's press, which was expressed in debunking active women of negative stereotypes about the passivity of women.

Key words: *traditional role of women, women's periodicals, Polish women's magazines, Polish gender movement, suffrage, women's political rights, Polish women's movement.*

НОТАТКИ

Наукове видання

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 2

Коректура • *С. Корзун*

Комп'ютерна верстка • *Н. Кузнєцова*

Формат 60×84/8. Гарнітура Arimo.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 13,15. Ум. друк. арк. 13,02.
Підписано до друку 29.04.2022. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.